

№ 38 ВОЕННА БИБЛИОТЕКА № 38

Константинъ Кирицеску

ВОЙНАТА ВЪ ДОБРУДЖА

Извлечения отъ „Историята
на войната за обединението
на Румъния 1916—1919 г.“

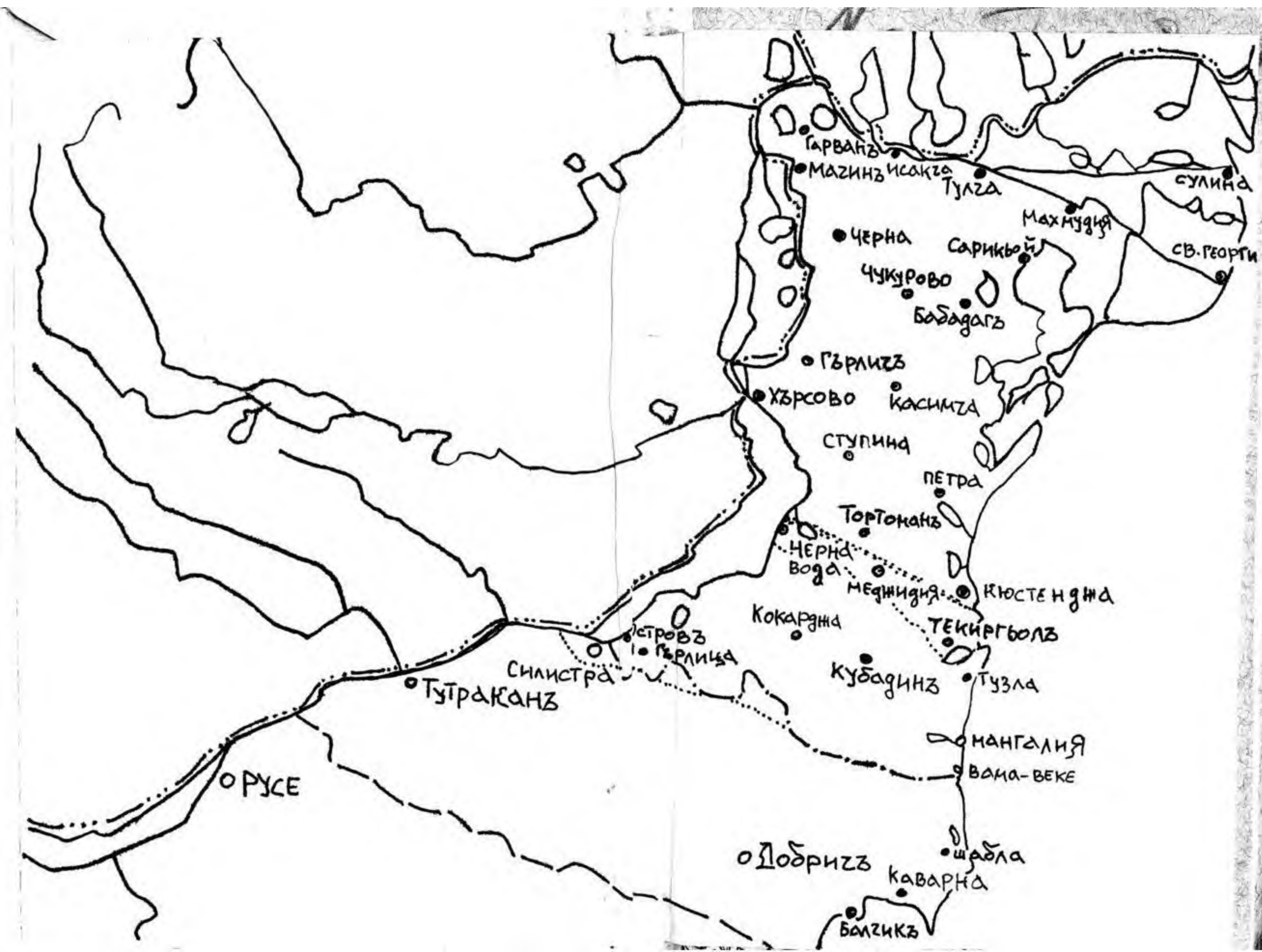
Превелъ отъ румънски: А. Н.

сканирал: Ж. Войников

<http://www.bulgari-istoria-2010.com>

СОФИЯ
Печатница на Ярм. военно изд. фондъ
1926

АРМЕЙСКИ ВОЕННО-ИЗДАТЕЛСКИ ФОНДЪ
София, ул. „Оборище“ № 2-Б.

ВОЕННА БИБЛИОТЕКА

1. ПОУКИ ЗА АРТИЛЕРИЯТА отъ войната 1915—1918 г., отъ **Славчевъ Стефанъ**, генералъ-майоръ отъ запаса, ... 10 л.
2. 1. ПЕХОТНА СОФИЙСКА ДИВИЗИЯ на Македонския фронтъ презъ втората половина на месецъ септемврий 1918 г., отъ **Хр. Недѣлковъ**, ... 10 л.
3. ОБУЧЕНИЕ НА ВОЙНИКА ВЪ ЩУРМОВОТО ДѢЛО, отъ **Филиповъ Борисъ**, поручикъ, ... 5 л.
4. ЗАЩО НЕ ПОБЕДИХМЕ — 1915—1918 год., отъ **Стефанъ Нойковъ**, полковникъ, бившъ началникъ на оперативния отдѣлъ на щаба на действующата армия, ... 65 л.
5. ТРЕТА АРМИЯ въ Балканската война — 1912 г., отъ **Радко Димитриевъ**, генералъ отъ пехотата, бившъ командующъ на 3. отдѣлна армия цена . . . 80 л.
6. ПОЛСКА ФОРТИФИКАЦИЯ. Опытъ за изследване възъ основа даннитѣ отъ общо-европейската война и психологичнитѣ закони на войната и боя, отъ **В. Чокойевъ**, капитанъ отъ инженернитѣ войски, . . . 18 л.
7. ДЕЙСТВИЯТА НА 4. ПЕХ. ПРЕСЛАВСКА ДИВИЗИЯ въ освободителната война 1912—1913 г., часть II, отъ първото примирие презъ ноемврий до Лондонския миръ, отъ полковникъ **А. Христовъ**, ... 30 л.
8. РЪКОВОДСТВО по възбуждане на углавни дѣла по Военното ведомство, производство на дознание и предварително дирене (съ образци и форми), отъ зап. полковникъ **К. Радионовъ**, ... 30 л.
9. ПЕХОТНО ОТДѢЛЕНИЕ, неговата подготовка съ примѣри основани на бойния опытъ отъ **Кюле фонъ Лиенщернъ**, преводъ отъ подполковникъ **Поповъ Цв.** 15 л.
10. ПРАВИЛНИКЪ ЗА ОБУЧЕНИЕ И ДЕЙСТВИЕ НА ПЕХОТАТА, часть II (проектъ) 40 л.
11. ВРЕМЕННА ИНСТРУКЦИЯ за тактическата употреба на голѣми единици, преводъ отъ френски отъ подполк. **Цв. Поповъ**, ... 40 л.

Капитанъ Тоданъ

№ 38

Военна библиотека

№ 38

Константинъ Кирицеску

ВОЙНАТА ВЪ ДОБРУДЖА

Извлечения отъ „История на войната за обединението на Румъния 1916—1919 г.“

Превелъ отъ румънски: А. Н.

СОФИЯ
Печатница на Армейския военно издателски фондъ
1926

Б Е Л Е Ж К А

Книгата на Конст. Кирицеску за сега е единъ отъ най-пълнитѣ източници, който може да бжде използванъ, особено за силитѣ, които сж вземали участие въ разнитѣ операции презъ войната 1916.—1917. г.

Независимо отъ субективния елементъ въ този трудъ, тя ще остане, може би за по дълго време, като единствена румънска книга по войната въ 1916.година. Ето защо редакцията намѣри за добре да напечати текстуално извлечение отъ нея.

Това е толкова по оправдано следъ като въ нашитѣ издания се напечатаха полемикитѣ между разнитѣ румънски генерали около туграканската катастрофа; извлечението отъ книгата на Кирицеску заслужава още по-голѣмо внимание.

Колкото за непристойния езикъ и изопачаване истината, съ които автора си е послужилъ на много мѣста, тѣ оставатъ за негова лична смѣтка, и съставятъ документъ, който характеризира неговия народъ съ прословутитѣ му претенции за култура, толерантностъ и воински добродетели.

Редакцията на военнитѣ издания.

Извлечение отъ книгата „История на войната за обединението на Румъния, 1916.—1917. г.“

ТОМЪ I

ГЛАВА II

Кампанията въ Добруджа

1.

България ни обявява война

България напуска старитѣ си приятели

Следъ Балканската война и Букурещкия миръ, България се хвърли напълно въ обятията на Австро-Унгария. Тя скжса приятелскитѣ си връзки съ Русия, съ която я свързваха най-святитѣ задължения на признателностъ. Плѣвентъ, Шипка, Санъ-Стефано сж забравени. По отисшение на Румъния въ политическитѣ, интелектуалнитѣ и военнитѣ кръгове се породилъ слѣпа умраза.

Тази дивъ умраза, по отношение на Румъния не бѣше ни най-малко оправдана. Поведението на Румъния въ 1913. год. не бѣше нито „предателство“, нито пъкъ едно „хайдушко нападение въ тила“, както българитѣ обичатъ да го наричатъ.

Румъния нѣмаше никакви задължения по отношении на българитѣ; тѣ напротивъ, имаха задължения къмъ нея. Румъния не попречи на България да обяви и да води война срещу Турция за освобождението на своитѣ сънародници; напротивъ, следѣше съ симпатия действията ѝ и получи официално отъ нея страна най-горещи благодарности „за блѣскавото си държане и за новитѣ доказателства на добри и приятелски чувства, по отношение на България“. *)

Обаче, сжщо тъй открито Румъния бѣ обявила, че ще пази строгъ неутралитетъ само до тогава, до когато не става дума да се правятъ териториялни измѣнения; но когато голѣ-

*) Телеграмата на българския пръвъ министъръ Гешевъ, отъ 29 септемврий 1912. год.

мото увеличаване на територията на България стана сигурно. Румъния поиска дължимите ѝ законни компенсации. Въ отговор на българските протакания, Румъния заяви на България честно, че ако стане нужда, тя ще подържи правата си и с оръжие въ ржка. Обаче България не пожела да вземе въ внимание скромността и основателността на нашите искания. Искаше се от една държава, на която само след 35 годишен национален живот се бѣ паднало неочакваното щастие да достигне почти напълно етническото си обединение да отстъпи на онѣзи, които непрекъснато ѝ бѣха помагали за осъществяването на тази величествена идея — една тѣсна ивица земя от най-малко българската част на нейната територия. Необходимо бѣше щото всичкото твърдоглавство на софийските държавни мъже, пълната липса на политически усетъ, цѣлата политическа мегаломания на царя, както и пълната непризнателност на българския народъ, да може да бжде отхвърлена тази скромна и оправдана претенция*) и да се повдигне единъ национален конфликтъ между две държави, интересите на които сж общи.

Подъ влиянието на царъ Фердинандъ, българската политика влезе открито въ сферата на влияние на Австро-Унгария, а заедно съ това и на Централните сили. Чрезъ съюза съ тяхъ, България се стреми да поправи „Букурешката несправедливост“. Урса отъ 1913 година бѣше забразенъ. Разгорешиха глави на българските политически мъже бѣха захапали пакъ удилото, Велика България на българските фанатисти трѣбваше да обема не само Тракия и Македония съ Солунъ, Битоля, Скопие и Охридъ, но и румънска Добруджа до устията на Дунавъ, а въ Сърбия — до Морава и южната част на Албания, и по този начинъ да излезе на Адриатическо море!

Въ началото на Европейската война, България повдигна въпроса за реализирането на своите стремления чрезъ надаване. Въ София съдействието на България бѣше въпросъ на търговия, при условие — придобиването отново на изгубените чрезъ Букурешкия миръ провинции и чрезъ още други нѣкои придобивки. Българите биха се били съ сжщото ожесточение срещу турците, както се биха и срещу сърбите и румъните. Отъ една страна задълженията на Съглашението по отношение на Сърбия — съюзница, по отношение на Гърция и Румъния коткани отъ него, и отъ друга страна прекалените български претенции, не позволиха едно приближаване до Съглашението. Българската лакомия не можеше да бжде удовлетворенъ, освенъ чрезъ безсъвестността на Централните сили.

*) La Roumanie, son intervention, son effort, ses sacrifices.

Българските договори

Въ туй време, когато България прие да ѝ се правятъ предложения и отъ двете страни, съ които не се съгласяваше, въ сжщото това време, тя сключва единъ таенъ договоръ за съюзъ съ Австро-Унгария. Всяка една отъ двете страни се задължава да употреби въ действие всичките си военни сили срещу онази държава, която би нападнала единъ отъ двамата съюзници. А тази държава не може да бжде друга освенъ Румъния. Агресивната политика начеваше да се реализира. Чрезъ посрѣдничеството на Централните сили, стана едно сближение между България и Турция. Тази последната отстъпи на бившия си неприятел една ивица земя, покрай дѣсния брегъ на Мѣрица, заедно съ Карагачъ — предградие на Одринъ, което лежи отататкъ рѣката. По този начинъ се тури основата за бждещето военно съдействие на двамата бивши неприятели.

При всичко, че поведението на България се показва неприятелско по отношение на Съглашението и приятелско по отношение на Централните сили, нѣкои държавни мъже на Франция върваха, че е възможно още да се привлече тя на тяхна страна. Намѣсването на България въ войната, презъ есента 1915. година, и хайдушкото нападение на сърбите въ тила, въ туй време, когато Дунава бѣ форсиранъ отъ Макензена, отвори, за нещастие макаръ и твърде късно, очите на силите отъ Съглашението. Делкасе — французкия министъръ на външните работи заплати съ портфейля и съ политическата си кариера заради илюзията, съ която бѣ допусналъ да бжде приспиванъ.

Притисната отъ три страни отъ силни неприятели, Сърбия загина геройски. Помощта на съюзниците пристигна много късно. Въ долината на Вардара плебейската ржка на българина се издигна срещу малобройните французки и английски войски, които се намираха тамъ. Като отстъпи предъ извънредното численно превъзходство, франко-английската армия на генералъ Сарай се оттегли въ Солунъ, като го обърна въ силенъ укрепенъ лагеръ. На старанията на Бриана — първия министъръ на Франция, се дължи оставянето на това ядро отъ армията въ Солунъ; нему се падна да играе важната роль при по-нататъшното развитие на събитията на Балканския полуостровъ.

Влизането въ войната на България, заедно съ Централните сили, е предшестваувано отъ сключването на една нова тайна военна конвенция. Съ тази конвенция се тури основата за ограбването на Сърбия не само съ македонските ѝ земи, но и съ старата и територия до Морава, въ полза на България, като цена на нейното военно съдействие. Параграфъ 2. отъ тази конвенция развива старото споразумение относително съдействието въ случай на война съ Румъния:

„Въ случай, че презъ времето на настоящия конфликтъ, Румъния, безъ да бжде предизвикана отъ българското правителство, нападне България, нейнитѣ съюзници Турция и Австро-Унгария ще се съгласятъ щото България да вземе обратно територията отстъпена на Румъния съ Букурещкия договоръ, както и на една ректификация на българо-румънската граница, опредѣлена отъ Берлинския трактатъ“.

Обаче, като се държа строго неутрална презъ време на сгромолясането на Сърбия, Румъния не даде поводъ за съмнение предвидено въ проекта.

Подготвяне на българското нападение срещу Румъния

Операционния планъ срещу Румъния и ролята, която се падна на България при това нападение е билъ опредѣленъ въ военния съветъ, държанъ въ главната германска квартира, Плеесъ, на 16. юлий, датитѣ сж старъ стилъ 1916. година*).

Основната идея на този планъ е следующата: въ туй време, когато на карпатската граница ще се водятъ действия съ демонстративенъ характеръ, българскитѣ войски, които се намиратъ на добруджанската граница, ще произведатъ нападения срещу преправитѣ презъ Дунава, при Тутраканъ и Силистра, за да се закрепятъ дѣсния флангъ на главната атака; тази атака ще бжде произведена съ главнитѣ сили при Никополъ, за да се форсира премияването презъ Дунава и да се настѣпва къмъ Букурещъ.

Идеята за една офансива къмъ Букурещъ е била поддържана особено силно отъ австрийския генералисимусъ генералъ Конрадъ фонъ Хенцендорфъ, който виждалъ въ нея най-лесното срѣдство за да се облекчи положението въ Ардялъ. Тя среща противодействие отъ страна на Макензена и отъ българското командване, които я намиратъ твърде рискована. Дунава не може да бжде преминатъ, до когато дѣсния флангъ на българската армия остава застрашенъ отъ ру-

*) Въ този воененъ съветъ сж вземали участие: генералъ Фаленхайнъ, отъ страна на Германия, началникъ щаба на австро-унгарската армия—генералъ Конрадъ фонъ Хенцендорфъ и полковникъ Ганчевъ, българския делегатъ. Разгледанъ е въпросътъ за една война срещу Румъния, въ случай ако тя вземе участие въ Европейската война. Сключена е една военна конвенция, къмъ която, следъ седемъ дни, се присъединява и Енверъ паша отъ името на Турция. Плана за военнитѣ действия, опредѣленъ отъ тази конвенция, е съблюдаванъ въ общи черти и отъ новото командване Хинденбургъ — Лудендорфъ. Предполагало се е, че въ случай че се намѣси въ войната Румъния, тя ще действува съ главнитѣ си сили офансивно въ Трансилвания, а споредъ това на Дунава и въ Добруджа ще бждатъ оставени слаби румънски сили. Предъ видъ на тази хипотеза, неприятелския оперативенъ планъ е опредѣленъ въ общи черти така: офансивно действие въ Добруджа, дефансивно въ Трансилвания, до когато не се събиратъ тамъ голѣми сили. (Сжщото съчинание, I, 122.).

мънскитѣ и рускитѣ войски, които се съсрѣдоточаватъ въ Добруджа. Споредъ това, следъ като дуумвирата Хинденбургъ — Лудендорфъ застава начело на германското командване, Макензенъ получава заповѣдъ да атакува добруджанската граница и само следъ като затвърди тукъ положението си, да се опита да премине Дунава въ моментъ, който ще зависи отъ развитието на събитията.

Предъ видъ на тази последната операция, австрийската флота отъ монитори се спуска надолу по Дунава, къмъ Русе, а тежкия понтоненъ паркъ на австрийскитѣ инженерни войски, предназначенъ за направа на мостъ на Дунава, е докаранъ, въ голѣма тайна и скритъ въ канала Бѣлене, задъ острова Персина.

Операциитѣ срещу генералъ Сарай

Особена важностъ, при развитието на операциитѣ на югъ отъ Дунава, има Солунския фронтъ. Армията на генералъ Сарай, символъ на общата кауза, защищавана отъ Съглашението, защото тя бѣ съставена отъ французи, англичани, сърби, руси и италиянци, имаше да изпълнява тукъ не само военна, но и политическа роль. Присѣтствието ѝ въ Солунъ изигра голѣма роль при решението на Румъния да се намѣси въ войната. Военното ѝ действие има голѣмо влияние върху действията на Дунава.

Въ случай на една силна руско-румънска офансива, която почва отъ добруджанската граница къмъ югъ, едновременно и концентрическо действие съ армията на генералъ Сарай, отъ югъ къмъ северъ, би дало извънредно голѣми резултати. За нещастие, армията отъ 200,000 души, обещана отъ Сазоновъ и Алексеевъ на Николай Филипеску, при посещението му на руския фронтъ, презъ пролѣтъта 1916. г., е умалена на по-малко отъ една четвъртъ. Не може и да става дума за едно решително действие тукъ, още повече, че армията на генералъ Сарай не е способна за едно действие въ голѣмъ стилъ. Тя получава заповѣдъ да предприеме само демонстративни действия срещу българския фронтъ, за да задържи тукъ колкото се може повече български сили.

Обаче, въ сжщото това време, неприятеля, като съзнава опасността, която го заплашва тукъ и като иска да му бждатъ свободни рѣшетѣ при действието, което предполага да предприеме срещу насъ, решава да премине въ настѣпление срещу солунската група армии на Съглашението. По този начинъ българитѣ изпреварватъ. Генералъ Сарай е изненаданъ въ периода на приготовленията си отъ българската офансива.

На 4. августъ 1915. г., на западното си крило, българитѣ завзематъ Леринъ, а на другия день Баница. На източното

крило тѣ преминаватъ Места и Струма и заематъ Драма, Сересъ и Кавала. Гърцитѣ, на чиято територия се водятъ действията, не указватъ съпротивление, изоставятъ фортоветѣ си въ ржцетѣ на българитѣ и позволяватъ да бждатъ обезоржжени. Тѣ сж пратени въ Германия, гдето сж интернирани. Германофилската политика на кралъ Костантинъ изложи гръцката армия на най-голѣмото унижение да бжде обезоржжена безъ бой отъ неприятеля, когато тя бѣ победила преди три години; тя представляваше въ сжщото време една голѣма опасностъ за тила на армията на Сарай.

На 10. августъ фронта на армията е загнать въ видъ на джга и дветѣ крила сж притиснати навжтре. Съ мжка фронта може да се уравни—отбраната се организира; българската офанзива е спрѣна. Обаче резултата отъ това е, че предполагаемата офанзива на Сарай, която трѣбваше да облекчи нашето действие, не можа да бжде извършена. Непротивъ, ролитѣ сж смѣнени. Избухването на нашата война и начеването кампанията на добруджанската граница е добре дошла за Сарай; той можа да си отдѣхне и да заработи за заздравяването на позициитѣ си.

Обявяване на войната отъ страна на българитѣ.

Влизането въ войната срещу насъ на България става съ закъснение и съ известно колебание. Въ туй време, когато Германия и Турция ни обявяватъ война, още на другия денъ, следъ като ние сами обявихме война на Австро-Унгария, въ София се пази мълчание. Въ германската и австро-унгарската главни квартири се забелѣзва известно инервиране. Известни български военни кржгове се боятъ отъ едно настѣпване на румънитѣ и руситѣ презъ Добруджа и на гърцитѣ и Съглашението презъ Македония. Отъ друга страна идеята за една война срещу Русия е неприятна на една значителна частъ отъ българското обществено мнение. Опозиционнитѣ партии: гешевисти, демократи, русофили и по-голѣмата частъ отъ землѣдѣлцитѣ, сж партизани за единъ сепаративенъ миръ, чрезъ посрѣдничеството на Русия. Даже отъ страна на най-интимнитѣ кржгове на своитѣ политически партизани, Радославовъ е съветванъ да помисли за единъ сепаративенъ миръ. Като познава това положение на работитѣ, руското правителство извършва грѣшка, като сжди за положението съ единъ преувеличенъ оптимизмъ повлияно въ тази смѣсъ и отъ румънското правителство. Двореца и българското правителство окуражаватъ тази надежда и по отношение на румънската легация държатъ едно двусмислено поведение; начеватъ се преговори за едно уреждане на работитѣ.

Обаче, българската политика е водена лично отъ царъ Фердинанда, а пѣкъ той е орждие на Централнитѣ сили. Той отказва да приеме на ауденция Малинова, който, като делегатъ на опозиционнитѣ партии, е съ намѣрение да поиска отъ Царя свикването на единъ короненъ съветъ и заедно съ Радославова продължава за нѣколко дни играта на протакане. Даамата тѣзи съмишленици гонятъ тройната цель: да излъжатъ Съглашението и Румъния, да изтрѣгнатъ отъ Централнитѣ сили известни гаранции, военни и политически отстъпки и най-после, да дадатъ време на Макензена да извърши съсрѣдоточаването на българо-турско-германскитѣ сили на нашата граница. По-късно, въ заседанието на българското събрание, на 12. ноемврий 1916. год., Радославовъ заявява съ цинизмъ: „Въ туй време, когато преговаряхъ съ представителя на Румъния и го приспивахъ съ моитѣ обещания, отъ друга страна вземахъ всички мѣрки и щомъ като настана момента хвърлихъ се върху румънитѣ“. Нѣколко дни по-рано, той бѣ заявилъ на единъ маджарски журналистъ отъ „Az Est“, който го интервюиралъ: „Нашитѣ отношения съ Румъния сж повече отъ коректни, лоялни и на добро съседство; тѣ сж сигурни. Никакво неразбиране не ни дѣли“.

Следъ четири дни на очакване и на протакане, на 19. августъ 1916. г. правителството на Радославова хвърли веднага маската, то вржчи на нашия министъръ въ София, нотата за обявяването на войната, като се основава на предполагаеми румънски нападения на българската граница и на нѣкакъвъ си опитъ отъ страна на румънитѣ да прехвърлятъ, презъ, нощта на 17—18. августъ, единъ мостъ презъ Дунава, при Кладово. Известно е, че обявяването на войната на Франция отъ страна на Германия бѣше мотивирано съ нѣкакви си несществуващи нападения съ аероплани върху Нюренбергъ. Българитѣ се показза добри ученици на германцитѣ.

Въ сжщия денъ манифеста за войната, пѣленъ съ умраза по адресъ на Румъния, обявява на българитѣ, „че е ударилъ часа на отмжщението“, а българската преса поздравява съ жестока радостъ начеването на „националната война срещу коварния врагъ“. А този врагъ е онзи народъ, който бѣ оставилъ коститѣ на 10,000 отъ своитѣ синове, при полагането основитѣ на независимата българска държава.

Обаче, преди нотата за обявяването на войната да бжде вржчена на нашия министъръ, български отряди преминаватъ, още презъ нощта, на румънска територия, като избиватъ нашитѣ предни постове.

По този начинъ се намираме въ война на два фронта и срещу четири държави: Германия, Австро-Унгария, Бъл-

гария и Турция. Нѣмаме съ насъ освенъ съмнителната руска помощъ.

Армията на Макензена

На 15. августъ маршалъ фонъ Макензенъ взема върховното командуване на българо-германо-турските войски отъ Северо-западна България. Четиритѣ дни отъ неопределеното положение сж употребени отъ командующия за съсредоточаване на неприятелската армия въ зоната Русе — Разградъ—Варна. На 18. августъ на тази линия се намира българската III. армия, командвана отъ генералъ Тошевъ, образувана отъ две български дивизии — 1. и 4., състоящи всѣка една отъ три бригади, една конна дивизия и една конна бригада и най-после отъ единъ германо-български смѣсенъ отрядъ, приблизително около една бригада. Всичко 70—75,000 души. На пѣтъ се приближаватъ къмъ бойното поле подкрепления, състоящи отъ две български бригади, отъ дивизиитѣ 6. и 12. и отъ две турски анадолски дивизии, подъ командата на Хилми-паша, които пристигатъ съ усиленни маршове отъ Одринъ. Освенъ изброенитѣ по-горе сили, които съставляватъ *източната група*, българитѣ иматъ още по-край Дунава: *централната група*, между Олтѣ и Русе, приблизително отъ 25—30,000 души и *западната група*, на западъ отъ Олтѣ, въ съставъ около 10—15,000 души. Между българскитѣ войски има и германски отряди отъ 101. дивизия, главнитѣ сили на която се намиратъ въ Македония.

Българо-германо-турската армия е много добре въоръжена, снабдена съ пълно снаряжение на една модерна армия и съ твърде богатъ запасъ отъ бойни припаси. Голѣма частъ отъ военния материалъ е докаранъ съ шлепове по Дунава отъ Австрия и Германия.

Обаче, туй което особено представлява силата на тази армия и което повдига морала ѝ, това е личността на нейния командующъ армията, маршалъ Макензенъ една отъ гордоститѣ на германската армия. Командиръ на корпусъ при Танненбергъ, сетне командующъ армия при Лодзъ, той свърза името си особено съ знаменития пробивъ на руския фронтъ при Дунаецъ и при Гьорлице, презъ май 1915. год. и съ сгромолясането на Сърбия, презъ есента на същата година. Повѣряването командването на армията на единъ подобенъ човѣкъ показва важността, която германцитѣ сж давали на операциитѣ на Добруджанската армия.

III. румънска армия

Отъ наша страна Дунава и добруджанския фронтъ сж отбранявани отъ III. армия, командувана отъ генералъ Асланъ.

Покрай Дунава, отъ устието на Олтѣ до Олтеница, сж разположени пехотни и конни части, за наблюдение и отбрана; това сж: 16. и 18. пехотни дивизии и 1. конна дивизия, или всичко 50,000 души. На западъ отъ Олтѣ е разположена 20. дивизия, която влиза въ състава на армията Кулчеръ. Главнитѣ сили на III. армия сж разположени покрай добруджанската граница: въ Тутраканъ 17. дивизия, въ Силистра 9. и въ Добричъ. 19. дивизия, всичко 72,000 души.

Руския корпусъ, съставенъ отъ две пехотни и една конна дивизии — всичко около 40,000 души — подъ командата на генералъ Зайончковски, преминава въ Добруджа и настѣпва бавно къмъ Кобадинъ, на югъ отъ Меджидие. За улеснение на операциитѣ, 19. дивизия отъ Добричъ е подчинена на руския генералъ, като сбразува, заедно съ рускитѣ войски, *източния корпусъ*. 9. и 17. дивизии, които иматъ за задача отбраната на *тетъ-де-понитъ* при Силистра и Тутраканъ оставатъ непосредствено подчинени на генералъ Асланъ, командующия III. армия.

Плана за операциитѣ на III. румънска армия е следущия: презъ първата фаза тя ще държи отбранително поведение, ще се противопоставя на неприятелскитѣ атаки и ще прикрива стоварването, движението и съсредоточаването на рускитѣ войски въ участъка на югъ отъ линията Черна-вода—Меджидие—Кюстенджа. Въ втората фаза съединенитѣ румъно руски войски трѣбва да преминатъ въ настѣпление, за да заематъ линията Русе—Шуменъ—Варна и по този начинъ да дадатъ свобода на действие на румънскитѣ войски, които ще действуватъ въ Трансилвания.

Една много важна задача, свързана съ голѣма отговорностъ, е повѣрена на командующия III. румънска армия — отбрана на южната граница на Добруджа срещу единъ отъ най-прочутитѣ генерали на времето. Тукъ сж ангажирани сигурността и честта на държавата.

Нападението срещу австро-унгарската флота въ Русе

На 15. августъ, вечерта, половинъ часъ следъ връчването нотата за обявяването на войната отъ страна на Румъния на Австро-Унгария, три шлюпки-миноносци, отъ нашата военна флота, атакуватъ австро-унгарската флота, състояща отъ 5 минитори и 4 шлюпки, която стои на якоръ при Русе. По причина на примитивния материалъ, съ който разполага атаката, и на неопитността на началницитѣ ѝ, атаката е неуспѣшна. Минитѣ сж хвърлени отъ твърде голѣмо разстояние: само една отъ тѣхъ ударя единъ шлепъ съ бойни припаси отъ неприятелската флота. Шлепа е хвърленъ въ въздуха съ страшенъ взривъ. Австрийскитѣ офицери, които въ момента на атаката сж се намирали на адми-

ралския корабъ — монитора Бодрогъ — като взематъ веднага командването на корабитъ си, успѣватъ да потопятъ една отъ нашитъ шлюпки, сетне приближаватъ съ мониторитъ си до румънския брѣгъ и бомбардиратъ зданията, депозититъ и резервуаритъ съ патролъ въ Рамзданъ и въ Гюргево.

На другия день, австро-унгарската флота трѣгва нагоре по Дунава и се прикрива задъ острова Персина, гдето стои скрита презъ цѣлото време на кампанията, като излиза само отъ време на време за да атакува нашитъ дунавски портове, на които причинява съ бомбардирането си голѣми повреди.

Макензенъ атакува

На 19. августъ, деня въ който България обявява война на Румъния, неприятелската армия е съсредоточена на границата, готова за действие, тогава, когато румъно-руската армия е на пътъ за съсредоточаване. Макензенъ използва това преимущество, за да изведе настѣплението, споредъ обикновенната си метода: ускорена атака срещу Тутраканъ, най-крайния пунктъ отъ добруджанската граница, произведена съ най-голѣма стремителностъ.

Въ сѣщото време, други атаки, насочени срещу Силистра и Добричъ, иматъ за целъ отъ една страна — да попречатъ на румънскитъ войски, които се намиратъ въ тѣзи пунктове да отидатъ на помощъ на Тутраканъ, а отъ друга страна, да отражатъ едни отъ други румънскитъ и рускитъ войски и да попречатъ на съсредоточаването имъ.

Въ трагедията на нашата война, завесата се вдига и се начева една отъ най-крѣвопролитнитъ и болезнени операции.

2.

Тутраканъ

Единъ болезненъ урокъ

Скрѣбно звучи това име въ ухото на всѣки румънинъ! То е свързано съ едно отъ най-голѣмитъ поражения отъ сѣщата наша война. Поражения болѣзнено, унижително, срамно . . . То падна като грѣиъ презъ първитъ дни на войната върху възбуденитъ отъ ентузиазмъ, предизвиканъ отъ преминаването на Карпатитъ, разгорѣщени отъ първитъ леки успѣхи глави. То ни разкѣрзави сърдцата, но въ сѣщото време ни откри очитъ и ни направи въ състояние да можемъ да четемъ дълбоко въ различнитъ видове рани на нашия животъ.

Колко недостатъци изкарва то на яве! Непредвидли-

вость, небрежностъ, повърхностностъ, лекостъ, липса на душевна твърдостъ . . . Изглежда като че всичкитъ недостатъци на нашето племе сж се събрали въ единъ даденъ моментъ на едно мѣсто, за да подготвятъ една катастрофа, предназначена да ни служи още отъ начало като строго предупреждение.

Тутраканъ е за насъ жестокъ урокъ. Този урокъ трѣбва да бжде разгледванъ внимателно, отъ всички страни и напълно разбранъ. Да се крие истината не би ни послужило за нищо добро. Ние не бихме могли да излъжемъ чужденцитъ, а пъкъ отъ друга страна това би било безполезно. Колкото се отнася до самитъ насъ, напразно би било жертвуването на нашата национална гордостъ и на живота на толкова румъни при Тутраканъ, ако не бихме ималидаже и мъжеството да погледнемъ право въ очитъ на суровата истина. Въ чисто-сърдечното и смѣлото признание, безъ да искаме да умаловажимъ ни най-малко сторенитъ грѣшки, ще намѣримъ силата, за да ги отстранимъ за въ бъдаще и да си създадемъ единъ по здравъ животъ.

Тетъ-де-пона Тутраканъ

Въ организацията на отбраната на нашата територия, Тутраканъ представлява единъ *тетъ-де-понъ*, т. е. крепостъ, разположена предъ мостъ, за да го брани срещу атакитъ на неприятеля.

Обаче при Тутраканъ нѣмаше никакъвъ мостъ на Дунава. Споредъ основната идея на главния генераленъ щабъ е трѣбвало, щото веднага следъ обявяването на войната, да се направи единъ мостъ отъ лодки на Дунава, който да свързва Тутраканъ съ Олтеница. Този мостъ, заедно съ крепостта, която обслужва, е предназначенъ да играе важна роль, въ случай на едно настѣпателно действие срещу България, понеже споредъ издаденото си напредъ положение Тутраканъ представлява единъ гвоздей забитъ въ сърдцето на българската територия. Обаче нашиятъ планъ за войната, приетъ въ надвечерието на началото на действията, като предвижда въ едно и сѣщо време настѣпление на северъ и отбрана на югъ, се отказва отъ построяването на моста при Тутраканъ, като го измѣстя по надолу, между Каларашъ и Силистра.

Отъ друга страна, направата на мостъ при Тутраканъ би било рисковано. Този мостъ би се намѣрилъ подъ огъня на неприятелската артилерия и би билъ разрушенъ, както бѣха разрушени депозититъ и резервуаритъ при Олтеница. Той би затруднилъ и маневрирането на нашитъ кораби по Дунава.

По този начинъ Тутраканъ остава въ едно опасно положение. Гарнизона му, въ случай на една атака отъ страна

на неприятеля, е ограничен въ ролята на една пасивна отбрана. Изолиранъ въ единъ жгълъ отъ румънската територия, съ една рѣка въ тила, безъ съобщения съ отгътъшния брѣгъ, той не може да се надѣва на друга помощ освенъ на стойността на своитѣ защитници, нито пъкъ на друга възможност за съвмѣстно действие, освенъ съ съседната Силистра. Въ този последния пунктъ се намира единъ силенъ румънски гарнизонъ, обаче цѣли 60 километра отдѣлятъ една отъ друга дветѣ крепости, когато неприятелската граница е много по-близко. При все това, само Силистра може да помогне на Тутраканъ и къмъ този пунктъ може да се извърши отстъплението въ случай на нужда. Взаимното действие на дветѣ крепости се налага като неизбежна необходимостъ.

Ще иматъ ли, прочее, румънскитѣ началници необходимото предчувствие за опасността и бързото вдъхновение за мѣрките, които би трѣбвало да се взематъ?

Обаче, бързото разбиране на положението избѣгва отъ схващането на тѣзи началници, но при все това то, не избѣгва отъ схващането на неприятелския началникъ, който е единъ отъ най-прочутитѣ генерали на Голѣмата война. Макензенъ откри най-напредъ слабото мѣсто, което изолирания Тутраканъ представлява въ румънската отбранителна линия и видѣ ясно каква полза би могло да се извлече отъ тукъ. Той решава да нанесе тукъ бързъ и стремителенъ ударъ.

Тетъ-де-пона Тутраканъ е организиранъ както следва: около града, на единъ неправиленъ полукръгъ, съ радиусъ отъ 7—8 километра, и съ Дунава като диаметръ, е построена една тройна ограда отъ окопи, усилені съ препятствия отъ бодлива телъ. Въ тази отбранителна линия, дълга около 30 километра, сж образувани 15 *отбранителни центра*, единъ видъ малки фортове, въ които сж съсредоточени сръдствата за отбрана; центроветѣ сж нумерирани отъ западъ къмъ изтокъ. Къмъ западната частъ отъ тази ограда, на височинитѣ Шахларъ, сж прибавени още нѣколко укрепления, които образуватъ издадена напредъ частъ.

Укрепленията за отбрана на Тутраканъ не сж *дълговремени* т. е. не се състоятъ отъ каменна, бетонна или тухлена зидария, тѣ сж безъ видимъ релефъ, безъ каземати и безъ силни куполи. На основание на поуки, извлечени отъ опититѣ на модерната война, тѣ сж образувани отъ временни укрепления, съ дълбоки изкопи, прикрити на фланговетѣ и маскирани съ шубраки и съ растителностъ. Предъ фронта и на фланговетѣ тѣзи центрове сж снабдени съ телени мрежи, широки нѣколко метра, засѣки, вълчи ями и пр. Въ редутиитѣ на центроветѣ и на батареитѣ има блиндиращи, съ желѣзни или дървени греди, закрития. Въ заключение, ако и да сж отъ *времененъ* характеръ, укрепленията на Тутраканъ сж доста

силни и въ състояние да покажатъ едно съпротивление отъ известна трайностъ, разбира се при условие да бждатъ добре отбранявани.

Вжтре въ укрепената ограда има и една *втора*, *кржгла*, *отбранителна* линия, на три километра отъ града. Тази линия е много по-слаба, образувана само отъ траншеи и бодлива телъ, обаче съвършено невъоръжена, безъ нито едно оръдие.

Артилерията, която трѣбва да брани тетъ-де-пона, е твърде смѣсена; тя се състои отъ *неподвижни* и отъ *подвижни* оръдия. Войната изненада крепостта въ периода на организацията съ наченати и несвършени работи. Споредъ това, една частъ отъ неподвижната артилерия: 21 тежки оръдия, едни въ куполи, други на лафети, снети отъ фортоветѣ около Букурещъ — между които и три 210 м. м. гаубици — не можа да бжде употребена въ действие, защото инсталирането на куполитѣ не бѣ свършено.

Другитѣ неподвижни оръдия, на брой 48, сж отъ различенъ калибъръ: 75, 87, 105, 120 и едно 210 м. м.; има и дълги 150 м. м. оръдия; къмъ тѣхъ трѣбва да се прибавятъ и 36 куполки, съ малки, 53 м. м. оръдия. Само 150 м. м. оръдия, на брой четири, сж модерни далекобойни оръдия; за тѣхъ, въ своята оправдателна записка, коменданта на крепостта твърди, че сж имали само по 150 заряда и снаряда които сж се свършили още презъ първия день на боя, така щото, по после, тѣ не сж могли да бждатъ употребени. Другитѣ оръдия сж нескорострелни. Подвижната артилерия се състои отъ батареи 75, 105 и 120 м. м. Общото число на оръдията, отъ всички калибри, които сж действували въ началото на боя, възлиза на 124.

Течението на Дунава е отбранявано съ минни прегради и съ телена мрежа, разположени на нѣколко километра по-горе отъ Тутраканъ, между островъ Карничу и румънския брѣгъ. Отъ своя страна, преградитѣ сж отбранявани отъ нѣколко батареи, разположени, както по островитѣ, така и по брѣговетѣ. По този начинъ движението на неприятелскитѣ кораби по Дунава и вземането имъ участие въ боя при Тутраканъ изглежда напълно отстранено.

Гарнизона на крепостта Тутраканъ се състои отъ войскитѣ на 17. дивизия и една нова дивизия, формирана нѣколко месеца преди началото на войната. Въ нейния съставъ влизатъ два действующи полка: 36. Васили Лупу и 40., както и два резервни полка: 76. и 79.; всичко 15 дружини. По искането на коменданта да му се изпратятъ войски за образуване на подвиженъ резервъ, изпратени му сж въ навечерието на боя 4 опълченски дружини; това, обаче, не сж бойни войски, а войски за носене на караулната служба и за домакинска работа. Така щото, Тутраканъ е отбраняванъ отъ

една армия отъ 20,000 души, отъ които 15—16,000 бойци, туй което представлява за единъ фронтъ отъ около 30 километра една много тънка линия за отбрана.

Войскитѣ сж разпредѣлени на три сектора: 1. секторъ, Старо-село на западъ, който обнема центроветѣ №№ 1—5 и изхода Шахларъ, е отбраняванъ отъ полковетѣ 36. и 40. На югъ, сектора Дайдаръ, съ центроветѣ №№ 6—9, е отбраняванъ отъ 79. полкъ. На истокъ сектора Антимово, съ центроветѣ №№ 10—15, е отбраняванъ отъ 76. полкъ. По Дунава, Тутраканъ е отбраняванъ отъ дунавската дивизия на флота, състояща се отъ четири бронирани монитора и 8 шлюпки, подъ командата на контръ-адмиралъ Негреску.

Комендантъ на тетъ-де-пона Тутраканъ—генералъ К. Теодореску, е познатъ до тогава като специалистъ по картографията. Той е непосредствено подчиненъ на генералъ М. Асланъ, командующия III. армия, щаба на който се намира въ Букурещъ.

Атакующата армия

Неприятелската армия, която атакува Тутраканъ представлява лѣвото крило на III. българска армия, командвана отъ генералъ Тошевъ. Тя се намира подъ непосредствената команда на генералъ Киселовъ и е образувана отъ 4. Преславска дивизия—17 дружини, 1. бригада отъ 1. Софийска дивизия—8 дружини и смѣсеня отрядъ на майоръ фонъ Хаммерщайнъ, въ съставъ около 1 бригада — 5 български и една германска дружини. Артилерията, съ която разполага тази армия, е твърде силна: 22 полски батареи, 5 батареи гаубици и 3 тежки батареи, или всичко 132 орждия, повечето скорострелни, съ калибръ 75, 87, 120, 150, а нѣкои и 305 милиметра. Къмъ това трѣбва да се прибавятъ 5 ескадрона конница, 3 картечни роти и 5 роти пионери.

Сравнението между румънскитѣ сили и силитѣ на неприятеля показва, че превъзходството е напълно на страната на този последния. Както въ качествено, така и въ количествено отношение, атакующия превъзхожда отбраняющия: 37 българо-германски дружини срещу 19 румънски. Освенъ това, българскитѣ войски принадлежатъ на едни отъ най-добритѣ действующи дивизии, тогава когато нашитѣ войски, които принадлежатъ на една скоро формирана дивизия, състоятъ повече отъ запасни и даже отъ опълченци, съ слабъ кадръ, малко сфицери, голѣма частъ отъ които сж запасни офицери. Неприятелската артилерия, по многобройна отъ нашата, съ повече модерни орждия отъ голѣмъ калибръ и далекобойни, е снабдена твърде богато съ бойни припаси. Освенъ това, неприятеля разполага съ единъ вързанъ балонъ и съ многобройни аероплани, които му улесняватъ ра-

зузнаването и му служатъ за регулиране стрелбата на артилерията, тогава когато тетъ-де-пона е свършено лишенъ отъ тѣзи необходими помощници при днешната война. Ние не разполагахме нито даже съ конница за разузнаване, тогава когато неприятеля имаше петъ ескадрона.

Трѣбва да се има предъ видъ и преимуществото, което изобщо атаката има предъ отбраната. Атакующия избира пункта на атаката и съсредоточава тамъ по голѣмата частъ отъ силитѣ си тогава, когато отбраняющия, понеже не знае избора отъ неприятеля пунктъ за атака, е принуденъ, като предпазителна мѣрка, да държи силитѣ си разпрѣснати, по цѣлия фронтъ на отбраната.

Споредъ това, отъ гледна точка на материалнитѣ сили, боя при Тутраканъ се представлява при малко благоприятни за румънитѣ предзнаменования. Обаче, туй което съставлява силата на една крепостъ, това не е само материалната сила на укрепленията и на орждията, а много повече моралната сила на защитницитѣ. Необходимо е, следователно, едно силно въздействие отъ страна на началницитѣ, за да могатъ да вдѣхнатъ на войницитѣ си онзи героиченъ устремъ, който удесеторява силитѣ и отъ слаби войски създава непреодолими прегради.

За нещастие, нашитѣ водачи отъ различнитѣ стъпала на иерархията въ Тутраканъ, съ малки изключения, не отговаряха на важността на мисията си. Командующия III. румънска армия може да се провиква съ театралностъ въ клубоветѣ на Букурещъ, като говори за Тутраканъ; „C'est notre Verdun“,*) обаче моралната сила на началницитѣ при Во и Тионвилъ липсваше на румънскитѣ началници при Тутраканъ.

Първитѣ действия

Презъ нощта на 18. срещу 19. августъ, безъ обявяване на война, българитѣ атакуватъ постоветѣ покрай границата и преминаватъ на ромънска територия. Обявяването на войната е вржчено едвамъ въ петъкъ, на 19. августъ, въ 10 ч. предъ пладне. Веднага следъ това, българскитѣ главни сили преминаватъ границата и начеватъ да настѣпватъ по цѣлия добруджански фронтъ, срещу румънскитѣ позиции.

При Тутраканъ българитѣ начеватъ боя срещу укрепенитѣ пунктове, разположени предъ укрепената ограда. Атаката се води отъ три посоки. На западъ отъ крепостта българо-германската колона Хаммерщайнъ настѣпва по пътя Русе — Тутраканъ, като се насочва срещу позициитѣ при Старо-село и фортоветѣ №№ 1—4. Обаче, атаката на главнитѣ сили е насочена срещу южния фронтъ. Така щото българ-

*) Това е нашия Вердюнъ.

ската 4. Преславска дивизия, която иде откъм Балбунаръ, има за обективъ изхода при Шахларъ и фортоветъ №№5, 6. и 7. На дѣсния флангъ на тази дивизия, бригадата отъ 1. Софийска дивизия, като настѣпва отъ къмъ Кеманларъ, трѣбва да атакува преднитѣ позиции при Дайдаръ и центроветъ №№8. и 9. Масата отъ тежката германо-българска артилерия е придадена къмъ този секторъ на атаката. Источния секторъ на Тутраканъ—Антимово, съ центроветъ №№10.—15. не е атакуванъ въ началото на боя.

Презъ първитѣ дни на боя, петъкъ, 19. и сѣбота 20. августъ, неприятеля нѣма голѣми успѣхи. Действията му се ограничаватъ въ силното бомбардиране на преднитѣ позиции. Атакитѣ на пехотата му сѣ отбити отъ защитницитѣ. Особенно, при опититѣ си да се доближи отъ къмъ западъ, българо-германската колона търпи голѣми загуби отъ точната стрелба на батареитѣ отъ островитѣ и покрай брѣга на Дунава, както и отъ мониторитѣ; тукъ неприятеля е държанъ на далечно разстояние.

При все това, на 20. августъ, неприятеля успѣва да организира линията на атаката си и благодарение на техническитѣ сръдства, съ които разполага — аероплани и вързанъ балонъ — той регулира стрелбата на артилерията си. Той намира помощъ и въ пълното познаване на укрепения лагеръ. Укрепяването е било извършено съ български работници, мѣстни и отъ околността; много български офицери, преоблечени като работници, сѣ вземали сѣщо участие при работенето на укрепленията.

Въ недѣля, на 21. августъ, нашитѣ позиции, обхванати добре, сѣ изложени на силно бомбардиране. Подъ прикритието на артилерийския огънь, пехотата произвежда атаки, на които отъ наша страна се отговаря съ контръ-атаки. На крайния лѣвъ флангъ, около Дунава, държанъ въ респектъ отъ артилерията на флота, атакующия не прави ни най-малкъ успѣхъ. Споредъ това, той измѣства атакитѣ си по на югъ, срещу позициитѣ при Шахларъ, отбранявани отъ 36. полкъ Васили Лулу. Тѣзи позиции образуватъ първата преграда, на която се натъкватъ колонитѣ, идящи отъ западъ и югъ. Разположенитѣ тамъ укрепления могатъ да биятъ въ флангъ атакующитѣ части, насочени срещу съседния секторъ—Дайдаръ.

Следъ ожесточена борба, неприятеля успѣва да завладе кота 131, на западъ отъ Старо село, височина командующа въ тази мѣстностъ. Изморени отъ бомбардирането, на което сѣ изложени непрекъснато въ продължение на три дни, къмъ вечерта, нашитѣ части напускатъ цѣлата позиция при Шахларъ. Единъ по подиренъ опитъ да се завладе тя отново — несполучва; частитѣ се оттеглятъ и се разполагатъ на укрепената линия. Презъ сѣщото това време,

на южния фронтъ, неприятеля завладѣ селата Денизлеръ, Месъ-махле. (Мешъ махла*) и най-после Дайдаръ, като изгонва отъ тамъ главнитѣ караули на сектора и се приближава и отъ къмъ тази страна къмъ укрепената линия.

Следователно, кървавитѣ резултати на 21. августъ сѣ тия, че нашитѣ войски сѣ принудени да напустнатъ преднитѣ позиции и да се оттеглятъ вътре задъ главната отбранителна линия, образувана отъ укрепената ограда. Неприятеля успѣва да завладе удобни позиции за атака срещу тази линия и да доближи артилерията си, която разполага по западнитѣ склонове на височинитѣ при Старо-село и при Шахларъ.

Презъ нощта и на другия день, неприятеля е трѣскаво заетъ съ подготвянето на главната атака, която ще бѣде предприета въ вторникъ, на 23. августъ. По тази причина, боя воденъ въ понеделникъ е безъ никакво значение, като се ограничава съ артилерийски огънь и съ малки мѣстни атаки, за уреждане на бойнитѣ позиции, предъ видъ на предполагаемата главна атака. Презъ този день отбраната се държи съвършено пасивно; отъ страна на коменданта не е направенъ ни най-малкия опитъ за да попречи на облатането на крепостта, или за да го закжси.

Подкрепления пратени въ Тутраканъ

При всичко че, на 22. августъ боя — ако и да е билъ много силенъ на известни пунктови — произлиза само между преднитѣ постове, генералъ Теодореску, коменданта на крепостта, е обезпокоенъ отъ положението, въ което се намира и иска бързо да му се пратятъ подкрепления. Въ Букурешъ начева да се проявява известно беспокойствие. При все това, въ вишитѣ военни кръгове преобладава спокоенъ оптимизмъ. Командующия III. армия увѣрява всички че нѣма никаква опасностъ: „Turtucaia, c'est notre Verdun: qui s'y frotte, s'y ripique**“) Телеграмитѣ и донесенията по телефона на коменданта на крепостта ставатъ обаче все повече и повече обезпокоителни, а вечерта на 22. генералъ Теодореску донася че положението е отчаяно, че не разполага вече съ резерви, понеже всички сѣ биле употребени при Старо-село и че не се надѣва да може да противостои още дълго време. Отъ щаба на армията се заповѣдва на генералъ Теодореску да противостои на всѣка цена, защото сѣ взети мѣрки да му пристигне въ скоро време помощъ.

Наистина, още сутринта на 2. се начеватъ голѣми движения на войски. Дивизиитѣ 10. и 15., които сѣ разположени

*) Руската 3 верстова карта.

**) Тутраканъ, това е нашия Вердюнъ; който го закачи, ще се набоде.

около Букурещъ и събразуватъ главния стратегически резервъ получаватъ заповѣдь да трѣгнатъ къмъ югъ. 10. дивизия е пратена къмъ Гюргево, за да охранява Дунава, а 15. дивизия е пратена въ Олтеница, за да примике Дунава при Тутраканъ. Пратената на гарнизона на Тутраканъ помощъ е твърде значителна. Това сж 17 дружини отъ полковетъ 34. и 74. които съставляватъ 29. бригада, командвана отъ полковникъ Рашкану; отъ полковетъ 75. и 80, които образуватъ 30. бригада, подъ командата на полковникъ Марашеску, сетне една дружина отъ единъ новъ полкъ—84. и две дружини отъ 2. пограниченъ полкъ. 80. полкъ е билъ пренесенъ до Олтеница съ камиони, — автомобили, санитарни автомобили, частни автомобили и таксиметри, реквизирани по улицитъ на Букурещъ. Всичкитъ части преминаватъ отъ единия брѣгъ на Дунавъ на другия съ понтони и плотове, теглени отъ ремаркьори.

За нещастие, тѣзи значителни сили, между които има и отборъ войски, каквито сж пограничнитъ, не сж могли да бждатъ употребени въ маса и подъ командата на своя собственъ началникъ. Войскитъ пристигатъ твърде късно. Една дружина отъ 75. полкъ е пренесена въ Тутраканъ вечерята, въ понеделникъ на 22. другитъ пристигатъ постепенно, презъ дена на 23., въ разгара на боя. Нѣкой части, пренесени презъ нощта на 23—24, сж вкарани въ боя едвамъ на 24.

Пристигането на войскитъ отъ 15. дивизия въ Тутраканъ измѣня — съотношението между силитъ на дветъ страни, което, въ началото е тѣй неблагоприятно за насъ. Така щото, до това време, когато ние не можехме да противопоставимъ на българо-германскитъ 32 дружини, съ 132 сръбскитъ повече отъ 15 дружини отъ 17. дивизия, на 23. и 24. августъ съ пристигналитъ подкрепления, силитъ на крепостта достигатъ до 32 дружини съ 156 оръдия — като се изключатъ опълченскитъ дружини, които не могатъ да бждатъ употребени освенъ за носене на административнитъ служби.

Обаче, численото превъзходство е само, привидно. Защото постепенното пристигане на тѣзи войски а следователно и невъзможността да бждатъ употребени за едновременно действие и въ необходимия моментъ, умалява много значението на получената помощъ. При все това . . . единъ енергиченъ, хладокръвенъ, съ твърда воля и съ по-добри военни схващания командантъ, би съумѣлъ да извлече по-голъма полза отъ прѣснитъ войски, които му сж дадени на разположение.

Денътъ на 23. августъ. Въ понеделникъ, на 22. августъ, неприятеля е разположилъ тежката си артилерия на най-добритъ позиции за стрелба, като се готви да атакува главната отбранителна линия на тетъ-де пона, укрепената линия.

Въ западния секторъ германцитъ успѣватъ, презъ нощта, да завзематъ Старо-село, като добиватъ по този начинъ една нова и силна упора за бомбардирането на фортъ №2.

Вторникъ, 23. августъ, е най-крѣвопролитния денъ на боя при Тутраканъ. Въ 6 1/2 часа предъ пладне неприятелската артилерия начева да обстрелва силно румънскитъ позиции; отговора на нашитъ оръдия, по далнобойностъ и по калибъръ е явно по-слабъ; 150 м. м. оръдия стрелятъ предпазливо, понеже количеството на бойнитъ имъ припаси е недостатъчно.

Въ скоро време става ясно намѣрението на неприятеля: той насочва главната си атака срещу южния секторъ, като атакува другитъ два сектора само демонстративно. Причината се разбира лесно; българитъ знаятъ че този секторъ е най-слабия, по числото на центроветъ за отбрана както по числото на батареитъ и на войскитъ, които го заематъ, а най-вече, главното — защото той е най-отдалечения отъ Дунава и отъ мониторитъ, които заедно съ батареитъ по брѣга, сж най-действителна отбрана на Тутраканъ.

Срещу сектора Дайдаръ сж насочени силитъ на цѣлата българска 4. дивизия и на бригадата Недѣлковъ, съ повече отъ 20 батареи: две батареи дълги оръдия и две тежки гаубици бомбардиратъ форта № 5; две тежки гаубични батареи, форта № 6, и четири батареи тежки гаубици — форта № 7. За отбрана сектора разполага само съ 3 неподвижни батареи отъ 105. м. м. и една отъ 37. м. м. Огъня на неприятелската тежка артилерия е ужасенъ. Въздуха ехти отъ силното действие на взривоветъ на снарядитъ. Отъ фортъветъ и отъ окопитъ се издигатъ вихрушки отъ прѣстъ и голѣми облаци отъ димъ. Всичкитъ укрепления сж разрушени, окопитъ и вълчитъ ями сж напълнени отъ изхвърлената земя, теленитъ мрежи сж съвършено разрушени. Всичкитъ центрове за отбрана и окопитъ сж пълни съ убити и ранени. Въ 8 часа предъ пладне, следъ безполезна два часова борба, тритъ румънски батареи отъ сектора сж унищожени. Едно отдѣление леки гаубици отъ 5. полкъ пристигнало съ войскитъ пратени на помощъ, заема позиция въ сектора и само продължава борбата срещу колосалнитъ неприятелски сили,

Една намарливостъ отъ страна на коменданта на крепостта улеснява атаката на неприятеля. Предъ позицитъ, кукурузитъ сж оставени — по заповѣдь — не подрѣзани. Намѣсто да ги маскиратъ, напротивъ, тѣ представляватъ прекрасно помагало за уреждане стрелбата на неприятелската артилерия и прикритие за пехотнитъ стрелци, които се приближаватъ до нашитъ позиции.

Въ 8 часа българитъ се хвърлятъ въ обща атака. Петъ полка трѣгватъ въ строй за атака; единъ — шести полкъ е оставенъ въ резервъ. 19. Шуменски полкъ атакува форта

№ 6; 31. Варненски полк атакува форта № 7, 6. Търновски полк атакува междината между фортовете № № 6. и 7. 1. Софийски полк атакува форта № 8.; 7. Преславски полк атакува междината между фортовете № № 7. и 8. Подъ прикритието на единъ адски огънь отъ шрапнели, атакующите настъпватъ вълна следъ вълна срещу нашите разрушени позиции. Отбраната на сектора е повърена само на единъ единственъ румънски полк: 79.—Слбодзия (полковникъ И. Димитреску), извънредно пострадалъ отъ грозния артилерийски огънь, който предшества атаката. Центровете за отбраната сж заети съ по една рота, всъки единъ, а интервалите между тях—сжщо отъ по една рота. Героичния полк, подържанъ отъ споменатите две гаубични батареи, се бори отчаяно срещу вълните, които се мъчатъ да го задушатъ и покосява редовете на атакующия.

Българския командующъ армията описва боя както следва: „Румънската тежка и полска артилерия изсипва урагани отъ огънь, тогава когато нашите батареи обсипватъ пространството съ градъ отъ шрапнели. Нашите войници падатъ масово. Полето е покрито съ убити. Ранените се сгромолясватъ безъ никакво охкане, здравите продължаватъ да застрашаватъ неприятеля. Офицерите падатъ единъ следъ другъ убити или ранени; сжщо така и подсфигерите“*)

Обаче неравенството е твърде голъмо за да може отбраната да бжде възможна. Умалени до една трета отъ числеността на полка, храбрите защитници, следъ като изразходватъ всичките си бойни припаси, следъ като произвеждатъ и контръ-атаки съ хладно оружие, сж принудени да отстъпятъ презъ ходовете за съобщение къмъ сборните пунктове, въ тила на фортовете.

Въ 11 1/2 часа центра № 7 е въ ржцетъ на българите, следъ малко време тѣ заематъ траншеите между този последния и № 8., а въ 12 1/2 часа и самия центръ № 8. Въ 1 1/2 часа следъ пладне цѣлата линия отъ центровете въ сектора Дайдаръ е завладѣна. Една дружина отъ 75. полк пристига въ сектора и е пратена веднага срещу форта № 8; опита не сполучава; дружината е отбита и командира ѝ подполковникъ Попеску убитъ, ударенъ въ корема. Героичните остатъци отъ 79. полк сж принудени да се оттеглятъ отъ сектора на втората линия за отбрана, въ тила на тутраканския лесъ. Полка е изпълнилъ напълно дълга си; въ развалините на фортовете отъ сектора тѣй остави: 46 сфигери и 3000 войници убити или ранени.

*) Tocheff, général: Le désastre roumain, Echo de Bulgarie № 1191.—1197, Septem. 1917.

Презъ голѣмия пробивъ, направенъ въ линията на центровете, неприятеля се промъква и атакува отъ страни другите центрове.

Въ туй време, когато фронта на сектора Дайдаръ е атакуванъ почти отъ всички български сили, сектора Старосело е атакуванъ отъ колоната Хаммершайнъ. Тукъ противодействието на нашите войски е слабо, при всичко че сектора е отбраняванъ отъ два полка, 36. и 40., съ по-силна артилерия и при всичко, че на среща имъ се намира само групата Хаммершайнъ, численно по-слаба. Неприятеля заема височината 109. Въ 1 часа следъ пладне, генералъ Теодореску дава писмена заповѣдъ на полковникъ Марашеску, началникъ на западния секторъ, да напусне фортовете № № 2, 3, 4, 5. и да отстъпи на втората отбранителна линия. Центровете сж заети отъ българите, както и центровете № № 9. и 10, въ дѣсно. Опитите да се завладѣятъ другите центрове не сполучватъ по причина на атаките, произведени отъ нашите войници, окопани въ леса, задъ оградата. Особено здраво противостои форта № 1, много добре подържанъ отъ артилерията на флота и отъ батареите покрай брѣга; даже въ единъ даденъ моментъ, колоната Хаммершайнъ, обстрелвана силно въ флангъ и покосена, напуска селото Старосело.

Още по-слаба е отбраната въ III. секторъ, Антимово (полковникъ Маринеску). Ако и да не сж атакувани отъ неприятеля, а само обстрелвани съ артилерийски огънь, частите, обзети отъ паника, напускатъ позициите и бѣгатъ къмъ Дунава. Върнати назадъ, тѣ заематъ само частично позициите си; другите оставатъ на втората отбранителна линия.

Въ 5 часа следъ пладне неприятеля става господаръ на първата и най-важната отбранителна линия. Едновременно съ тази линия той завладѣва и всичката ни неподвижна артилерия и една голѣма частъ отъ подвижната.

Презъ течението на деня начеватъ да пристигатъ частите, пратени на помощъ; тѣ се пращатъ веднага да попълнятъ празните пространства и да възстановятъ положението. Обаче това не сж компактни части, които пристигатъ едновременно или на малки интервали, за да бждатъ събрани въ една маса за маневриране, съ която коменданта да може да произведе единъ силенъ ударъ. Това сж раздробени части, които пристигатъ малко по-малко на пристанището и както пристигатъ, така се пращатъ всрѣдъ бурята отъ гранати и шрапнели на дезорганизиранни и разрушени позиции, въ срѣдата на едни деморализирани и обзети отъ паника войски. Лишени отъ енергично и обединено командване, новите части оставатъ дезориентирани, безъ свръзка и безъ поддръжка.

При това, изглежда, че на нѣкои мѣста положението се е подобрило. На южния фронтъ, надвечерь, пограничния полкъ, едвамъ що стоваренъ на брѣга, трѣгва като вихрушка въ атака. Съ единъ извънреденъ устремъ, горди, като махатъ пушката въ едната ржка и шапката въ другата, храбритѣ граничари се хвърлятъ като ураганъ върху българскитѣ линии. При всичко, че сж посрещнати съ артилерийски огънь и съ огънь отъ картечницитѣ, граничаритѣ атакуютъ съ хладно оръжие и съ прикладитѣ на пушкитѣ. Неприятелскитѣ линии сж скжсани и изтласкани назадъ на нѣколко километра. Българитѣ, уплашени, бѣгатъ и се скриватъ въ гората. Обаче, героичния полкъ, неподържанъ отзадъ отъ артилерия или отъ други части, остава изолиранъ и изложенъ на концентрически огънь и е принуденъ да отстъпи, като посѣва пѣтя на триумфа си съ многобройни убити и ранени.

Общата контръ-атака, която се е предполагало да се извърши въ 7 часа следъ пладне съ нови войски, е отложена за следующия денъ, защото частитѣ сж разсѣяни изъ кукурузитѣ и въ тила на гората, а пѣкъ мжчно било да се намѣрятъ началницитѣ имъ. Въ западния секторъ, следъ паданieto на форта № 2., е организирана, съ нови войски, една нова отбранителна линия, малко по назадъ, на линията фортъ № 1. — кота 62.

Всички движение и приготовления се правятъ безъ редъ, прибързано, подъ впечатлението на минутата. Коменданта е изгубилъ вѣрата въ себе си и въ войскитѣ, а войскитѣ изгубили вѣра въ своитѣ началници. Липсата на редъ докарва разбъркването на различнитѣ части и отъ най-малкия случай се появява паника. Паниката е предшественикъ на поражението. Безъ нѣкоя видима причина, надвечерь, две пехотни дружини отъ източния секторъ удрятъ на бѣгъ къмъ Дунава, като увеличатъ въ водовъртежа си и единъ генералъ, които се изкачвалъ по склона къмъ щаба на коменданта.

Безредието и паниката сж подържани и разпространявани и отъ мнозина българи, мѣстни жители, или войници въ нѣкои отъ бойнитѣ полкове, попълвани отъ Добруджа—друга една непредвидливостъ при организирането на армията, за отбрана на крепостта. При атакитѣ, произвеждани отъ тѣхнитѣ части — разказва единъ офицеръ, вземалъ участие въ боя *) сигналиститѣ българи даваха сигналъ за отстъпление въ момента на сблъскването съ неприятеля. Агенти за свръзка, истински или импровизирани, отъ сжщата народностъ, предаваха заповѣдитѣ на опако и всички, щомъ съзираха български шапки, хвърляха пушкитѣ си и тичаха да се предадатъ, като ни псуваха. Единъ офицеръ, който командвалъ

*) Russu Ardeleanu: Nouăsprezece luni în Bulgaria.

единъ взводъ българи отъ Добруджа, билъ изоставенъ отъ войницитѣ си и когато наченалъ да стреля съ револвера за да ги принуди да се подчинятъ, билъ застрелянъ отъ собственитѣ си войници и тежко раненъ билъ взетъ въ пленъ. Колата съ бойни припаси и съ храна, карани отъ българи-добруджанци, сж били прекатурвани по пѣтя и изоставени. Групи войници бѣгаха къмъ града, като викаха съ високъ гласъ и деморализираха новитѣ части, които пристигаха, съ преувеличенитѣ си разкази. Една много добре организирана шпионска мрежа, увѣдомяваше българитѣ за всѣко движение на нашитѣ войски.

Опитъ за помагане отвънъ

Въ щаба на III. армия, въ Букурещъ, командването начева най после да си съставлява една ясна идея за положението. До сега генералъ Асланъ не направи друго нищо, освенъ да хвърли въ *вътрешността* на обложената крепостъ дружинитѣ отъ 15. дивизия, които му сж дадени въ разпореждане. Изглежда че сега генерала почва да разбира какво една обложена крепостъ не може да бжде освободена освенъ съ *маневръ отвънъ*. Доказва му на ума да направи това, едвамъ на 23. августъ, когато положението е компрометирано и вѣроятността за успѣхъ е твърде малка.

За деблокирането на крепостта, генералъ Асланъ иска да употреби рускитѣ и румънскитѣ дивизии отъ южна Добруджа. 19. дивизия, въ Добричъ, е много далечъ и е ангажирана въ бой съ неприятеля, следователно, за нея не може да става и дума. Обаче, въ Силистра, на едно разстояние отъ 60 километра, се намира 9. дивизия, една добра дивизия, образувана отъ действующи части, която презъ това време стои въ едно необяснимо бездействие, както по причина на недостатъчността на стратегическитѣ схващания на командующия III. армия, така и по липса на инициатива у началника на дивизията, — генералъ Басарабеску. До това време, дивизията се е ограничила съ малки сблъсквания съ неприятелскитѣ отряди, които правятъ набѣги въ съседство, за да отвлекатъ вниманието му отъ решителното действие, насочено срещу Тутраканъ.

Генералъ Басарабеску получава заповѣдь, въ вторникъ, въ 12 часа по пладне, да предприеме веднага съ дивизията си едно енергично офансивно действие, като настъпи съ усиленъ маршъ къмъ Тутраканъ. Въ сжщото това време, генералъ Асланъ моли генералъ Зайончковски да подържи, съ руския корпусъ действието на генерала Басарабеску, като прати руската конна дивизия да охранява лѣвия флангъ на 9. дивизия при движението ѝ къмъ Тутраканъ. Командующия III. армия се надѣва, че при тази атака срещу фланга

му, неприятеля ще бъде принуден да деблокира Тутраканъ и ще остъпи.

Изглежда, обаче, че една фаталност витае надъ нашитѣ армии на Дунава. Било по-инертностъ, било по зложелание, било по причина на техническа невъзможностъ да се изпълни заповѣдта, защото не се държи сметка за факторитѣ *време и пространство*, намѣсата на тѣзи части нѣма успѣхъ. Генералъ Зайончковски не се помръдва отъ мѣстото си, а генералъ Басарабеску извършва заповѣданото движение съ закъснение и безъ енергия. Неговото намѣсване въ борбата става едвамъ на другия денъ, срѣда, 24; той се натъква на българско противодействие при Сарсанларъ, 15 километра източно отъ Тутраканъ. Следъ едно кратко сблъскване, зле наченато, генералъ Басарабеску се връща въ Силистра, безъ да направи нищо. Неговото действие не само че не можа да принесе ни най-малката полза на Тутраканъ, но донесе още единъ нсвъ съ нищо неоправданъ срамъ за нашата армия.

Падането на Тутраканъ

Понеже опита за даване помощъ на крепостта отъвънъ не успѣва, Тутраканъ е представенъ на своитѣ собствени сили и на своята съдба. И тази съдба не закъсня да се изпълни, на другия денъ, въ срѣда. Тя бѣ трагична.

Сега неприятеля владѣе цѣлия центъръ на укрепената линия, отъ форта №. 2 до форта №. 9. включително. Въ 6. часа преди пладне той начева силенъ артилерийски огънь срещу втората отбранителна линия на тетъ-де-пона. Въ сжщото време, съ едно захождане съ лѣвото рамо напредъ, той атакува въ флангъ и сектора Антимово, който до тогава е билъ оставенъ спокоенъ.

Облагането на крепостта е пълно. Нашитѣ войски сж оттеглени на вътрешната отбранителна линия, укрепена съ окопи и съ мрежа отъ бодливъ тель, обаче безъ нито едно тежко оръжие. Разполага се само съ една слаба подвижна артилерия, нѣкои отъ сръжията на която нѣматъ бойни припаси. Частитѣ сж натъпкани въ тѣсното пространство задъ тази вътрешна линия, въ която не е възможно никакво маневриране.

При все това, на нѣкои пунктове е организирана една силна отбрана, за да се спре настѣплението на неприятеля съ надежда, че действието за деблокиране, което се очаква отъ къмъ Силистра, ще успѣе. На западния фронтъ, полковникъ Мържшеску показва смело противодействие на една линия, която върви приблизително отъ изтокъ къмъ западъ. Тя се начева отъ Дунава, включва центра № 1., преминава напреки шосето Тутраканъ—Русе, батареята 150 и

достига до кладенеца на стрелбището. Тази линия е защитавана отъ смѣсенитѣ дружини на полковетѣ 36., 40., 75., 80. и отъ опълченската дружина „Мирча“, но най-главно отъ отбраната на Дунава. Българо-германски колонии, които тръгватъ отъ линията фортъ № 2 — кота 63 се изтощаватъ презъ цѣлия денъ съ атаки срещу тази линия, които атаки сж отбити съ голѣми загуби.

Сутринта, на 24. августъ, артилерийския огънь на фронта на сектора Дайдаръ става страшенъ. Отъ наша страна едвамъ може още да се отговаря на този огънь. Гаубичнитѣ батареи на полковникъ Григореску подържатъ въ този секторъ една съвършено неравна борба. Преградния огънь на неприятелската артилерия е толкова силенъ, щото колата съ бойнитѣ припаси и раклитѣ не могатъ вече да пристигатъ. Батареитѣ задрушени, сж принудени да промѣнятъ позициитѣ си и да се оттеглятъ на платото въ скрайнината на града, като подържатъ здраво борбата. Въ 12 1/2 часа, следъ пладне, пехотата отъ секторъ, подъ извънредно силния натискъ на неприятеля, е принудена да прекъсне боя и да отстъпи къмъ града.

Въ туй време, когато фронта е пробитъ въ сектора Дайдаръ, въ съседния секторъ Антимово, гдето сж струпани много войски и гдето атаката на неприятеля е много по-слаба, произлиза нѣщо много важно. Единъ румънски аеропланъ — единствения, съ който се разполагаше, даденъ въ навечерието въ разпореждане на тетъ-де-пона — донася на коменданта на крепостта сведението, че отъ къмъ Силистра пристига цѣла руска армия. Въ единъ мигъ новината се разпространява като свѣткавица. Самъ генерала, комендантъ на крепостта, ѝ дава вѣра и праща заповѣдь на мониторитѣ по Дунава да прекратятъ сгъня въ тази посока. Въ туй време, когато войскитѣ отъ източния секторъ, радостни, очакватъ пристиганието на „братята руси“, въ тила на неприятеля тѣ виждатъ изведнажъ българитѣ да излизатъ отъ кукурузитѣ и да начеватъ една яростна атака. Гръшката се забелѣзва веднага: приликата на облеклото, а особено на българскитѣ шапки съ рускитѣ, е причината на невѣрното донесение.

Отрѣзвени и разочаровани, защитницитѣ сж обзети отъ луда паника. Войницитѣ хвърлятъ пушкитѣ си и бойнитѣ припаси и бѣгатъ къмъ Дунава. Въ нѣколко минути цѣлия источенъ фронтъ е дезорганизиранъ, хиляди войници напускатъ позициитѣ. Паниката се разпространява и въ съседния секторъ Дайдаръ;—групи отъ защитници, като се чувствуватъ усамотени, безъ свѣзка и безъ началници, тръгватъ надолу като стадо, изпълватъ пжтищата и улицитѣ на града, съ единствената мисълъ да достигнатъ по-скоро до брѣга на Дунава, за да намѣрятъ нѣкоя лодка или нѣкой понтонъ, съ

който да се спасят. При бѣгането си тѣ срещатъ части, които не сж влизали още въ бой, предаватъ имъ уплахата си и увеличатъ и тѣхъ въ общата безредица. По петитѣ имъ, а понѣкога и размѣсени съ тѣхъ, българскитѣ войници изкарватъ орждията и картечницитѣ си на позиция и насочватъ огъня срещу подиаѣлото стадо, което никой вече не може да овладѣе. Паниката е още повече увеличена отъ появяването на единъ неприятелски блиндиранъ автомобилъ, който иде по шосето отъ Дайдаръ, преминава презъ нашитѣ линии и стреля съ картечницитѣ си и разпрѣска нашитѣ части, които се мжчатъ да организиратъ едно отстъпление къмъ Силистра. Отъ кжшитѣ на града начеватъ да се чуватъ гърмежи, несочени въ разпрѣснатитѣ групи на бѣглецитѣ—войници и загриженитѣ лица на жителитѣ—българи начеватъ да се покриватъ отъ радостни усмивки.

Часътъ е единадесетъ. Единъ голѣмъ автомобилъ преминава бързо презъ редоветѣ на бѣглецитѣ и се насочва къмъ брѣгътъ на Дунава. Това е коменданта на крепостта, генералъ Теодореску, който напуска крепостта и армията за да спаси собствената си личностъ. Единъ морски поручикъ го взема на шлюпката № 7 и го пренася на другия брѣгъ. Задъ гърба на бѣглеца, на южния брѣгъ на Дунава, начева трагедията на армията, лишена отъ водачъ.

Въ туй време, когато въ западния секторъ и на нѣкои мѣста отъ южния войскитѣ продължаватъ борбата, като противостоятъ непоколебимо на постоянно по-силнитѣ и по-силнитѣ атаки на неприятеля, когато орждията отъ корабитѣ на Дунава биятъ гребенитѣ на височинитѣ и кукурузитѣ, като се мжчатъ да попречатъ на настаняването на неприятелскитѣ батареи и картечници, брѣга на Дунава се покрива все повече и повече съ тѣлпи отъ войници, които сж напуснали бойнитѣ позиции и търсятъ тукъ спасението си. Сценитѣ, които се случватъ тукъ сж пълни съ сърцераздирателенъ драматизъмъ.

Цѣло море отъ глави покрива брѣга на едно разстояние до колкото може да се види. Една единствена мисль въодушевява всички: бѣгъ. Оттатъкъ лежи румѣнския брѣгъ: тамъ е спасението, обаче широка рѣка тече помежду имъ. На Дунава нѣма мостъ, а пѣкъ малкото понтони или плотове, които сж служили за пренасяне на пристигналитѣ подкрепления, сж преминали на другия брѣгъ, пълни съ евакуирани ранени и съ онѣзи отъ бѣглецитѣ, които сж дошли най-напредъ до брѣга.

Изгубили ума си, бѣглецитѣ гледатъ бистрата вода и се чудятъ какъ да минатъ оттатъкъ. Едни, по-храбритѣ, се хвърлятъ, облечени или съблечени въ водата. Знамената на полковетѣ 36. и 74. сж спасени по този начинъ отъ двама взводни командири. Около малкото лодки, повечето повре-

дени или продупчени, произлиза дивашка борба, до когато лодката, лошо запушена, трѣгва тежко натѣпкана съ хора и пълна съ вода.

Дунава представляваше едно необикновено зрелище. Той бѣше покритъ съ плавателни уреди отъ всѣкакъвъ видъ, натоварени съ хора, които се боряха съ мжка срещу вълнитѣ, или съ отдѣлни хора, които се държаха за нѣкое дърво, за нѣкое корито, или за нѣкоя откъртена врата. Влачени отъ течението, преобърнати, бити отъ шрапнелитѣ, които се прѣскаха надъ водата, малцина отъ тѣхъ можеха да излѣзатъ на отсрѣщния брѣгъ на спасението. На този брѣгъ се намираха много шлепове и понтони, обаче липсата на реморкьори не позволяваше да се използватъ тѣ. Командующия III. армия праща 16 дружини въ помощъ на една крепостъ, положението на която му се вижда отчаяно, а пѣкъ не му дохожда на умъ да организира срѣдствата за отстъпление, въ случай че то се наложи. Армията бѣ пѣхната въ капанъ за мишки! При все това, корабитѣ на флотата направиха всичко възможно, за да спасятъ колкото се може повече войници отъ смъртта и да ги пренесатъ на другия брѣгъ; флотата плати единъ изобиленъ кръвенъ данѣкъ, като изгуби много офицери и моряци.

На брѣга невъзможността за спасение вкаменяваше тѣлпата. По-раншното възбуждане е последвано отъ едно дълбоко отпадане на духоветѣ, отъ една безгранична безнадежностъ. Нова една мисль завладѣва душитѣ, и викътъ на отчаянието, на подлостта, се издава сега отъ гърдитѣ на всички—„да се предадемъ“, „хвърляйте пушкитѣ“, „предаваме се“ викатъ всички. Парчета отъ бѣло платно, кърпа за лице, кърпи за носъ се развѣватъ надъ морето отъ човѣшки глави. Въ очакване на победителя се начева разграбването на колата съ хранителни и бойни припаси. Българитѣ и турцитѣ отъ града начеватъ съ погледи и движения на чакали да се спускатъ къмъ неочакваната плячка въ дола.

На западния фронтъ боятъ се продължи до 4 1/2 часа следъ пладне. Българската бригада, която действува срещу тази румѣнска отбранителна позиция, стои отъ 11 часа предъ пладне до 4 часа следъ пладне, безъ да може да произведе нито една атака, държана въ респектъ отъ единствената артилерийска батарея—Вретосъ. Въ 4 часа, батареята е извадена отъ строя, всичкитѣ ѝ орждия сж разрушени и прислугата избита. Пехотнитѣ войници напускатъ единъ следъ другъ позицията си и бѣгатъ къмъ Дунава. Тогава българитѣ настѣпватъ и заематъ напустнатата позиция.

Срещу центра № 1, колоната Хамерщайнъ, къмъ която сж придадени още две български дружини, (така че тя състои сега отъ 7 дружини) презъ цѣлия день, отъ 6 часа предъ пладне до 4 часа следъ пладне, произвежда атаки.

който да се спасят. При бѣгането си тѣ срещатъ части, които не сж влизали още въ бой, предаватъ имъ уплахата си и увеличатъ и тѣхъ въ общата безредица. По петитѣ имъ, а по нѣкога и размѣсени съ тѣхъ, българскитѣ войници искарватъ орждията и картечницитѣ си на позиция и насочватъ огъня срещу подиаѣлото стадо, което никой вече не може да овладѣе. Паниката е още повече увеличена отъ появяването на единъ неприятелски блиндиранъ автомобилъ, който иде по шосето отъ Дайдаръ, преминава презъ нашитѣ линии и стреля съ картечницитѣ си и разпрѣска нашитѣ части, които се мжчатъ да организиратъ едно отстъпление къмъ Силистра. Отъ кжщитѣ на града начеватъ да се чуватъ гърмежи, несочени въ разпрѣснатитѣ групи на бѣглецитѣ—войници и загриженитѣ лица на жителитѣ—българи на чезатъ да се покриватъ отъ радостни усмивки.

Часътъ е единадесетъ. Единъ голѣмъ автомобилъ преминава бързо презъ редоветѣ на бѣглецитѣ и се насочва къмъ брѣгътъ на Дунава. Това е коменданта на крепостта, генералъ Теодореску, който напуска крепостта и армията за да спаси собствената си личностъ. Единъ морски поручикъ го взема на шлюпката № 7 и го пренася на другия брѣгъ. Задъ гърба на бѣглеца, на южния брѣгъ на Дунава, начева трагедията на армията, лишена отъ водачъ.

Въ туй време, когато въ западния секторъ и на нѣкои мѣста отъ южния войскитѣ продължаватъ борбата, като противостоятъ непоколебимо на постоянно по-силнитѣ и по-силнитѣ атаки на неприятеля, когато орждията отъ корабитѣ на Дунава биятъ гребенитѣ на височинитѣ и кукурузитѣ, като се мжчатъ да попречатъ на настаняването на неприятелскитѣ батареи и картечници, брѣга на Дунава се покрива все повече и повече съ тѣлпи отъ войници, които сж напуснали бойнитѣ позиции и търсятъ тукъ спасението си. Сценитѣ, които се случватъ тукъ сж пълни съ сърцераздирателенъ драматизъмъ.

Цѣло море отъ глави покрива брѣга на едно разстояние до колкото може да се види. Една единствена мисль въо-душевява всички: бѣгъ. Оттатъкъ лежи румѣнския брѣгъ: тамъ е спасението, обаче широка рѣка тече помежду имъ. На Дунава нѣма мостъ, а цѣкъ малкото понтони или плотове, които сж служили за пренасяне на пристигналитѣ подкрепления, сж преминали на другия брѣгъ, пълни съ евакуирани ранени и съ онѣзи отъ бѣглецитѣ, които сж дошли най-напредъ до брѣга.

Изгубили ума си, бѣглецитѣ гледатъ бистрата вода и се чудятъ какъ да минатъ оттатъкъ. Едни, по-храбритѣ, се хвърлятъ, облечени или съблечени въ водата. Знамената на полковетѣ 36 и 74 сж спасени по този начинъ отъ двама взводни командири. Около малкото лодки, повечето повре-

дени или продупчени, произлиза дивашка борба, до когато лодката, лошо запушена, трѣгва тежко натѣпкана съ хора и пълна съ вода.

Дунава представляваше едно необикновено зрелище. Той бѣше покритъ съ плавателни уреди отъ всѣкакъвъ видъ, натоварени съ хора, които се боряха съ мжка срещу вълнитѣ, или съ отдѣлни хора, които се държаха за нѣкое дърво, за нѣкое корито, или за нѣкоя откъртена врата. Влачени отъ течението, преобърнати, бити отъ шрапнелитѣ, които се прѣскаха надъ водата, малцина отъ тѣхъ можаха да излѣзатъ на отсрѣщния брѣгъ на спасението. На този брѣгъ се намираха много шлепове и понтони, обаче липсата на реморкьори не позволяваше да се използватъ тѣ. Командующия III. армия праща 16 дружини въ помощъ на една крепостъ, положението на която му се вижда отчаяно, а цѣкъ не му дожда на умъ да организира срѣдствата за отстъпление, въ случай че то се наложи. Армията бѣ пѣхната въ капанъ за мишки! При все това, корабитѣ на флотата направиха всичко възможно, за да спасятъ колкото се може повече войници отъ смъртта и да ги пренесатъ на другия брѣгъ; флотата плати единъ изобиленъ кръвенъ данѣкъ, като изгуби много офицери и моряци.

На брѣга невъзможността за спасение вкаменяваше тѣлпата. По-раншното възбуждане е последвано отъ едно дълбоко отпадение на духоветѣ, отъ една безгранична безнадеждностъ. Нова една мисль завладѣва душитѣ, и викътъ на отчаянието, на подлостта, се издава сега отъ гърдитѣ на всички—„да се предадемъ“, „хвърляйте пушкитѣ“, „предаваме се“ викатъ всички. Парчета отъ бѣло платно, кърпа за лице, кърпи за носъ се развѣватъ надъ морето отъ човѣшки глави. Въ очакване на победителя се начева разграбването на колата съ хранителни и бойни припаси. Българитѣ и турцитѣ отъ града начеватъ съ погледи и движения на чакали да се спускатъ къмъ неочакваната плячка въ дола.

На западния фронтъ боятъ се продължи до 4 1/2 часа следъ пладне. Българската бригада, която действува срещу тази румѣнска отбранителна позиция, стои отъ 11 часа предъ пладне до 4 часа следъ пладне, безъ да може да произведе нито една атака, държана въ респектъ отъ единствената артилерийска батарея—Вретосъ. Въ 4 часа, батареята е извадена отъ строя, всичкитѣ ѝ орждия сж разрушени и прислугата избита. Пехотнитѣ войници напускатъ единъ следъ другъ позицията си и бѣгатъ къмъ Дунава. Тогава българитѣ настѣпватъ и заематъ напустнатата позиция.

Срещу центра № 1, колоната Хамершайнъ, къмъ която сж придадени още две български дружини, (така че тя състои сега отъ 7 дружини) презъ цѣлия день, отъ 6 часа предъ пладне до 4 часа следъ пладне, произвежда атаки.

Центра е отбраняван само от две румънски роти — от които едната опълченска съ твърде намален състав. След пладне страничните батареи сж оттеглени; форта, останал без поддръжка, както от дясно, така и от ляво, е напуснат от последните си защитници.

В 4 1/2 часа след пладне, офицерския корпус от гарнизона, събран в военния клуб, решава да предаде на неприятеля крепостта и гарнизона. Полковник Мжржеску, който е поддържал до тогава борбата на западния фронт и който след избъгването на генерала Теодореску поема командването на крепостта, изпълнява скръбното решение за капитулацията.

Неприятелските патрули се ширят по улиците на града и стрелят или бият с приклади, или с нож, срещнатите по пътя си офицери или войници. Българското население се присъединява към войниците и се предава на животинска престъпност и на безсрамни грабежи. При най-малкия признак на непокорност, офицерите и войниците биват съвършено ограбвани, съблечени, сабувани, малтретирани или убити.

Нколко артилерийски батареи, на чело с командира си, полковник Григореску Атанасие, отказват да се предадат. В туй време, когато пехотната отбрана от няколко часа почти вече не съществува, тези батареи продължават още огъня, до когато неприятелската пехота нахълтва в тях. Офицерите и прислугата сж избити при орждията. Капитан Ферару, командир на една тежка батарея, след като стреля с орждията до когато неприятелската вълна навлезе в батареята, стреля с револвера си, а с последния патрон стреля в челото си и пада убит върху едно от орждията.

Величината и причините на катастрофата

Боя при Тутракан се свърши. Една истинска военна катастрофа обля с кръви страната една седмица само след нашата намеса в войната. След пет дневна борба, укрепения град Тутракан падна в ръцете на неприятеля. 462 офицери и 25,000 войници падат в плен; 100 орждия, 62 картечници и огромна плячка сж трофеите на неприятеля. От цълия гарнизон само около 4000 души успяват да се спасят отатък Дунава, с плаване, или с лодки или пък в отделни групи към Силистра. От въоръжението спасени сж само орждията на батареите на островите и тия покрай брега, които сж били изтеглени благодарение на своя флотски персонал. Сам неприятеля е очуден от толкова голмото си щастие и от слабостта на нашата отбрана.

Истина е, че неговите загуби сж големи. Дадените от него официални цифри сж: 161 офицери, 11 офицерски кандидати и 7742 войници, убити или ранени. По-голямата част от загубите се падат на сектора Дайдаръ. Към това трябва да се прибавят и загубите на германците от лявото крило, които претърпяха твърде много от огъня откъм Дунава. Така щото, загубите на неприятеля възлизат приблизително на 25% от числения му състав.

Падането на Тутракан се дължи на цял ред грешки.

На първо място погрешна е първоначалната идея да се затвори една многобояна армия в една изолирана крепост, в тила на която тече широка река, която я отделя от базата ѝ, без да има мост, или поне една добре организирана транспортна служба, която да осигурява отстъплението ѝ.

Понеже, според нашия оперативен план, на Тутракан се отказва значението на нападателен „тет-де-пон“ и понеже той не разполага даже с средства за преминаване на другия брег на Дунава, неговата роля не може да бъде друга освен ролята на обикновена предна позиция, която, като се опира на Дунава, охранява десния фланг на добруджанската граница и прикрива съсредоточението на силите на тази граница. Щом като става ясно, че неприятеля атакува с превъзходни сили, гарнизона би трябвало да напусне позицията и да се присъедини към главните сили — като отстъпи към Силистра, а не да продължава да стои на мястото си и по този начин да се улесни реализирането на неприятелския план на действие, като се изолират нашите разпръснати сили и се бият постепенно.*)

Третата грешка е, че е пратена цяла дивизия за в крепостта по части, чиито войски сж деморализирани, наместо да бъде изпратена вън от крепостта за да предприеме съвместно с дивизията от Силистра действия на фланга на неприятеля, за деблокирането на крепостта.

Обаче ни една от тези грешки не може да оправдае бързата атака на катастрофата. „Съ разполагаемите средства за отбрана — пише, ако и жестоко българския командующ на армията — даже и жени биха могли да издържат атаката няколко дни.“*)

*) Проекта за отбрана на тет-де-пона Тутракан предвижда — съгласно инструкциите на главния генерален щаб, че в случай отбраната на втората и последната линия стане невъзможна, войските от тет-де-пона трябва да направят излаз към изток и да отстъпят методически — с бой, към тет-де-пона Силистра, гдето, заедно с 9. дивизия, да продължат борбата.

*) Tocheff, gen: Le desastre roumain a Tautrakan. Echo de Bulgarie № 1191 — 1197, Sept. 1917.

Главната причина за катастрофата е извънредната слабост на отбраната, която трудно може да се разбере. Генералите, началници хвърлят единъ върху другъ отговорността за разгрома *). Туй, което е вѣрно, то е че команданта на крепостта не съумѣва да разпредѣли и да употреби както трѣбва всичките войски, които му сж пратени на помощ. Като не успѣва да опредѣли даже въ последния день разпредѣлението на силите на неприятелската атака, той оставя нѣколко части въ пълно бездействие, безъ да ги употреби въ боя, тогава, когато други части се изтощаватъ въ борба съ превъзходни сили. Най-много войски сж пратени въ западния секторъ, който е атакуванъ само демонстративно, или въ източния секторъ, свършенно неатакуванъ, тогава когато въ южния секторъ, гдето произлиза главната атака, сж пратени само 2—3 дружини.

„Отбраната е била свършенно неорганизирана: свързката отъ горе надолу и отдолу нагоре, между началниците на секторите и коменданта на отбраната, не съществува; свързката между началниците на секторите, която при липсата на споменатата по-горе връзка би могла да осигури известно единство въ действията, не съществува. Ръководството на коменданта при воденето на отбраната, не се изразява въ нищо. Не сж взети никакви предпазителни мѣрки и туй, което съставлява вѣнецъ на всичко, когато фаталната развръзка наближава, е, че не сж взети никакви мѣрки, било за да се опита единъ излазъ презъ източния секторъ, къмъ Силистра, било да се уреди сѣдбата на толкова хиляди бойци, които оставатъ въ ръцете на неприятеля. Коменданта на отбраната, като напуска бойното поле, когато още боя не е свършенъ, безъ да предаде другиму командването, оставя войските на отбраната да излѣзатъ отъ трудното положение кой както може, като забравя че дългъ му се налага да раздѣли сѣдбата на онѣзи, които е командвалъ и които за нещастие и то повечето по негова вина, не е можалъ да поведе къмъ победа. Защо той въ онзи моментъ не си е припомнилъ героическото поведение на генералъ Леманъ, защитника на Лиежъ? **)

За нещастие, даже и следъ бѣгството на коменданта, никой отъ останалите висши офицери не взема инициативата за едно отстъпление къмъ Силистра, което, приведено въ изпълнение съ решителностъ, би могло да има успѣхъ, като се има предъ видъ численото превъзходство на нашите войски въ последния моментъ, по отношение на атакующия и изтощението на този последния.

*) Aslan M. gen: Turtucaia, Studiu strategie. Basarabescu, gen: Turtucaia. Theodoreccu. C. gen: Turtucaia.

**) Hârjeu, gen: Studii şi critice militare, I., II.

То би ни избавило отъ срама да видимъ въ по-малко отъ 10 дни следъ нашето доброволно намѣсване въ войната една армия отъ около 30,000 души съ грамаденъ материалъ, да бѣде пленена като беззащитно стадо.

Чудния румѣнски войникъ, който ни даде по-късно победите на Жиу, при Мъръщи и Мъръсеши, онзи, който стоя непоколебимъ като скала подъ бурята на Къмпулунгъ, на Предеалъ и на Ойтузъ, онзи, който се показва великъ и героиченъ, макаръ и при неуспѣхи, при Топрахисаръ и при отстъплението отъ Черна, заслужаваше по друга сѣдба, а не онази, която го доведе на касапницата и до срама въ Тутраканъ.

Падането на Тутраканъ произведе извънредно голѣмо впечатление, както по материалните загуби, така и по моралното си въздействие. То ни направи за смѣхъ на неприятелите и ни компрометира въ лицето на приятелите. За насъ то дойде въ първите дни на войната да ни покаже по единъ бруталенъ начинъ многобройните органически недостатъци на нашата военна подготовка. За нещастие, въ историческата грѣшките не минаватъ никога безнаказано, тѣ се отплащатъ грозно. И Тутраканския срамъ не само че ни удари една плесница по лицето и ни обля въ кръвъ сърдцата, но повлия дълбоко върху по нататъшното развитие на войната. Той е първоначалната причина за нашите нещастия и за разгрома, който последва.

3.

Силистра и Добричъ

Нападението на Южна Добруджа

Едновременно съ атаката на Тутраканъ, Макензенъ хвърля войските отъ българската III. армия презъ границата, по посока на Силистра и Добричъ. Изолирането, въ което се намиратъ тѣзи три града отъ Южна Добруджа, бѣ умѣло използвано отъ сръбския германски тактикъ. Силни колони сж насочени въ промежуточните пространства, за да се отрѣжатъ единъ отъ другъ трите града и да не се позволи на гарнизоните имъ да си помагатъ взаимно. Крепостите трѣбва да бждатъ атакувани една следъ друга и да бждатъ превзети преди руските войски, които се движатъ бавно, да могатъ да пристигнатъ на театра на действията и да могатъ да съдействуватъ на румѣнската армия. По този начинъ пътя къмъ сърдцето на Добруджа би билъ отворенъ на победителя и линията Черна-вода — Кюстенджа би паднала въ неговите ръце. Стратегическите послѣствия отъ този ударъ биха били твърде голѣми: съ това би се обходилъ дѣсниятъ румѣнски

боенъ фронтъ и румънското намѣсване въ войната би било задушено още въ началото си.

Извършенъ бързо и енергически, отначало изглеждаше че плана на Макензенъ ще успѣе. Обаче успѣха се ограничава само съ първитѣ сблъсквания. Следъ това вече необходимо бѣше дълго време, голѣми усилия и тежки загуби, за да може да се осъществи завладѣването на Добруджа.

За действията срещу Силистра и Добричъ, Макензенъ разполага отначало съ центра и дѣсното крило на българската III. армия — генералъ Тошевъ — понеже лѣвото крило действува срещу Тутраканъ. Неговитѣ разпореждания за действие сж следнитѣ:

Въ центра: бригадата Зафировъ (3. бригада отъ 1. пехотийска дивизия), въ съставъ 6 дружини и 3 батареи е пратена да прекъсне съобщенията между Тутраканъ и Силистра. Нейната роль е да осуети атаката, която би се опитали да извършатъ войскитѣ отъ Силистра срещу фланга на армията, която атакува Тутраканъ. Друга една бригада (2. отъ сжщата дивизия), въ съставъ 8 дружини съ 3 батареи е насочена къмъ Силистра по шосето Аккадънларъ-Афлатаръ. Между тѣзи две пехотни бригади е вмѣзната една конна бригада, която служи за свързка помежду имъ и която има за задача да наблюдава Силистра отъ къмъ западъ.

Дѣсното крило на българската III. армия е образувано отъ една конна дивизия—16 ескадрона—усилена съ пехотни части, артилерия, колоездачи и много конни и пеши картечни ескадрони. Задачата на тази дивизия е да охранява дѣсния флангъ на българската армия, която действува на фронта Тутраканъ—Силистра, а въ сжщото време, съ завземането на Куртбунаръ, да подготви действията срещу Добричъ и Източна Добруджа. Силни подкрепления приближаватъ: две турски дивизии, чиито предни части ще могатъ да взематъ участие въ борбата, следъ четири дни.

Разпредѣлението на румъно-руските войски

Въ Силистра се намира 9. румънска дивизия, подъ началството на генералъ Басарабеску, а въ Добричъ 19. дивизия, подъ началството на генералъ Аргиреску. Всичко — 28 дружини пехота и една бригада калараши, отъ 8 ескадрона. Нѣколко батальона сж изпратени въ близкитѣ погранични села, като прикривающа войски. 8. дивизия е съставена отъ действующи полкове, тогава когато 19. дивизия, както и 17. — въ Тутраканъ, сж нови дивизии, организирани въ надвечерното на обявяването на войната повече отъ резервни елементи, взети отъ полковетѣ на други дивизии.

Въ тила на румънската линия пристига и се образува — бавно — руския корпусъ, съставенъ отъ 61. пехотна дивизия

и отъ една сръбско-хърватска дивизия, образувана отъ бивши плѣнници отъ австроунгарската армия и отъ 3. казашка дивизия. Руския корпусъ е командванъ отъ генералъ Зайончковски. По причина на бавното движение, рускитѣ авангарди успѣватъ да взематъ участие въ боя едвамъ на 23. августъ, на северъ отъ Добричъ.

Първоначалната грѣшка въ разположението на румънскитѣ сили въ Южни Добруджа, е че тѣ сж разхвърлени. Въ туй време, когато неприятелскитѣ сили образуватъ едно компактно ядро, нашитѣ войски сж разпредѣлени въ три изолирани групи, отдѣлени една отъ друга съ едно разстояние отъ 60—90 километра. Командующия III. румънска армия не можа още отъ началото да си даде смѣтка за положението, за да може да маневрира бърже. По този начинъ още отъ началото се показва превъзходството на неприятелското командване.

Първитѣ сблъсквания

На 19. августъ българитѣ преминаватъ границата, а на 20. атакуватъ съ превъзходни сили Аккадънларъ и Куртбунаръ. Следъ гореща борба, въ която нашитѣ слаби прикривающа части нанасятъ голѣми загуби на неприятеля, особено съ артилерийския си огънь, тѣзи пунктове сж завладѣни отъ българитѣ.

При приближаването на неприятеля къмъ Силистра, генералъ Басарабеску отстъпва безъ никакво съпротивление и не предприема никакви действия, като допуска да бжде полегка легка окръженъ и изолиранъ отъ съседнитѣ сектори. Едвамъ на 23. августъ, следъ като получава заповѣдь отъ командующия III. армия да предприеме „мѣстни действия, на малки разстояния, за да спечели необходимото около-тетъ-де-пона свободно пространство и да очисти шосето Тутраканъ—Силистра“, генералъ Басарабеску начева да действува и праща два отряда отъ по 2—3 дружини, съ артилерия, въ две посоки.

На югъ, отряда Паулианъ успѣва да бие българитѣ при Афлатаръ и да завладѣе отново селото. На юго западъ българитѣ прекъсватъ връзката между Силистра и Тутраканъ и се разполагатъ съ една пехотна и едни конна бригада напреки на пѣтищата, между тѣзи два пункта. Отряда Кондееску, пратенъ въ тази посока, въ Хаскьой-Доймушларъ, се връща безъ да влезе въ контактъ съ неприятеля.

Боя при Сарсанларъ

Предъ видъ на положението при Тутраканъ, което е станало почти отчаяно, генералъ Асланъ дава заповѣдь на

генералъ Басарабеску, на 23. августъ, въ 12 часа, да премине „въ стремително настъпление“ къмъ Тутраканъ, за да деблокира тетъ-де-пона. Въ Силистра ще бждатъ оставени само 4 дружини за охранение на града; цѣлата останала частъ отъ дивизията трѣбва да вземе участие въ офансивното действие.

Въ свѣрска съ това действие е било поискано отъ командующия рускитѣ войски да го поддържи, като испрати конница на фланга на румънската дивизия. Тази заповѣдь не е била изпълнена. Руситѣ продължаватъ да извършватъ съ характерната имъ бавностъ концентриранieto си; тѣ сж въ Кобадинъ — 120 километра отъ Тутраканъ — много далечъ, за да могатъ да се намѣсятъ успѣшно въ подкрепа на Тутраканъ. Отъ друга страна, било по инертностъ, било по невъзможностъ, било отъ индиферентностъ, тѣ не правятъ никакво усилие за да помогнатъ на другаритѣ си по оръжие, и по този начинъ улесняватъ работата на неприятеля да атакува бърже, съ събрани сили, нашитѣ разпрѣснати части, преди да могатъ тѣ да се събератъ.

Извършеното въ изпълнение на получената заповѣдь отъ страна на генералъ Басарабеску офансивно действие е предприето съ недостатъчни сили. Отъ цѣли 16 дружини на дивизията, генерала трѣгва само съ 5, другитѣ сж разпрѣснати: петъ образуватъ отрядитѣ на Кондееску и Паулианъ, петъ сж оставени въ Силистрѣ, а едната е нѣкъде на друго мѣсто. Пехотата е придружена отъ 6 батареи.

Частитѣ отъ 9. дивизия се уплътватъ въ една дълга колона, въ която между строеветѣ части сж вмѣкнати цѣла редица кола, съ бойни припаси или съ продоволствие, обикновени кола, багажни кола, санитарни кола, архивата и даже ковчега на дивизията и походната баня (etuva).

Отрядитѣ, изпратени въ надвечерието — по причина на погрѣшното разбиране на една неясна заповѣдь, дадена отъ генералъ Аслачъ — сж твърде голѣми за второстепенитѣ действия, за които сж назначени; тѣ липсватъ въ боя при главното действие. Отряда Кондееску се намира само на 5 километра отъ шосето, по което се движатъ главнитѣ сили на дивизията, обаче не взема участие въ боя, но се връща въ Силистрѣ.

При тѣзи условия, на 24. августъ, въ 6. часа предъпладне, следъ единъ мжчителенъ нощенъ маршъ, часгитѣ отъ 9. дивизия сж атакувани отъ неприятеля, който е заелъ позиция при Сарсанларъ, на 18 километра на изтокъ отъ Тутраканъ. Това е пехотната бригада Зафировъ, поддържана отъ конната бригада Марковъ. По причина на лошото разпредѣление на войскитѣ на генералъ Басарабеску, боя при Сарсанларъ се води отъ румънска страна само отъ авангарда на дивизията. Предъ видъ превъз-

ходството на българскитѣ сили, разположени на командующи позиции, румънскитѣ дружини не могатъ да издържатъ атаката и сж отблъснати. Появяването на българската конница срещу фланга на дивизията произвежда паника въ дългитѣ междинни колони. Парковото отдѣление и дивизионния лазаретъ обръщатъ на бѣгъ назадъ, произвеждатъ разбъркване, дезорганизируютъ и увличатъ съ себе си и останалитѣ дружини отъ главнитѣ сили на колоната.

Следъ кратко сблъскване боя е изгубенъ. Началника на дивизията не прави ни най-малко опитване за да спре срамното бѣгство и да поднови борбата. Съ съзнанието за изпълненъ дългъ, той дава заповѣдь за отстъпление къмъ Силистрѣ.

Дванадесетъ километра по на западъ, крепостъта Тутраканъ, изоставена на сждбата си, безъ всѣкаква надежда, изджхва. Точно въ часа, когато генералъ Теодореску, коменданта на крепостъта, преминава Дунава съ една шлюпка, като напуска командния си постъ, крепостъта и армията, за да спаси собствената си личностъ, — по шосето Тутраканъ — Силистра автомобиля на генералъ Басарабеску върви съ най-голѣма бързина, за да спаси подъ закрилата на фототетѣ на Силистра началника на 9. дивизия. Следъ него се връща войската, унижена и въ безредица, по пѣтя на разне битването.

Една историческа крепостъ

Падането на Тутраканъ освобождава войскитѣ, които сж действували срещу него. Тѣ бързо сж насочени къмъ Силистрѣ. Положението на тази крѣпостъ става критическо.

И Силистра бѣше организирана като тетъ-де-понъ. Пощастлива отъ Тутраканъ, тя бѣ свързана чрезъ единъ мостъ отъ понтони върху Дунавъ съ Каларашъ. Топографическото положение на града, обиколенъ отъ височини, е по благоприятно за организирането на една отбрана отколкото Тутраканъ.

По причина на самото си положение, отъ най-старо време Силистра е била единъ отъ най-знаменититѣ отбранителни бастиони въ многочисленитѣ войни, които сж поросили съ кръвъ земята на Добруджа. Както неприятеля, който е дохождалъ отъ северъ и е преминавалъ на Балканския полуостровъ, така и неприятеля, който е идѣлъ отъ югъ, е трѣбвало да се натъкне на крепостъта, която е пазила входа въ тѣсния проходъ между Дунава и морето.

Въ Durostorum е настанилъ императоръ Траянъ легиона XI. — Claudia, докаранъ отъ Горна Германия, за да пази Долна Мизия отъ нахлуванията на варваритѣ отъ къмъ северъ. По този начинъ той е туринъ първата основа на нашето исто-

рическо право върху града и провинцията. Военен център на една цвѣтуща и напълно романизирана страна, Силистра се е запазила катоскала срѣдъ варварскитѣ вълни, до когато отслабването на римското могъщество не направи да изтегли и тя участъта на другитѣ крепости. Готи, алани, хуни сж бивали завоеватели и грабливи господари на тая крепостъ.

При Юстиниана, тя минава отново въ властта на римлянитѣ, за да бжде по-после удавена въ тихия славянски потокъ.

Явява се единъ нашественикъ; това е „най-мръсното и нечисто“ племе за византийскитѣ хроникьори, „най-суровото и най-грабителското“ — дивитѣ българи. Тѣ се настаняватъ въ Долна Мизия и се вмѣкватъ въ Дърсторъ. Тукъ, тѣхния царь Симеонъ стои затворенъ презъ времето, когато други варвари разбойници отъ сжщия произходъ, както и тѣ — маджаритѣ, подбутнати отъ византийския императоръ, плякосватъ и грабятъ страната.

Двадесетъ години следъ това, печенегитѣ, въ съюзъ съ румънскитѣ жители отъ Дърсторъ, подъ предводителството на Татулъ обсаждатъ града. Силистра преживява нападението на руситѣ на Святослава срещу българитѣ, а по-сетне — голѣмата и прочута обсада на византийцитѣ, ръководена лично отъ императора Цимисхий, който отнема Силистра отъ ръцетѣ на руситѣ. Въ 973. година, Силистра става византийска крепостъ.

Обаче размирнитѣ времена начеватъ отново. Силистра промѣнява единъ следъ другъ много господари: отново българи, сетне печенеги, кумани — прадѣдитѣ на днескашнитѣ гагаузи, румънобългаритѣ. Въ XIV. столѣтие града го намираме подъ властта на Добротичъ, по после той влиза въ състава на земитѣ подъ короната на Мирчо Велики. При Баязида Силистра става турска. Въ продължение на петъ вѣка полумесеца владѣе отъ височината на турскитѣ таби долината на Долния Дунавъ. Силистра е тѣсно свързана съ нашата история: власи, молдовани, поляци, руси сж се явявали предъ стеницѣ на силната крепостъ, или вжтре въ нея, а пъкъ въ многобройнитѣ руско-турски войни обсадата на Силистра се явява всѣкога като единъ неизбѣженъ епизодъ. Прочути сж обсадата въ 1828—29. година на генералъ Дибичъ, нареченъ „Забалкански“ и обсадата въ 1854. година на князь Паскевичъ.

Въ 1878. година, Берлинския конгресъ извърши една несправедливостъ по отношение на насъ, като ни даде Добруджа, безъ ключа на вратата ѝ, Силистра. Нашата въоръжена намѣса въ 1913. г. ни даде отново въ законно владѣние Силистра, стария Дърсторъ на Мирчо, Доросторумъ на създателя на румънския народъ, императора Траянъ.

Нашата голѣма война за обединение на нашето племе не донесе нито едно ново цвѣте въ вѣнеца на историческата слава на Силистра. Единъ воененъ съветъ, държанъ въ Силистра презъ нощта на 25. срещу 26. августъ изказва мнение, че по причина на случилитѣ се събития, отбраната на Силистра е станала безполезна и опасна. Съпротивлението срещу неприятеля трѣбва да бжде организирано съ по-големѣ шансове за успѣхъ по на северъ, съ помощта на нови войски, докарани отъ страната.

По тази причина, на 26. августъ, Силистра бѣ напусната отъ румънската властъ и отъ румънското население. Въ сжщия день е снетъ и моста на Дунава, а 9. дивизия е оттеглена въ Кузгунъ; началника на дивизията генералъ Басарабеску е замѣстенъ отъ генералъ Петала. Следъ два дни българо-германцитѣ влизатъ въ напусната Силистра.

Боя при Добричъ

Въ туй време, когато центра на българската армия извършва операциитѣ срещу Силистра, дѣсното крило атакува сектора Добричъ.

Българската конна дивизия начева действията на западъ отъ Добричъ, като атакува на 20. августъ. Куртъ-Бунаръ, който е завзетъ само отъ една румънска дружина. Тази дружина показва голѣмо съпротивление, обаче, предъ видъ превъзходството на неприятеля, трѣбва да отстъпи. На другия день българската конница се насочва къмъ изтокъ. При Кочмаръ произлиза бой съ румънскитѣ отряди, който се продължава 6 часа; загубитѣ сж голѣми и отъ дветѣ страни. По-неже сж били по-малочислени, румънитѣ се оттеглятъ на северо-изтокъ. Съ завладѣването на тѣзи два пункта, съобщенията между Добричъ и Силистра сж прекъснати. Добричъ е застрашенъ да бжде отрѣзанъ отъ къмъ северо-западъ.

Въ сжщото време, български пехотни части, отъ 12. дивизия, се явяватъ отъ югъ, като преминаватъ границата при Баладжа. При Опанча напредването на българската колона е спрѣно за известно време отъ части на 40. полкъ — Калугърени. Превъзходството на неприятеля и застрашаването, че Добричъ може да бжде обходенъ отъ къмъ северо-западъ отъ многочисленни колони, накарватъ началника на 19. дивизия да вземе най-крайното решение. Добричъ е напуснатъ. На 22. августъ града е завзетъ, едновременно съ Балчикъ и Каварна, отъ българитѣ. Грозни ужаси отпечатватъ българската окупация: румънски чиновници, които не сж имали време да се оттеглятъ заедно съ войскитѣ, сж избити по най-класическата българска

метода. Единъ часовой при пощата, забравенъ при бързото отстъпление, въ изпълнение на дълга остава на мѣстото си и загива при отбрана на поста си.

На височинитѣ, на северъ отъ Добричъ, българитѣ ископаватъ бързо окопи и се разполагатъ въ тѣхъ, въ очакване на събитията, които се разиграватъ на западъ и на турскитѣ подкрепления, които пристигатъ отъ югъ. Това сж 15. и 25. анадолски дивизии, които бѣхи вземали юнашко участие въ боевете при Галиполи и които Енверъ паша, васала на германцитѣ, изпращаше да се жертвуватъ за интереситѣ на неговитѣ господари.

Презъ времето, когато челнитѣ части на турскитѣ дивизии пристигатъ на бойната линия рамо до рамо съ българитѣ, отъ северъ пристигатъ отъ своя страна рускитѣ авангарди, за подкрепление на войскитѣ отъ 19. румънска дивизия. На 23. 24. и 25. августъ произлизатъ упорити боеве, на северъ отъ Добричъ, между руско-румънскитѣ и българо-турскитѣ войски.

Боя при Добричъ е едно историческо събитие отъ свѣтовно значение. За пръвъ пътъ българитѣ се намиратъ срещу руситѣ като неприятели. Непризнателността не е нѣкоя твърде рѣдка случайностъ въ историята на народитѣ, обаче никога тя не се е проявявала въ по-умразна форма отколкото при Добричъ. Приблизително 40 години следъ Плевенъ, гдето руската и румънската кръвъ бѣха изобилно пролѣти за освобождението на българитѣ отъ турското робство, на облѣната съ кръвъ историческа арена се явяватъ сжщитѣ народи, обаче при каква промѣна на ролитѣ? Освободения българинъ стои рамо до рамо съ своя палачъ, турчина, като издига смъртоносното оржие срещу своитѣ вчерашни освободители! Българитѣ нѣмаха право и не можеха даже да се извиняватъ че бранятъ нападнатата си страна. Тѣ бѣха нахлули въ чужда територия за да се биятъ тамъ срещу онѣзи, на които дължаха съществуването си като народъ и държава. Руситѣ пакъ изпитаха едно отъ най-жестокитѣ разочарования. Вѣрата, че тѣ нѣма да бждатъ нападнати отъ българитѣ, показва колко малко сж познавали тѣ душата на освобождения бившъ робъ. Тази грѣшка причини, както на тѣхъ, така и на насъ, неограничени загуби и страдания.

Българина пакъ гледа на своето безчестно поведение, като на една виша добродѣтель. „Държането на нашитѣ войски е по-горе отъ всѣка похвала“, обявяватъ самитѣ тѣ, въ официалното съобщение отъ 26. септемврий. Националистическия български вестникъ Камбана пише: „Българина не е билъ никога по-гордъ, отколкото въ момента когато вижда на колѣне отпреди си (!?), гордия и подълъ вчерашенъ покровителъ, престѣпния съседъ и на-

следствия врагъ“. А пакъ единъ официаленъ рапортъ до главната германска квартира казва: „Ако руситѣ сж вѣрвали нѣкакъ, че българския войникъ нѣма да имъ се съпротивлява, тѣзи упорити боеве имъ показаха, че сж се лъгали горчиво“. Безъ съмнение психологията на българския народъ е имала и такъва скрити нѣща, които не сж могли още да бждатъ намѣрени и искарани на яве.

Въ боя при Добричъ участвуватъ отъ наша страна войскитѣ отъ 19. дивизия (генералъ Аргиреску), а въ дѣсно отъ тѣхъ 61. руска дивизия (генералъ Симански), подъ общата команда на руския генералъ Зайончковски.

Следъ изпразването на Добричъ, началника на 19. дивизия оттегля войскитѣ си на една линия на югъ отъ старата граница, напреки на шосето Кочмаръ Добричъ, като заема съ тритѣ си бригади селата Чифутъ-куюсу, Чобанъ-куюсу и Перифакж. Понеже руситѣ взематъ инициативата за една операция, която има за целъ обратнотъ завладѣване на Добричъ, нашитѣ войски начаватъ движението на 24. августъ и настѣпватъ отново на югъ. Въ 4 часа следъ пладне, тѣ сж нападнати отъ българитѣ на линията Каралесъ — Геленджикъ, нѣколко километра на Северъ отъ Добричъ. Неприетелската атака е посрещната мжжки отъ войскитѣ на 5. смѣсена бригада, а особено отъ 39. полкъ — Петру Рарешъ; следъ жестока борба, която трае 4 часа, нашитѣ войски съ атака на ножъ успѣватъ да завладѣятъ гарата и селото Геленджикъ.

Обаче, въ 11 часа следъ пладне, по заповѣдь на генералъ Зайончковски, румънската дивизия трѣбва да напустне завладѣната позиция и отново да отсѣпи къмъ Караомеръ. Нервозността, която владѣе въ командването на армиитѣ въ Добруджа се изразява въ заповѣди и контръ-заповѣди, които следватъ една еледъ друга, като изморяватъ и деморализиратъ войскитѣ. Заповѣданото отстъпление е отмѣнено, обаче контръ-заповѣдта пристига твърде късно на румънскитѣ войски, които продължаватъ движението си къмъ Караомеръ, като оставатъ откритъ руския лѣвъ флангъ при Каралесъ.

Руската дивизия е силно атакувана отъ фронта и отъ къмъ фланга отъ български и турски войски. Отново се испраща 5. смѣсена бригада въ подкрепление на руситѣ. Румънската бригада, съставена преимуществено отъ възрастни хора, които сж съставлявали четвъртитѣ дружини отъ различни полкове, бѣ извършила въ продължението на три дни дълги маршове и контръ-маршове. Въ надвечерието и презъ нощта, тя бѣ изминала 60 километра и бѣ издържала единъ бой отъ 4 часа. Поради това, при всичко, че извършва единъ труденъ маршъ, при тропическа горещина, тя не

е могла да пристигне на време на бойното поле. Руската дивизия води сама единъ неравенъ бой и почва да отстъпва.

На 26. августъ руско-румънски конни части успѣватъ да истласкатъ назадъ българската конница и да заематъ отъ ново, за кжсо време, Добричъ. Обаче, предъ видъ голѣмото превъсходство на неприятеля и заземането на Силистра, което застрашава дѣсния флангъ на нашитѣ армии руско-румънскитѣ войски се оттегляватъ и заематъ една линия, която съвпада приблизително съ линията на старата, добруджанска граница.

На 28. августъ генералъ Аргиреску е премѣстенъ на другъ фронтъ; командването на 19. румънска дивизия е повърено на полковникъ К. Скъришоряну.

Германо-българско-турскитѣ войски, господари сега на всички укрепени позиции въ нова Добруджа, се явяватъ по следитѣ на руско-румънскитѣ войски, като възстановяватъ свързкитѣ между групитѣ, които сж водили бой отдѣлно и като сгъстятъ фронта между Дунава и морето. Около Силистра фронта е само 100 километра, тогава когато при Тутраканъ, той надминаваше 150 километра.

Макензенъ бърза. Той схваща, че денемъ и нощемъ военни тренозе минаватъ непрекъснато презъ голѣмия мостъ при Чернавода съ голѣми маси войски за Добруджа. Наскоротъ ще се събератъ въ една силна армия. Споредъ това германския генералъ иска да изпревари и като използва превъсходството на силитѣ си въ дадената минута, да бие неприятеля преди той да успѣе да се усили и да навлѣзе въ сърдцето на Добруджа. Той трѣбва да завладѣе жизнената артерия на Добруджа—линията Чернавода — Кюстенджа, съ моста на първата и съ пристанището на втората.

4.

Бой на старата добруджанска граница

Боеветѣ на 9. дивизия

Въ това време, когато Макензенъ бърза, румъно-руситѣ иматъ интересъ да печелятъ време, за да могатъ да концентриратъ силитѣ, които сж пристигнали на помощъ отъ другитѣ фронтове. Макензенъ образува бойния си фронтъ, като разполага на лѣвото крило германо-български войски, пристигнали наскоро, между които единъ полкъ отъ Източна Пруссия и единъ полкъ улани. Той засилва лѣвото си крило, като образува групата Боде, въ съставъ около една бригада, която той хвърля стремително напредъ, покрай Дунава, по посока на Чернавода.

Дветѣ армии дохождатъ въ контактъ на една линия въ форма на джга, вгъзната къмъ югъ, която отговаря приблизително на линията на старата граница. Линията се опира на западъ на езерото Олтина, сетне върви къмъ юго-изтокъ като минава презъ Паракьой, Аптаатъ, Мусубей; отъ тамъ се насочва къмъ северо-изтокъ, презъ Чифутъ-куюсу, и стига до Караомеръ. Дветѣ крила на руско-румънския фронтъ сж заети отъ румъни: 9. дивизия, отстъпила отъ Силистра, заема съ третѣ си бригади позиция между Олтина и Паракьой; 19. дивизия, отстъпила отъ Добричъ, се намира въ Караомеръ. Въ центра сж разположени сръбската и руската дивизии.

Разположението е много благоприятно за неприятеля; той обхваща противника си въ дветѣ страни подъ правъ жгълъ и може да атакува въ флангъ нашето дѣсно крило. Срещу това крило, покрай Дунава, Макензенъ решава да нанесе главния ударъ.

Плана на Макензена е смелъ. Той насочва главната атака извършена съ германски войски, срещу дѣсното румънско крило, съ цель да го откъсне отъ Дунава и като го изтласка къмъ изтокъ, да го отхвърли върху тила на руситѣ и къмъ лѣвото румънско крило, които ще бждатъ задържани на мѣстото си отъ българскитѣ атаки. По този начинъ цѣлата румъно-руска армия ще бжде обходена и изтласкана съ тилъ къмъ морето, между крайбрѣжнитѣ блата, отрѣзана отъ базата си и осждена на бързо и пълно унищожаване.

Обаче работитѣ не вървятъ споредъ желанието на прочутия маршалъ.

На западното крило германо-българската бригада Боде атакува извънредно стремително частитѣ на 9. румънска дивизия, командвана отъ генералъ Петалг. Въ дългото и извилистото дефиле, образувано отъ езерото Олтина — въ лѣво, и лесиститѣ—височини въ дѣсно, между Липница и Гюведжа, германцитѣ се спитватъ да извършатъ една нощна атака (30—31. августъ) срещу нашитѣ войски съ спешени улани, обаче сж отблъснати съ голѣми загуби; въ боя е убито и едно германско князче — Фридрихъ Вилхелмъ Хесенски.

Неприятеля повтаря, на другия день, 31. августъ, атаката си съ пехота, артилерия и конница, обаче следъ ожесточена борба, която трае до пладне, той е отблъснатъ съ чувствителни загуби. За нещастие, нашитѣ началници не си даватъ смѣтка за успѣха и не се мжчатъ да го използватъ, като атакуватъ бития неприятелъ. Този последния се урежда, получава силни подкрепления, докарва тежка артилерия и атакува цѣлия фронтъ на 9. дивизия—Куруорманъ — Гюведжа — Паракьой — Калайджи, както и сръбскитѣ войски, които сж заели позиция въ лѣво отъ румънската 9. дивизия. Неприятелския артилерийски огънь е силен; той причинява паника

въ нашите пехотни части и успява да ги изтласка, без да се гледа на добрата отбрана на 3. артилерийски полк. Една бригада от 5. дивизия, току що пристигнала от Карпатския фронт, по причина на умората, атакува слабо и не може да измени положението. Войските от 9. дивизия отстъпват въ ред към Кузгунъ.

На 1. септември неприятеля, поддържан от силната си тежка артилерия, подновява атаката. Той се старае да обхване нашето дясно крило с една силна маневрена маса, образувана от улански части, германски и български пехотни части, блиндиращи автомобили и аероплани. При всичко, че с численно по-слаби, нашите се съпротивляват на последователните позиции при Каранлжк, Кузгунъ, Демирча, като отстъпват през Адамклисе към Мулчова.

Боевете на левото румънско крило

През сжщото това време, руско-сръбския център и източното румънско крило влизат въ контакт с неприятеля и разминават с него артилерийски изстрели. През цѣлия ден, 31. август, произлизат силни сблъсквания между двете неприятелски конници. За 1. септември руския командующ предполага да предприеме с руски и сръбски войски една офансива по посока на Краново. Левото румънско крило (19. дивизия) трябва да атакува, за да привлече към себе си колкото е възможно повече неприятелски войски.

За усиление на това крило е пристигнала и 36. румънска бригада, образувана от полковете 51. (Галац) и 52. (Бжрлад) под командата на полковник Джорджеску Кристоуло. Заедно с 10. бригада, пратена въ Паракьой, въ прикритие на отстъпващата 9. дивизия, тя образува 10. дивизия, под началството на генерал Хартелъ.

На 1. септември, 19. дивизия е атакувана от неприятеля на позицията, която заема на юг от Караомеръ. Атаката, поддържана от артилерия, е извършена само от конни части, които настъпват въ маневренъ строй. Посрещната от огъня на тежката артилерия, атаката е отбита; неприятелската конница отстъпва въ безредие и се скрива въ една долина. Обаче от там, поддържана и от пехотата, тя подновява борбата и атакува въ фланг нашия западен сектор (бригата Поеташъ); въ сжщото време други конни атаки сж насочени по шосето Чифтъ-кую-у-Караомеръ. Обаче всички атаки сж посрещнати с артилерийски и картечен огън и сж отбити с сериозни загуби.

В дясно от 16. дивизия, след единъ марш от 54 километра, изминати въ единъ ден и една нощ, пристига 37. бригада; тя заема позиция между дясния фланг на 19. румънска дивизия и левия фланг на руската армия, атаку-

вани от превъзходни сили. Едвамъ що пристигнала, бригадата е атакувана от неприятеля на 1. септември, поддържан от много силна артилерия. Бжрладците от 52. полк, контр атакуват юнашки и завземат селото Карали и лозята му, на линията на старата граница, сбаче огъня на неприятелската артилерия ни причинява голѣми загуба, както въ хора, така и въ материалъ: една част от артилерията и картечните е унищожена от неприятелския артилерийски огън; при все това, позицията се държи здраво и боя угихва към вечерта, като и двамата неприятели запазват позициите си.

Главното действие произведено от русите и сръбите въ центра не дава желания резултат, при всичко че е достигнат частичен успех при Багдали-Чифликъ и при всичко че левото румънско крило се отбранява с успех. Вечерта е дадена заповѣд за общо отстъпление на линията Кобадинъ-Тузле.

Една „решителна“ победа, която не е решителна

Макензенъ тържествува. Общото руско-румънско отстъпление му прави впечатление на голѣмъ и решителен успех. Официалния германски бюлетинъ вѣрва, че може да съобщи: „Една решителна победа увенча действията, водени умѣло и енергически въ Добруджа. Германските, българските и турските войски преследват битите румънски и руски войски“. (Германско съобщение от 3/16. септември). Цѣлата програма, въ сила при голѣмите германски победи, е приложена на практика: поздравителна телеграма от Кайзера до маршала-побѣдител и до императрицата, окичванието с флагове на държавните здания въ Берлинъ и пр.

Обаче въ скоро време настъпва разочарование. Победата не е била ни най малко решителна. Флаговете сж снети, а текста на телеграмите не е билъ възпроизведенъ въ нито едно от издадените върху войната съчинения.

Германската публика, която се е надѣвала за единъ новъ „Седанъ“, който да приключи войната, начева да чете разочарована, като една приказка, официалната преса. „Когато говоримъ за *решителна победа* — пише единъ от най-сериозните германски вестници, разбираме победа, която възпрепятствува на неприятеля да продължава операциите, които е предприелъ и която е изменила по единъ *решителен* начинъ положението на нѣкой от театрите на войната“. *)

*) Koelnische Volkszeitung 6/19 септември 1916. година, цитиранъ у André Nallys : L'opinion allemande pendant la guerre. Revue des deux mondes, 918.

Германския военен критикъ Фр. Ендресъ пише: „Споменатата отъ Макензенъ атака на лѣвото крило е била произведена по причини, които още не могат да се определятъ, безъ исканата енергия, така щото боя, замисленъ като решителенъ бой, не е билъ напълно решителенъ, неприятеля успѣва да избѣгне унищожението и да отстъпи на общата линия Расово-Кобадинъ-Тузла, гдето успѣва да упрѣ лѣвия си флангъ на морето, което е отъ голѣма важностъ за неговата отбрана. Тази позиция не може да бжде атакувана освенъ фронтално“).

Боя на линията Олтина—Караомеръ представлява единъ междиненъ епизодъ въ голѣмия двубой между дветѣ неприятелски армии. Целта, която гонѣха началниците на руско-румънската армия бѣше да се отложи за нѣколко дни голѣмия бой, който щѣше да бжде бой за владението на Добруджа и на главната ѝ артерия за съобщение. Този голѣмъ бой се начена на 3. септемврий, по цѣлия фронтъ, отъ Дунава до морето, отъ Расово до Тузла.

5.

Първата криза. Измѣнение на плана за действията

Дни на вълнение и загриженостъ

Злополучнитѣ събития, които се развиха въ Южна Добруджа изненадватъ и развълнуватъ, както лесно се разбира — ръководящитѣ крѣгове на армията. Първата мѣрка по отношение на застрашителното положение, което се явява тукъ, е пренасянето на значителни войски за да се посрещне опасността. При първото впечатление отъ разгрома при Тутраканъ вѣрваше се, че неприятеля ще се опита да премине Дунава и да насочи атакитѣ си срещу Букурещъ. Наистина, неприятеля бомбардира лѣвия брѣгъ на Дунавъ, особено Олтеница, като запали складоветѣ на брѣга и резервуаритѣ съ петролъ. Мѣстното население бѣ обхванато отъ паника и поина да бѣга къмъ Букурещъ, като пълнѣше треноветѣ, които пренасяха ранени, евакуирани отъ Тутраканъ, и бѣглеци спасили се отъ катастрофата, като прѣскаше всѣкакъвъ видъ тревожни слухове.

Действително, за неприятеля, който бѣ спечелилъ тъй лесно побѣдата, изкушението бѣше голѣмо. Букурещъ се намира на 60 километра отъ мѣстото на катастрофата, която погълна две румънски дивизии. Обаче водителитѣ на нашата армия се свързеха скоро, като схванаха, че като се

*) Endres Fr. Karl, Major: Der Krieg gegen Rumänien.

иматъ предъ видъ силитѣ, съ които разполага неприятеля и тѣхното разпредѣление, такъвъ опитъ би билъ цѣла лудостъ. При все това, три румънски дивизии сж насочени на югъ отъ Букурещъ, за да бждатъ готови за всѣка евентуалностъ.

Обаче развитието на събитията показва въ скоро време, че Макензенъ не е човѣка, който предприема рисковани и необмислени операции. Преди нашето влизане въ войната, той се бѣ противопоставилъ решително на плана на Конрадъ фонъ Хетцендорфъ, който препорѣчваше преминаването на Дунава и бърза атака на Букурещъ. Действителната опасностъ за насъ състоеше въ методическото и енергическо нахлуване въ Добруджа и заедно съ това застрашаването на фланга на цѣлото румънско разположение.

Необходимо бѣше да се взематъ бързи решения.

Съветитѣ и помощитѣ на съюзницитѣ

На първо мѣсто начева да се разгледва въпроса дали предъ видъ на лошия сбрѣтъ на събитията още може да се запази първоначалния планъ за действие. Мненията сж раздѣлени. Прибѣгва се до съвета на французкия генералисимусъ Жофрѣ, по указанията на когото бѣ съставенъ нашия оперативенъ планъ.

Съ една телеграма отъ 29. августъ (11. септемврий) Жофрѣ отговаря, като признава измѣстването на центра на действията на нещата война отатѣкъ Дунавъ и опасността, която заплашва Добруджа и изказва мнението, че на първо мѣсто „трѣбва да се усилятъ войскитѣ въ Добруджа, за да се добие тамъ числено превъзходство“. Освенъ това, Жофрѣ добавя, че е далъ заповѣдъ на генералъ Сарай да премине въ настѣпление на македонския фронтъ, за да задържа българскитѣ сили, които се намиратъ на грѣцка територия и и че ще иска щото и генералъ Алексеевъ да обсъди възможността за изпращането на нови сили въ Добруджа. Французкия генералисимусъ признава, че засилването на румънскитѣ войски въ Добруджа ще има като следствие спирането на офанзивата въ Трансилвания, обаче той е на мнение веднага, щомъ бжде възстановено положението въ Добруджа, първоначалния планъ — офансива въ Трансилвания — трѣбва да бжде пакъ енергично веднага приведенъ, въ изпълнение.

Мѣрkitѣ за даване помощъ, препорѣчани отъ французския генералисимусъ, сж слабо приведени въ изпълнение. Армията на Сарай нѣма необходимитѣ сили за да предприеме действия въ голѣмъ стилъ. Тя начева офансива, като успѣва да завладѣе Битоля, но тая офансива скоро спира и не представлява сериозно заплашване, което би предизвикало оттегляване на български войски отъ добруджанския

фронтъ. Колкото се отнася до руската помощ, действително, че Жофръ е искал от генералъ Алѣксѣевъ да прати веднага 200,000 руси въ Добруджа, обаче последния се ограничава съ изпращането на още една дивизия, 115., която пристига когато голѣмия бой въ Добруджа е вече на свършване. Въ замѣна на туй, царя телеграфира на Жофръ, като го моли, отъ своя страна, да заповѣда на генералъ Сарай да предприеме по-енергични действия *).

Разглеждане отново на оперативния планъ

Опасността трѣбваше да бѣде посрѣщната съ нашитѣ собствени сръдства и сили. Налагаха се голѣми жертви. Четири дивизии сж пратени въ Добруджа: 2. и 12., които съставляваха резерва на I. армия; 5., която влизаше въ състава на II. армия и 15, пресъздадена отново, като се придаватъ спасенитѣ отъ катастрофата въ Тутраканъ остатъци, къмъ друга една бригада (38.)

Въ главната квартира на румънската армия въ Перишъ е държанъ на 2. септемврий воененъ съветъ съ командующитѣ на армиитѣ, за да се обсъди положението и да се вземе решение. Генералъ Авереску се изказва категорически за основното измѣнение не оперативния планъ, а именно: отбрана на северъ, гдето армията е отслабнала, следъ като ѝ сж взети резервитѣ и решителна офансива на югъ. Генералъ Презанъ поддържа, напротивъ че трѣбва да се продължава енергически първоначалния планъ за действие, като се усили IV. армия (северната), за да се заплаши съ обхващане неприятелския фронтъ и да се принуди неприятеля да отстъпи задъ линията на Марешъ. Това решение, освенъ че разширява неутралната операционна зона и парира опасността отъ натискъ отъ къмъ Ардялъ, отъ една страна, и отъ къмъ Добруджа отъ друга, но ни осигурява и една солидна операционна база въ Молдова и пътъ на отстъпление къмъ руската армия въ случай на неуспѣхъ **).

Прие се сръдно решение. Решено бѣ да се продължава офансивата въ Трансилвания съ нашитѣ отслабени сили. Въ сжщото време, обаче, е прието и предложението на генералъ Авереску да се предприеме едновременно съ силна отбрана на фронта въ Добруджа и една силна офансива на дунавския фронтъ. Следователно, офансива на два фронта! Едно рисковано решение, въ момента когато фланга на Макензенъ се усиляваше все повече и повече съ пристигането на нови и голѣми единици, а въ Трансилвания почватъ да

*) Paleologue M.: La Russie des Tsars, pendant la grande guerre. Revue des deux mondes, 1921—1922.

**) Averescu Al. gen.: Răspunderile. Prezan C. gen.: Un răspuns.

се явяватъ авангардитѣ на германскитѣ сили, подъ командата на генерала Фалкенхайнъ.

За новото положение на южния фронтъ сж необходими и нови хора. Компрометиранитѣ генерали не можаха да останатъ на чело на войскитѣ. Следъ генералитѣ Теодореску и Басарабеску, дохожда реда и на генералъ Асланъ. За командующъ III. армия, преименувана въ „група южни армии“, е назначенъ генералъ Авереску. Групата състои отъ две части: първата—Добруджанската армия, съставена отъ румънски и руски дивизии, минава подъ командата на генералъ Зайончковски. На Дунава, на югъ отъ Букурещъ, подъ непосредствената команда на генералъ Авереску, е образувана втората — Дунавската армия, съставена отъ шест румънски дивизии, съ задача да предприеме една смела офансива.

6.

Боя на линията Расово — Кобадинъ — Тузла (3.—8. септемврий).

Съсръдоточаване на избраната позиция

Макензенъ продължава да настѣпва бързо къмъ северъ по следитѣ на неприятеля, когато той мисли за решително разбитъ.

Преследването става въ южната частъ на стара Добруджа. Мѣстността е вълниста и блатиста къмъ Дунава. Въ центра и къмъ морето тя представлява голѣмо плато, степъ, съ насипана земя върху основа отъ калкарни скали, въ която погледа се губи въ далечинитѣ безъ да срѣщне даже отдѣлно дърво. Тукъ тамъ се забелѣзватъ слаби извивки на мѣстността, или нѣкоя напречна безводна долина въ която, обаче, водата се намира на малка дълбочина. Въ такива долини сж разположени рѣдки села, а между тѣхъ окото се спира върху отдѣлни конически могили — това сж старитѣ тумули на скититѣ.

Въ сръдата на това жалко плато, на гребена на единъ хълмъ, се издигатъ величествено развалинитѣ на Адамъ-Клисе, като доказателство за наследственото право на латинската раса надъ тая страна. Още по на северъ—Траяновия валъ, това е плотината на която отъ столѣтия насамъ сж се натъквали варварскитѣ орди, представлява символъ и насърчение.

На 2. септемврий българитѣ завзематъ Мангалия, напустната отъ нашитѣ войски. Неприятелскитѣ войски сж предшествувани отъ две дивизии, които държатъ близък контактъ съ нашитѣ войски, които сж въ отстъпление. Началника на българската конна дивизия, генералъ Колевъ, ѝ

тежко раненъ и следъ нѣколко дни умира въ единъ санаториумъ въ Виена. Следъ тѣхъ следватъ три български и две турски дивизии и една германска бригада, снабдени съ твърде многобройна артилерия.

На 3. септемврий настѣпленieto на неприятеля се спира изведнажъ. Нашитѣ войски го очакватъ на една линия, която тръгва отъ брѣга на Дунавъ, при Расово, минава покрай селата Арабаджи, Мулчова, Ениджа, Кокарджа, Кобадинъ, Топрахисаръ, Тузла и достига до Черното море. Между Расово и Кокарджа сж разположени две румънски дивизии: 2., дошла отъ Олтения (генералъ Сочекъ) и 9. оттеглена отъ Силистра (генералъ Петала). Въ тила имъ се стоварватъ отъ желѣзницата 15. (генералъ Григораску) и 12. (генералъ Гжисяну) дивизии. Въ Кокарджа е разположена сръбската дивизия; въ Кобадинъ — руситѣ. Въ Топрахисаръ е разположена румънската 19. дивизия (полковникъ Сжжришоряну) оттеглена отъ Добричъ; между тази дивизия и руситѣ сж разположени частитѣ отъ 5. дивизия. Една руска конна дивизия и една бригада калараши допълватъ румъно-сръбско-руската армия, командувана отъ генералъ Зайончковски.

Отъ румънскитѣ дивизии: 2., 5. и 12. сж прѣсни войски и отъ онѣзи, които сж считани за добри. 9. дивизия е претърпѣла значителни загуби въ Силистра, както и при отстъплението си презъ Липница, Паракьой, Кузгунъ, Коджакоръ и Адамъ-Клисе, презъ което време тя бѣше водила непрекъснато кръвопролитни боеве. Чувствителни загуби е понесла и 19. дивизия, която следъ отстъплението си отъ Добричъ не е прекарала почти нито единъ день безъ бой. И дветѣ тѣзи дивизии сж изморени и съ половинъ численъ съставъ. 15. дивизия, преустроена следъ катастрофата въ Тутраканъ, не представлява въ действителностъ освенъ една (38.) бригада, усилена. Българскитѣ дивизии състоятъ отъ по 3 бригади. Така че, силитѣ на двамата неприятели се уравниватъ численно.

Неприятеля ни превъзхожда съ въоръжението си. Неговитѣ войски иматъ много орджия и особено безчислено множество картечници. Тѣ иматъ блиндирани автомобили и едно голѣмо количество аероплани, които бомбардиратъ фронта и частитѣ разположени задъ него и държатъ въ непрекъснато нервно напъжение населението на Кюстенджа, Меджидие и Чернавода, гдето всѣкидневнитѣ имъ и безъ всѣкаквъ скрупулъ атаки причиняватъ много жертви. Освенъ това, по причина на спечеленитѣ победи и поради престижа на прочутия генералъ, морала на неприятелскитѣ войски е високъ. Обаче и румънитѣ знаятъ, че отъ изхода на боя, който се начева, зависи съдбата на Добруджа и на войната.

Борбата ще бже на животъ и на смъртъ.

Боеветѣ на дѣсното румънско крило

Макензенъ насочва главната атака съ германски и български войски срещу дѣсното румънско крило, между Расово и Кобадинъ.

Германската бригада Боде атакува силно покрай Дунава, за да форсира пѣтя за Чернавода и да тури ржка върху голѣмия мостъ, елегантния силуетъ на който се вижда въ мъглата на едно разстояние отъ 20 километра. Въ блатливата мѣстностъ на Балта Бачиулуй нашитѣ войници отъ 2. дивизия указватъ силна съпротива и германцитѣ не могатъ да напреднатъ нито крачка. Полковетѣ, 3. Олтѣ и 19. Романази, отъ сжщата дивизия, водятъ горещъ бой; полковникъ Анто-неску Илия, командира на бригадата, загива на бойния си постъ. 14. артилерийски полкъ е принуденъ да се оттегли, като изгубва нѣколко отъ орджията си.

Положението е критическо. Лѣвото крило на дивизията Сочекъ се колебае и е изтласкано назадъ. Въ образувалото се праздно пространство, между нея и 9. дивизия, неприятеля капредва лесно. Обаче едно хероическо действие спасява положението. Частитѣ отъ 15. дивизия, току що стоварени въ Чернавода, сж пратени веднага въ боя. 53. пехотенъ полкъ пристига съ усиленъ маршъ въ Арабаджи, гдето фронта е почти пробитъ отъ неприятеля. На чело съ командира си, полковникъ Ернестъ Брощяну, той се хвърля съ извънредна стремителностъ въ атака съ хладно оръжие. Борбата е яростна, загубитѣ сж голѣми, полковникъ Брощяну е раненъ, обаче неприятеля е отблъснатъ; хълмоветѣ около Арабаджи и Мулчова сж отново завзети отъ частитѣ на 2. и 9. дивизии; 14. артилерийски полкъ завладѣва отново орджията си; нашия фронтъ е възстановенъ.

Въ тази борба твърде ценна е помощта, която дава Дунавската ескадра монитори. Мониторитѣ обстрелватъ съ артилерийски огънь лѣвия неприятелски флангъ и го принуждаватъ да оттегли една частъ отъ артилерията си отъ голѣмъ калибръ, която обстрелва фронтално позицитѣ ни, за да образува отбранителни батареи на брѣга. Подъ силния огънь на тѣзи батареи дунавската ескадра извършва, при все това, едно офензивно движение въ тила на неприятелския фронтъ, като минава отъ дѣсно на езерото Мърлянъ и достига до Олтина. При всичко че неприятелския артилерийски огънь е ужасенъ, ескадрата не претърпѣва почти никакви загуби, обстоятелство което накарва генералъ Макензенъ да отнеме командванието на батареитѣ отъ батареитѣ командирани.

Въ продължение на три дни, германцитѣ и българитѣ произвеждатъ многобройни атаки на тази мѣстностъ, за да си отворятъ пѣтъ къмъ Чернавода. Въ Расово, Балта Бачиулуй

и Арабаджи, нашите части, подържани от артилерията на флота, задържат здраво позициите си и неприятеля не може да мине през тях.

По на изток неприятеля атакува с многочислена артилерия, ръководена от един вързан балон и от многобройните аероплани, фронта между Мулчова и Кокарджа. Неприятелските пехотни вълни тръгват в атака, но биват покосени от нашите батареи, настанени по височините на Карасу-чешме, Пирибей и Дикилитащ. Обсипана от убийствения огън на нашите гранати и шрапнели, неприятелската пехота е смачкана и направена едно с земята. При все това, в даден момент, неприятеля успява да направи пробив между 9. дивизия и сръбската дивизия, която е разположена в ляво от нея и заема позициите при Кокарджа. Със герлична борба и с големи кръвопролитни загуби, издържливостта на бригадата Фримъ от 9. дивизия и на сръбската дивизия, както и намесата на време на частите от 12. дивизия, пристигнала в навечерието на бойното поле, успяват да спасят положението, като отнемат отново изгубените си позиции и като изгонват неприятеля. Полковете 60. Телеорманъ (полковник Стоенеску Ал.) и 68. Гжеши (полковник Мелека), подържани от 22. артилерийски полк, се държат юнашки и търпят големи загуби; и двамата командири на полковете сж ранени. Фронта е възстановен и Кокарджа е отново завладяна от румъните.

Умората на войските и липсата на свързка между частите от първата линия и командването не дават възможност да се оцъни важността на достигнатия успех и да се използва. Битите българи, които отстъпват до Адамъ-Клисе, като си изоставят артилерията, като виждат че не сж преследвани, връщат се назад и заемат позициите си при Енидже, гдето намират орждията си.

Вечерта една част от войските от 63. полк трябва да бъде извадена от бойната линия и отеглена назад, за да си почине; те сж били докарани с форсиран марш от Чернавода, през Пещера, и вкарани право в боя. За да се убъдят руските войници от 61. дивизия — резерв на групата — да заемат фронта на румъните, които бяха изпълнили достойно дълга си, е трябвало да се изкара артилерия на позиция срещу тях. Това е станало по заповедта на самия генерал Семански!

Сръбската дивизия. Сръбската дивизия претърпява големи загуби и се бие юнашки в боя при Кокарджа, преди намесата на войските от 12. дивизия. Това сж войници доброволци, събрани из между пленниците от сръбска и хърватска народност. Те сж били в австро унгарската армия, обаче при първия благоприятен момент бяха напуснали знамето на потисника, за да се предадат на русите.

по после те прегръщат с ентузиазм идеята за образуването на доброволчески части, които се борят рамо до рамо с русите за освобождаването на своите поробени народи. Това е тяхната лична-кауза! За инкадрирането им, сж докарани офицери от остров Корфу, гдето се намират тогава и се реорганизируют остатъците от сръбската армия, спасени от катастрофата при отстъплението през Албания.

Първата сръбска дивизия влиза в Румъния още от първия ден на мобилизацията. Съставена от хора, които бяха изгубили почти всичко: отечество, семейство, дом, обзег от един фанатичен патриотизъм, който не може да се сравни, може би, освен с ненавистта към перфидния и дивия неприятел, те представляват най-добрия елемент от руската помощ. Началник на дивизията бше полковник Стефанъ Хаджичъ, на когото французския писател Роберт де Флеръ, който придружава главната квартира на Добруджанската армия прави едно живописно описание... „един виден мъж, с широки плещи, с кржгло лице, обраснало с големи черни мустаци. На вид едно временно и приятен и страшен, той блести от здраве и кураж. Това е един безподобен херой.“*)

На 4. и 5. септември сръбската дивизия противостои юнашки на ожесточените атаки на българите при Кокарджа. Командира на един от сръбските полкове, полковник Матичъ, ранен в ръката, продължава да командва частта си и умира, ударен от втори коршум в отворената уста, когато насърдавал войниците си да вървят в атака. Сутринта, на 6. септември, юнаците сърби, задушени от численното превъзходство, сж били принудени да отстъпят към север, като напускат Кокарджа, която, в сжщия този ден е била отново заета от 60. полк — Телеорманъ.

Отбраната на центра и на лявото крило. Спиране на неприятелската офензива.

Въ центра и на нашето ляво крило руско-румънските войски издържат неприятелските атаки, като противостоят енергически и по този начин улесняват победата на дясното крило, гдето неприятеля произвежда главната си атака.

Като вижда че атаките му срещу нашето дясно крило, през първите два дни (3. — 4. септември) сж несполучливи, на 5. и на 6. неприятеля премества атаките си въ центра и особено на източното крило. Една бригада от 5. румънска дивизия, която подкрепя русите въ центра, е атакувана от големи неприятелски сили при Качамакъ, на запад от Кобадинъ. Бригадата претърпява големи загуби;

*) Flers, Robert. Sur le chemin de la guerre.

8. полк (Бузжу) изгубва повече отъ половината отъ офицери и войниците си.

Най-силните атаки на 6. септември сж насочени срещу румънската група Хартелъ — 5. и 19. дивизии — на изтокъ отъ Кобадинъ. Обаче по цялата линия тѣ сж отблъснати съ кръвопролитни загуби; на нѣкой мѣста отстъплението на неприятеля става въ безредица, която прилича на паника. Вечерта неприятеля прекратява съвършено атаките си, а на другия денъ настъпва пълно затишие по цялия добруджански фронтъ.

Неприятелската офензива срещу линията Расово — Кобадинъ — Тузла се свършва. По цялата линия неприятеля е отбитъ. Макензенъ може да впише въ своя пасивъ първия си неуспѣхъ. Неприятелските съобщения отъ тържествени се обръщатъ въ двусмислени. Следъ „решителната побѣда“, разтръбена на 2. септември, съобщенията отъ 4/17. и 5/18. септември известяватъ за начеването на новъ бой, по цялия фронтъ, който разбира се, „се развива въ наша полза“. На 7. септември германското съобщение става изведнажъ скротно, като известява че „се водятъ горещи боеве, съ промѣнливъ успѣхъ“ и че „неприятеля указва упорито съпротивление“. На 7. септември германците съобщаватъ лаконически: „Въ Добруджа борбата се спрѣ“.

Подъ нашия натискъ неприятеля начева да се оттеглява къмъ укрепените позиции, които си бѣ приготвилъ въ тила на бойната линия презъ времето на самия бой. Едно твърде голѣмо количество воененъ материалъ, изоставенъ отъ него на бойното поле, свидетелствува за неговото поражение. Само предъ фронта на една отъ нашите дивизии сж събрани 5000 пушки, изоставени отъ неприятеля. Полето е сѣяно отъ труповете на неговите войници.

Командването на съюзните войски въ Добруджа помислюва че е наистина удобния моментъ за преминаване въ настъпление, съ целъ да се оценятъ силите на неприятеля, който се намира насреща ни.

Настъплението на 19. дивизия на лѣвото крило.

На 8. септември нашите войски отъ лѣвото крило преминаватъ въ настъпление. Тукъ се намира групата Хартелъ, образувана отъ 10. дивизия — на изтокъ и 5. дивизия — отъ дѣсната ѝ страна, която служи за свързка съ русите. Настъплението ще бжде предприето отъ 19. дивизия (полковникъ Скъришоряну). То се извършва въ три колони.

Най-източната колона трѣгва отъ Мусуратъ, завзема Мусуратануль-маре и се разполага на една височина, на югъ отъ селото. Въ срѣдата, 17. бригада, като трѣгва отъ

Топрахисаръ, бие неприятеля и завладѣва селото Амузача (Амзачи)*); когато иска да настѣпи по на югъ, тя е посрещната съ кръстосанъ огънь отъ неприятелската артилерия отъ къмъ Азапларъ и Каракъой. Подържани само отъ една скорострелна и една нескорострелна батареи, храбрите войници на полковете, 9. стрелкови и 40. пехотенъ, атакуютъ неприятеля и го изгонватъ отъ селото Каракъой; той отстъпва къмъ Мустафа-ачъ (Мустафакъой). Дѣсната колона е обрзувана отъ войските на 5. смѣсена бригада; като трѣгва отъ Енидже-Махале, тя атакува и завладѣва селото Енгезъ-Буюкъ. Тукъ, обаче, бригадата попада подъ силенъ концентрически артилерийски огънь, особено на тежката артилерия и е атакувана отъ многобройни пехотни войски, съ картечници, срещу които нашите нескорострелни оржия не могатъ да ѝ помогнатъ нищо. При все това, храбрите войници отъ 5. и 17. бригади, при всичко че тѣрпятъ голѣми загуби, оставатъ на завладѣните позиции и се оттегляватъ чакъ съ настѣпването на нощта.

Войските отъ 5. дивизия, които стоятъ въ отбранително положение, отъ дѣсно на 19. дивизия, сж атакувани отъ българите. При всичките атаки, които извършватъ до срѣдъ нощъ, българите не могатъ да спечелятъ никакъвъ успѣхъ и сж постоянно отбивани отъ огъня на артилерията, усилена отъ нѣколко руски скорострелни батареи.

По този начинъ настѣплението на 19. дивизия достига добъръ успѣхъ на линията Енгезъ—Каракъой—Амузача; при все това, предъ видъ на претърпѣните загуби и на опасността да бждатъ атакувани въ тила, на издадената напредъ позиция при Енгезъ, гдето неприятеля има значително численно превъзходство и въ артилерия, началника на групата дава заповѣдъ, сутринта на 9. септември, да се спре настѣплението и дѣсното крило на дивизията да отстъпи на укрепените позиции, отъ които бѣ трѣгнало. Обаче Амузача остана въ наши рѣце. Линията Амузача-Первели, завладѣна на 8. септември, е укрепена презъ следующите дни подъ самия огънь на неприятеля.

Отъ своя страна и неприятеля се разполага срещу насъ, като продължава фронта си на югъ отъ Амузача и Первели чакъ до морето и усилюва позицията си по цялото протяжение съ дълбоки траншеи и съ силни препятствия отъ бодлива телъ.

Коментари на върху нашия успѣхъ

Голѣмата офензива на Макензена се приключва съ едно окончателно фиаско. Атакующия е принуденъ да се

*) Руската триверстова карта, IV, 9. и IV, 10.

оттегли назадъ и да се скрие въ траншеитъ, въ очакване на по-благоприятни дни и на по-силни подкрепления.

Характеристично, за много възхваляващата германска честностъ, е пълното мълчание, съ което е покритъ този голѣмъ неуспѣхъ. Официалнитѣ описания, публикувани отъ германската главна квартира, се приструватъ че не знаятъ нищо за голѣмия бой. Тѣ говорятъ чисто и просто за единъ „неизбѣженъ ритмъ“^{*)} при движението напредъ, което германскитѣ армии сж биле принудени да направятъ и презъ кампаниитѣ въ Галиция, Полша и Сърбия, който се обяснава съ трудното организиране на тилнитѣ служби на дадения фронтъ.

Германския кореспондентъ на „Франкфуртеръ Цайтунгъ“ майоръ Ендресъ, дава една малко по-чистосърдечна реляция за боя: „Макензенъ не отслаби неприятеля съ преследването. Още на 3. септемврий се начева гореща борба по цѣлия фронтъ на руско-румѣнскитѣ позиции. Руситѣ и румѣнитѣ успѣватъ даже, на мѣстността предъ тѣхната отбранителна линия, именно на югъ отъ линията Кобадинъ-Топрахисаръ, да спечелятъ тактически успѣхи и съ това да направятъ впечатление, въ продължение на нѣколко дни, като че офензивата е преминала на тѣхна страна. Обаче, още на 7. наше-то всѣкидневно съобщение можа да извести че борбата е прекратена**).

Отъ особенъ интересъ е обяснението, което дава Лудендорфъ въ своитѣ мемоари***) за неуспѣха на неприятеля.

„Фелдмаршалъ фонъ Макензенъ държеше лѣвия си флангъ покрай Дунава и упражни на това мѣсто най-силния натискъ, съ който можеше да разполага. Неприятелскитѣ сили, които се концентрираха на линията Олтина—Караомеръ, трѣбваше да бждатъ притиснати къмъ брѣга на Черно море. Германския отрядъ Боде, който се намираше на лѣвия флангъ, притисна тази позиция съ една смѣла атака и продължаваше да настѣпва, като се спускаше покрай Дунава. Обаче, българитѣ не бѣха достатъчно готови. И тѣ атакуваха, но неприятеля има възможностъ да отстъпи на 2. септемврий въ редъ. III. българска армия испустна прекрасния случай да спечели единъ голѣмъ успѣхъ. Неприятеля успѣ да се спре отново на позицията Расово—Кобадинъ—Тузла, укрепена още преди войната. Въ скоро време се турга доброволно край на направенитѣ опитвания да се завладѣе тази позиция. Офензивната сила на българо-турскитѣ войски,

*) Kriegsberichte aus dem Grossen Hauptquartier; Hetten 22, 23, 24, 25, 27.

**) Endres Fr. Karl, Major. Der Krieg gegen Rumänien. приятеля:

***) Ludendorff: Meine Kriegserinnerungen.

които се намираха тамъ, не бѣше достатъчна за исканата цель“.

При всичко че бѣше явно положението на неприятеля и при всичко, че благодарение на пристигането на бойното поле на една нова руска дивизия — 115., нашето превъзходство надъ неприятеля начева да се затвърдѣва, генералъ Зайончковски не намира за умѣстно да предприеме преследване на бития неприятелъ. Било, че счита войскитѣ си отслабени отъ продължителнитѣ боеве, които бѣха водили цѣли три недѣли, било, че неговото душевно разположение не му позволява смела инициатива, било че се намираше подъ влиянието на известно мистериозно вдъхновение, което парализира всѣкакво енергическо действие на нашия фронтъ, руския командующъ на съюзническитѣ сили въ Добруджа се задоволява съ констатиране поражението на неприятеля и гледа невъзмутимо какъ предъ самитѣ му очи този последния работи за укрепяването на фронта си и за методическото подготвяне на бждещитѣ действия.

Съ боя при Расово-Кобадинъ-Тузла се приключва първата фаза отъ борбата въ Добруджа. Начената при толкова трагически предзнаменования, тя достига до едно уравнивяване на силииѣ и до едно стабилизиране на фронта. Истината е че Макензенъ не успѣ да увѣичае действията си. Моста „Кралъ Карлъ I“, пристанището Кюстенджа и желѣзопѣжната линия, която ги свързва, сж въ наши рѣце и ни служатъ като база за снабдяване на силитѣ, които заематъ здраво една силна отбранителна линия — новъ Трояновъ валъ — срещу ордитѣ на нашественицитѣ.

Трѣбва, обаче, да признаемъ, че операциитѣ въ Добруджа донесоха единъ важенъ стратегически успѣхъ на неприятеля. Тѣ ни принудиха да насочимъ вниманието си върху южния фронтъ и да отслабимъ силатѣ си въ Ардялъ тъкмо тогава, когато тамъ се готвѣше голѣмата офензива на Фалкенхайнъ. Сетне, нашата военна сила, а заедно съ нея и моралната сила, която произлиза отъ увѣреността въ себе си, бѣха действително накърнени. Ние изгубихме две дивизии, две крепости паднаха; неприятеля достигна въ сърдцето на Добруджа. Той обхваща фланга при Мунтения, и на една силна позиция и на единъ скжсенъ фронтъ той приковава къмъ мѣстото имъ значителни сили, както наши, така и на нашитѣ съюзници, като застрашава постоянно важната артерия за съобщение, която ни свързва съ Черно море.

Успѣха на линията Расово-Кобадинъ-Тузла е само щастливъ епизодъ, който ни позволява да си отдѣхнемъ за една минута и да се съвземемъ. Обаче положението продължава да бжде извънредно неспокойно; то притиска душитѣ, като лошъ сънъ. Въ общото съзнание на публичното мнение се

чувствава че трябва да му се тури край съ едно смело действие. Офензивата на генералъ Авереску на южния фронтъ, отговаряше същю тъй на една душевна необходимостъ, както изглеждаше да отговаря и на една военна такава.

7.

Румънска контъръ-офансива на южния фронтъ (Фламънда, Амузача, Амусча)

Офензивата на генералъ Авереску

На 1. септемврий, официалното румънско съобщение даваше една сенсациозна новина: „Нашитъ войски преминаха Дунава между Русе и Тутраканъ“. А по нататакъ: „Въ Добруджа атакувахме по цѣлия фронтъ.“

Единъ извънреденъ ентузиазмъ обхвана цѣлата страна. Въ ума на всѣкой румънинъ лаконическото известие бѣше начало на редица славни събития, които трѣбваше да заличатъ срамното пятно на Тутраканъ и да турятъ край на Добруджанския кошмаръ.

Смелото офенсивно действие бѣше свързано съ името на генерала Авереску, а пъкъ тоя генералъ се ползваше, както въ обществото, така и въ армията съ неограниченъ кредитъ. По причина на твърдостта на своитъ решения, по причина на голѣмата си работоспособностъ, поради увѣреността и душевното си спокойствие, ксето той умѣеше да запазва при най-критическитъ обстоятелства и особено поради инстинктивната необходимостъ на маситъ да възлагатъ надеждата си върху една предопредѣлена отъ Провидението личностъ, генералъ Авереску предизвикваше както между масата на армията, така и между масата на народа една вѣра въ себе си, която се изразяваше въ видъ на популярностъ, на която нѣмаше друга равна въ нашата армия. Обществено мнение го искаше отъ единъ фронтъ на другъ гдето положението биваше затруднено и неговото присѣствие на чело на нѣкоя армия подигаше морала на войницитъ и се считаше като единъ елементъ за сигуренъ успѣхъ.

При всичко че военнитъ операции налагаха известна сдържаностъ, обаче, въ Букурещъ за никого не бѣше тайна че на Дунава се приготвява ударъ. Несдържаността на офицеритъ, които дохождаха въ Букурещъ съ различни поръчения, бръщолевенията, особено на женитъ, които се научаватъ отъ роднини или приятели — безъ съмнение подъ най-голѣмъ секретъ — за приготвленията които ставаха на Дунава, всичко това имаше за резултатъ, че въ Букурещъ операцията на Дунава се очакваше отъ всички не само съ най-голѣмо нетърпение, но и съ едно твърде лесно обяснимо

неспокойствие. Официалното известие за успѣшното преминаване на Дунава направи да се възродятъ отново въ сърдцата всичкитъ надежди, които бѣха унищожени отъ редицата претърпѣни катастрофи. Непоправимия оптимизмъ, който бѣше отпадналъ по причина на излѣганитъ надежди се възроди и то съ нова сила и единъ часъ следъ четението на краткия бюлетинъ, по улицитъ на Букурещъ всички вече знаяха че Русе и Тутраканъ сж въ наши рѣце и че румънската конница е къмъ Разградъ.

Румънското главно командване, като възприе предложението на генералъ Авереску, заедно съ назначаванieto му *командующъ на южната група армии*, му дава въ сжщото време на разпореждане най-голѣмитъ военни сили, които сж биле нѣкога повѣржавани на генералъ презъ нашата война—17 дивизии, отъ които 10 (шестъ румънски и четири руски) образуватъ Добруджанската армия и 7.—III. Дунавска армия. Величината на тази армия отговаряше на важността на целта, която се гонѣше. Генералъ Авереску бѣ съставилъ следующия планъ за действие—да се атакува неприятеля фронтално съ Добруджанската армия и по този начинъ да се задържи противника на мѣсто, а презъ това време да се атакува въ флангъ и тилъ, съ III. армия, като се премине Дунава на югъ отъ Букурещъ, при Фламънда. Пълния успѣхъ на този ударъ би ималъ твърде голѣмъ резултатъ; това би значило преобръщанieto съ краката на горе на цѣлия неприятелски фронтъ въ Добруджа—Макензенъ разбитъ, Добруджа освободена. Даже въ случай само на частиченъ успѣхъ т. е. ако би се успѣло да се създаде само единъ тетъ-де-понъ на южния брѣгъ на Дунава, това би представлявало трънъ въ ребрата и тила на неприятеля, който ще пречи на действията му, или ще ги парализира.

Подготвяне на офензивата

Главното действие въ тази офенсива се падаше на новата III. армия, образувана на Дунавъ. На генералъ Авереску сж дадени три нови дивизии: 10. (генералъ Вжйтояну) 21. (генералъ Ламбру) и 22. (генералъ Разу). 10. дивизия състои преимуществено отъ влжшченци и добруджанци; до сега тя е съставлявала главния резервъ на армията. 21. и 22. дивизии сж ново формирани, следъ псчване на войната, съ елементни взети отъ другитъ дивизии, именно: съ третитъ бригади на нѣкой отъ дивизиитъ и четвъртитъ дружини на нѣкои отъ полковетъ. Освенъ тѣзи дивизии, въ състава на III. армия влизаха още и дивизиитъ 16. и 18., които охраняваха Дунава, както и 1. конна дивизия. Извикана е отъ фронта на Олтъ и 23. дивизия.

Една комисия, подъ председателството на генералъ Вжйтояну, началника на 10. дивизия, подготви необходимитъ за

офензивата работи. Въ продължение на 12 дни е построено едно шосе през блатливата ливада на Фламънда; събранъ е материята за направата на двата моста, които трѣбваше да бждатъ прехвърлени презъ Дунавъ, както и около 250 лодки за пренасяние на войски. Взети бѣха предпазителни мѣрки за въ случай на една атака отъ страна на неприятелските монитори, които стоятъ скрити въ канала Бѣлене, на югъ отъ островъ Персина. Тѣзи мѣрки се състояха въ настаняването на единъ артилерийски постъ и пехота на островъ Чингинели, срещу долния изходъ на канала Бѣлене и въ построиването на една преграда, съ поставяне шлепове въ канала Табанъ, на 11 километра по-горе отъ фламънда. Настанени бѣха и експлозивни мини; обаче тѣ, поради лошата си направа при инсталирането имъ причиняваха голѣми нещастия, понеже преждевременно експлодираха. Преди да станатъ опасни за неприятеля тѣ се показаха опасни за онѣзи, които работѣха съ тѣхъ.

Преминаването на Дунава

Сутринта, на 18. септемврий, когато на румъно-руския фронтъ въ Добруджа се начена силна офензива, при Фламънда войските начеватъ да преминаватъ съ лодки и понтони на отсрѣщния брѣгъ. Презъ цѣлия денъ и презъ нощта сж преминали части отъ 10. дивизия и половината отъ 21. Сжщата сутринъ се начева и построиване на мостъ, по който ще мине останалата частъ отъ войските, артилерията, конницата и транспортитѣ.

До пладне, работата върви добре, ако и малко бавно, по причина че шлюпките-реморкьори нѣматъ достатъчна сила. Следъ пладне, обаче, се явяватъ неприятелските аероплани, които бомбардиратъ непрекъснато и силно моста и цѣлата ливада при Фламънда натжпкана съ войски. Бомбитѣ хвърлени отъ аеропланитѣ причиняватъ голѣми загуби на събранитѣ на това малко пространство войски. За нещастие, ние нѣмахме бойни аероплани, а пѣкъ поисканитѣ отъ генералъ Зайончковски руски аероплани не пристигнаха на време. Едвамъ вечерта, когато нѣма нужда отъ такива, се явява единъ руски аеропланъ. Работенето на моста, прекратено за известно време, се продължава и къмъ 7 часа следъ пладне, моста е свършенъ. Тукъ се отличава съ храбростта си и хладнокръвието си генералъ Ламбру, който остава на моста презъ цѣлото време на бомбардиранието и окуражава съ примѣра си войницитѣ. По моста преминаватъ една частъ отъ пехотата, артилерията на 10. дивизия и много транспорт.

При всичкитѣ загуби, причинени отъ действието на аеропланитѣ, операцията излезе сполучлива. Румънскитѣ части,

които бѣха заели българското село Рахово, начеватъ да настѣпватъ въ две посоки: къмъ Тюрксмилъ, по посока на Тутраканъ, и по посока на Русе. Съ най-голѣмъ устремъ, жадни да отплатятъ за униженията и жестокоститѣ претърпѣни отъ българитѣ, нашитѣ войски завладѣватъ едно следъ друго българскитѣ села, като избиватъ, както българскитѣ войски, подържани отъ германска артилерия и конница, така и въоръженитѣ жители на селата, които се мъчатъ да противодействуватъ на настѣплението. Туреко е начало на организирането на единъ тетъ-де-понъ, на една широчина отъ около 30 километра покрай Дунава и е една дълбочина отъ 6 километра.

Въ щаба на Макензена изненадата е пълна. Неприятелската главна квартира е неспокойна. Приятелската преса тържествува. Изглежда, че смѣлия ударъ е предназначенъ да измѣни изведнажъ мащехата сѣдба на нашата война на южния фронтъ.

Отстѣплението

За нещастие, наченатата при такива благоприятни предзнаменования операция въ скоро време взема лоша посока. Презъ нощта се начева страшна буря, придружена съ проливенъ дѣждъ, който псвдига водитѣ на Дунава и пресбръща цѣлата ливада при Фламънда въ грамадно блато. Всѣко съобщение е прекъснато; достѣпа до моста е невъзможенъ за войскитѣ, по причина на наводненото пространство. Орждията не могатъ да бждатъ докарани, нито за преминаването по моста, нито за излизане на позиция, за да посрещнатъ новия неприятелъ, който ни застрашава.

Действително, отгоре по Дунава начеватъ да се показватъ неприятелскитѣ монитори. По причина на преградитѣ и на отбранигелнитѣ постове, организирани по течението на Дунава, само два монитора и нѣколко шлюпки сж успѣли да излѣзатъ отъ прикритото си скривалище и да се доближатъ до жгъла на Островулъ-Лунгъ, гдето сж спрѣни отъ заграждането при Табанъ. Отъ това разстояние артилерията на мониторитѣ не може да обстрелва моста — тя обстрелваше повече брѣга. Обаче неприятеля пуска натоварени шлепове, които се движатъ по течението и плаващи мини, които удрятъ моста и едновременно съ бомбитѣ съ аеропланитѣ, а особено съ вълнитѣ подигнати отъ бурята му причиняватъ повреди. Нашитѣ пионери и моряци работятъ смело презъ време на бомбардирането за поправка на повредитѣ. При все това, на 19. септемврий движението по моста е на много мѣста прекъснато.

Предъ видъ на това трудно положение, генералъ Авеску, съ удобрението на главната квартира, взема реше-

ние да спре временно операцията, като отегли на северния брѣгъ артилерията и частъ отъ пехотата и като остави на южния брѣгъ само толкова войски, колкото сж необходими за уреждането на единъ солиденъ тетъ-де-понтъ. Презъ това време тежкитѣ батареи трѣбва да бждатъ разположени по на западъ, за да държатъ въ респектъ на голѣмо разстояние неприятелскитѣ монитори. Разгледана е и възможността да се докара и нашата Дунавска ескадра, която се намира въ Расово, отгатыкъ линията на Добруджанския фронтъ и която би могла съ едно смело действие да форсира преминаването на горе по Дунава, подъ огъня на неприятелскитѣ батареи, разположени по височинитѣ на дѣсния брѣгъ на Дунавъ.

Обаче едно ново обстоятелство дожда и турга край на по нататъшното развитие на действията по Дунава. Общото положение бѣше такова, че войната бѣше влѣзла въ фазата на една остра за насъ криза. Бѣше 20. септемврий. Въ Трансилвания неприятелската контръ — офансива бѣше наченала да става по застрашителна. Бѣхме изгубили боя при Сибиу и се намирахме въ отстъпление къмъ Брашовъ. Нашитѣ войски въ Ардялъ, отслабени, вследствие взетитѣ дивизии за усиляването на Добруджанския фронтъ, показваха слабо съпротивление на силния неприятелъ. Единъ новъ неуспѣхъ и неприятеля би намѣрилъ свободенъ пътя презъ Карпатскитѣ проходи.

Главната квартира намира че е добре да се засили положението въ Карпатитѣ съ нови войски. Понеже не разполагахме съ никакъвъ свободенъ резервъ, взема се решение да се спре действието при Фламжнда и да се употребятъ назначенитѣ за това действие войски, за посрещане на опасността, която идѣше отъ северъ. Тежко и сърцераздирателно решение, обаче диктувано отъ най-елементарната предпазливостъ. Бждещето ще покаже въ скоро време колко основателна е била тази преценка. Следъ 10 дни, 10. и 12. дивизия спиратъ неприятеля при Предялъ, а 22. дивизия го спира при Вранъ. Това сж дивизиитѣ, които бѣха при Фламжнда *). Намѣсто да действуватъ настѣпателно на Дунава войскитѣ отъ III. армия трѣбваше да водатъ отбранителни боеве въ планинитѣ, за да бранятъ страната отъ нахлуване и да я спасятъ отъ една много бърза и лесно достигната окупация.

Напускането на българската територия става на 21. и 22. септемврий; презъ нощта на 21. срещу 22. моста е разведенъ. Презъ всичкото това време нашитѣ войски не претърпѣватъ почти никакви загуби отъ страна на неприятеля, който, по причина на слабитѣ си сили, се задоволява съ наблюдение отдалечъ. Той напада само ариеградитѣ, които

*) Averescu Al. gen: Răspunderile.

бѣха оставени на южния брѣгъ, за да прикриватъ товарянето на лодкитѣ и пренасянето на останалитѣ най-подиръ части. Твърдението на неприятелскитѣ съобщения, че неуспѣха на нашата операция при Фламжнда се дължалъ „на германо-българскитѣ сили“, които, като дошли отъ Русе и Тутраканъ произвели „една обхватна атака“ срещу румѣнскитѣ войски и ги хвърляли въ Дунава е фантастично. То е измислено по необходимостъ, за да се прикриятъ вълненията, презъ които бѣ преминалъ неприятеля.

Има и такива германци, които схващатъ че предприетото действие не е било нито „отчаяно“, нито пъкъ „лудо“ и които особено иматъ смѣлостта да изкажатъ мнението си. Майоръ Ендресъ признава, че „техническата частъ на операцията бѣ решена отъ румѣнитѣ блѣскаво“. *) А пъкъ единъ анонименъ историографъ на Дунавската армия пише: **) „Презъ добруджанската компания румѣнитѣ се опитаха да преминатъ Дунава. Времето за преминаването бѣ правилно обсъдено; пункта на преминаването [добре избранъ. Това бѣ едно добре обмислено решение, за което тѣ употребиха голѣми сили, но недостатъчни технически сръдства“.

Като се има предъ видъ тѣзи оценки, дадени отъ страна на добросъвестни неприятели и направени на основание на лични наблюдения на самото мѣсто, казаното отъ Хинденбурга въ неговитѣ мемоари, ***) че като узналъ новината за преминаването на румѣнскитѣ войски при Рахово билъ далъ заповѣдта: „Да се арестуватъ тѣзи войски!“ изглежда фанфаронада, или шегата отъ съмнителенъ вкусъ. Тя напомня шагата на кайзера, който, наскоро следъ избухването на европейската война, казваше че ще прати жандармерията отъ Берлинъ „да арестува малката арглийска армия“.

Следователно, спирането на операцията при Фламжнда е резултатъ на нашата собствена воля и е следствие на критичното положение на нашия трансилвански фронтъ. Констатиранитѣ недостатъци въ подготовката причиниха наистина затруднение на операциитѣ, но туй което е още по-жалко, — многобройни жертви. Такава бѣше напимѣръ липсата за организиране отбраната срещу аероплани и особено недостатъчността на подготовката за отбрана срещу неприятелскитѣ монитори.

Следъ нѣколко дни, на 25. септемврий, австро-унгарската ескадра, заедно съ десантни войски, атакува румѣнския постъ на острова Чингинеле, настаненъ тамъ за да наблюдава и препречва пътя на флотилията. Малкия гарнизонъ, забравенъ тамъ, безъ никаква свръзка и безъ помощъ

*) Eedres Fr. Karl, Moior. Der Krieg gegen Rumänien

**) Rumänien in Wort und Bild

***) Aus meinem Leben.

е избитъ, следъ една героична отбрана, презъ която единъ младъ морски офицеръ, подпоручикъ Изворяну, падналъ като герой, следъ като се борилъ юнашки. Останалитъ живи 2 офицери и 150 войници сж взети въ пленъ, заедно съ 6 орждия.

Това е скръбния епилогъ на операцията при Фламжнда.

Офенсивата на добруджанския фронтъ

Нашата контръ-офенсива на фронта на южнитъ армии състои отъ две паралелни действия: преминаването на Дунава отъ страна на III. армия при Фламжнда и офенсивата на Добруджанската армия. Последното действие е било замислено по следуюция начинъ:

На дѣсния флангъ (западния) на армията, румънската група Радянъ — образувана отъ 2. 15. и 18. дивизии — и руската група Фрейманъ иматъ за целъ *) да не допускатъ щото неприятеля да вземе отъ тукъ частъ отъ силитъ си и да ги изпрати къмъ изтокъ, на главния фронтъ на атаката.

Главния ударъ ще бжде прсизведенъ отъ лѣвото крило, отъ Кобадинъ до морето. Атакующитъ групи сж: въ Кобадинъ—групата Симански, образувана главно отъ 61. руска дивизия и румънската група Хартелъ, образувана отъ 19. и 5. дивизии, съ центръ въ Топрахисаръ. На крайното лѣво крило, единъ руски коненъ полкъ е назначенъ да наблюдава мѣстността около Тузла, по брѣга на морето; останалата частъ отъ руско-румънската конница е оставена въ разпореждането на командването, за да преследва, при пробивъ на неприятелския фронтъ.

Руската черноморска флота трѣбва да държи подъ огъня на своята артилерия мѣстността Первели—Мангалия. Оставени сж въ общъ резервъ—сърбската и 9. румънска дивизии.

Бой при Амузача (Амзача)

Обектива на частитъ отъ румънската група Хартелъ е завладѣването на линията Амузача—Первели, която бѣ заета отъ насъ следъ боеветъ на 8. септемврий, обаче, по-после, на 11. септемврий, бѣ паднала отново въ ржцетъ на неприятеля. Нашитъ части заемаха старитъ си позиции: 19. дивизия при Топрахисаръ, 5., между Мусуратъ и Муратанъ. Въ сектора на тази група нашата офенсива съвпада съ офенсивата, която самъ неприятеля подготвя за 18. септемврий. Артилериятъ и отъ дветъ страни начеватъ още отъ сутринята да се обстрелватъ взаимно. Неприятеля атакува особено Топрахисаръ, заетъ отъ 19. румънска дивизия (полковникъ Сжжри-

шоряну). Неприятелската артилерия се показва веднага по-силна—тежкитъ неприятелски орждия изваждатъ отъ строя нашитъ орждия, демонтиратъ едни отъ тѣхъ, избиватъ офицеритъ и прислугата.

Безъ да гледа на огъня на неприятелската артилерия, пехотата отъ 17. и отъ 36. бригади, трѣгва въ атака, като отблъсва неприятелската пехота и конница. Настѣпването на нашитъ войски върви бавно, по причина на закъсняването на руситъ отъ дѣсна страна. Обаче на 20 септемврий, въ дѣсно отъ насъ сж докарани сърбитъ, които до тогава сж били въ резервъ и атаката се начева въ 4 часа следъ пладне.

Частитъ отъ бригадата Поеташъ трѣгватъ въ атака, на вълни, въодушевени отъ извънреденъ устремъ, като се поддържатъ една друга съ силенъ огънь. На чело на частитъ вървятъ двамата командири—юнаци: майоръ Расовичану води стрелцитъ отъ 9. полкъ, а майоръ Кириаческу Паулъ, войницитъ отъ 40. полкъ.

На гребена Ески-лукъ турцитъ, силно окопани и прикрити съ три реда траншеи и съ бодливъ телъ, ни посрѣщатъ съ силенъ огънь. Обаче румънитъ минаватъ спокойно презъ завесата отъ шрапнели и куршуми, спускатъ се въ дола предъ неприятелската позиция, изкачватъ се на гребена Ески-лукъ, атакуватъ неприятеля съ хладно оржие, изгонватъ го отъ окопитъ и го обръщатъ въ бѣгство. Артилерията отъ съседнитъ позиции обсипва съ убийствения си огънь линиитъ на атакующитъ: офицеритъ и войницитъ падатъ единъ следъ другъ; майоръ Кириаческу е между падналитъ.

Напразно румънскитъ началници се мжчатъ да спратъ войницитъ, които се увличатъ много далечъ; не помагатъ командитъ, нито сигналитъ съ свирка и съ тржба. Въодушевляването на войницитъ е толкова голѣмо, щото тѣ преминаватъ като хала презъ всички препятствия, нахълтватъ въ неприятелскитъ батареи, като избиватъ прислугата и взематъ селото.

Неприятеля бѣга въ безредица, като оставя въ ржцетъ на победителя 7 орждия, 8 ракли, 2 знамена, 4 офицери, между които единъ майоръ и повече отъ 300 войници пленници.

По причина на тъмнината и на далечното разстояние на което се намиратъ резервитъ, победоноснитъ части сж принудени да се оттеглятъ малко назадъ отъ твърде издаденитъ напредъ линии и да се укрепятъ на завладѣната позиция.

Въ лѣво отъ бригадата Поеташъ, частитъ отъ 36. бригада успѣватъ да завладѣятъ, на 18. септемврий, безъ да се гледа на силния артилерийски и пехотенъ огънь, съ който сж посрѣщнати, дветъ села Муратанъ и височината Каралукъ. Атаката на една неприятелска конна бригада, извър-

*) Непълно въ оригинала. Заб. отъ преводача.

шена въ три линии, е отбита отъ огъня на залегналитѣ на земята наши пехотинци. Неприятелскитѣ позиции оставатъ въ наши ржце.

По на изтокъ, 10. бригада не е могла да завладѣе Первели. На разстояние 600 метра, частитѣ отъ 8. и 9. полкове сж посрещнати съ убийственъ огънь отъ картечници, скрити по таванитѣ на кжщата на селото. Редовитѣ на нашитѣ войници сж покосени. Румънската артилерия бомбардира и запалва селото, обаче напредването на нашитѣ предни и пострадали части е спрѣно отъ силнитѣ телени мрежи предъ неприятелската линия. Действието на руската флота е нула. Сжщо такава е и действието на рускитѣ войски, които, освенъ отъ конница, се състоятъ и отъ конна артилерия, стрелци и колоездачи.

На 21. септемврий неприятеля събира голѣми сили въ Мустафа-ачъ (Мустафакъой), на югъ отъ Амузача (Амзача) и атакува изгубенитѣ въ надвечерието позиции. На западното крило той успѣва да отблъсне сѣрбитѣ, следъ което атакува румънитѣ. Остатѣцитѣ отъ 9. стрелкови полкъ показватъ непоколебимо съпротивление, обаче надвечеръ тѣ сж принудени да се оттеглятъ къмъ Топрахисаръ. безъ да бждатъ преследвани отъ неприятеля. Храбрата бригада Поеташъ, остава следъ този бой съ по 800—1000 души въ всѣки единъ отъ двата полка, отъ които се състои. Въ боеветѣ, отъ 18.—22. септемврий, дивизията Скоришоряну изгубва: 45 офицери и 3150 долни чиновове.

На 22. септемврий командването на румънската група, съставена отъ дветѣ дивизии, е поето отъ генералъ Рашку.

Резултатитѣ отъ румъно-руската контръ-офенсива

Нашата контръ-офенсива на южния фронтъ се свърши съ пълень неуспѣхъ. За този неуспѣхъ помогнаха: недостатъчната техническа подготовка по преминаването на Дунава, неенергичността на второстепенното действие на руситѣ на добруджанския фронтъ и най главното, неблагоприятната стратегическа обстановка на нашитѣ бойни фронтове.

Едновременно съ спирането на действието при Фламънда и съ изпращането отъ тамъ на три дивизии на карпатския фронтъ, се прекратяватъ и боеветѣ въ Добруджа. Презъ самия бой сж оттеглени отъ фронта 12. и 15. дивизии и сж изпратени да усилятъ отбраната на проходите Бранъ и Ойтузъ.

Мѣстото на заминалитѣ румънски дивизии е заето отъ руски войски: 115. дивизия, а по-късно и 3. сибирска. Съ стиснато сърце трѣбваше да се посрещне това фатално положение—отбраната на отечествената земя преминава въ ржцетѣ на руската армия, която бѣше дала въ Добруджа до-

казателства за липса на енергия и на незаинтересованостъ, които създаваха лошо настроение за печалень край.

Неуспѣха на контръ-офенсивата на южния фронтъ, предизвика душевень гнетъ, който не отговаряше на голѣмитѣ надежди, които се възлагаха на нея отначало.

Сѣбитията, които последватъ, доказаха, че операцията при Фламънда е голѣма и фатална стратегическа грѣшка. Избрания за извършването ѝ моментъ е съвсемъ неблагоприятенъ. Въ Трансилвания неприятеля бѣ свършилъ концентрирането си и бѣ наченалъ офенсива. Въ този именно моментъ, нашата армия въ Ардеялъ е оставена само съ 11 дивизии срещу 17½ неприятелски дивизии. Почти цѣли две седмици, които се изминаватъ отъ времето, когато сж взети отъ трансилванския фронтъ и сж пренесени на Дунава и до времето, когато тѣзи войски сж върнати отново въ Карпатитѣ, неприятеля ги използва за да нападне, да дезорганизира и да деморализира армията ни въ Ардеялъ и да си подготви нахлуването въ страната. Презъ това критическо време, голѣма частъ отъ нашата армия се намираше въ треноветѣ за пренасяне отъ планинитѣ къмъ Дунава и сетне отъ Дунава къмъ планинитѣ.

Неуспѣха на офенсивата на Дунава и Добруджа—гдето имаме надъ неприятеля численно превъзходствъ на силитѣ, бѣше наше щастие, защото ни спаси отъ една катастрофа. Ако българитѣ и германцитѣ не бѣха ни противопоставили една колебима съпротива, а съ отстъплението си, биха завлѣкли нашата армия далечъ, на югъ отъ Дунава, тогава настѣпването на неприятеля къмъ планинскитѣ проходи би заварило III. армия ангажирана срещу неприятеля въ собствената му страна. Ангажиранитѣ въ борбата дивизии не биха могли да бждатъ оттеглени на време, за да попълнятъ празнитѣ мѣста на северния фронтъ и нахлуването въ страната ни би било само единъ месецъ следъ нашето влизане въ войната. Едно нещастие ни спаси отъ друго по-голѣмо нещастие.

8.

Пробива на добруджанския фронтъ и завземането на Кюстенджа

Макензенъ приготвя голѣмата офенсива

Следъ прекратяването на нашата контръ-офенсива на южния фронтъ, въ Добруджа настава пакъ затишие. Въ продължение на две седмици ставатъ само малки мѣстни действия. Нашето върховно командване използва това затишие, за да съсредоточи вниманието си върху северния фронтъ, твърде много застрашенъ презъ това време, и да организира отбраната на дългата планинска линия съ подкрепле-

ния, пратени от Дунава и от Добруджа. Края на септември и началото на октомври сж бурните дни на Ойтуз, Преял и Рукжр.

Обаче, едвам що успяхме да закрепимъ положението на Карпатите, бурята се развилнява отново въ Добруджа. Тукъ настаналото затишие е било само вънкашно. Въ тила задъ завесата на фронта си, Макензенъ подготвя грѣскаво и методически голѣмата офенсива, която трѣбва да му даде владѣнието на желания обективъ: линията Чернавода — Кюстенджа. Армията му е получила твърде силни подкрепления въ войски и материялъ. Многобройни български и турски части, както и една нова германска дивизия — 217, командвана отъ фелдмаршалъ Галвицъ — съставена отъ войници отъ източна Пруссия, усилятъ бойния му фронтъ. Тежката артилерия е главния предметъ на неговите грижи и е получила значителни подкрепления. Сега германския маршалъ разполага съ грамадна нападателна сила.

На румънския фронтъ бѣ станало известно размѣстване на частите. Следъ заминаването на 12. и 15. дивизии и замѣстването имъ съ руски войски, частите сж групирани както следва: на изтокъ, лѣвото крило опрѣно на морето, прикрива Кюстенджа. Състава му е 9. и 19. румънски дивизии, които съставляватъ групата на генералъ Рашку. На западъ дѣсното крило, опрѣно на Дунава и прикриваще тетъдепона при Чернавода, е образувано отъ 2. и 5. румънски дивизии: Центра е образуванъ отъ руските дивизии. Руската група е напреки на линията Меджидие — Кобадинъ — Добричъ. Между русите и 19. румънска дивизия, която заема Топрахисаръ, е разположена сръбската дивизия, преустроена следъ боя при Кокарджа, подъ началството на генералъ Живковичъ. Румъно-руската армия продължава да бжде командувана отъ генералъ Зайончковски, щаба на когото се намираще въ Меджидие.

Боя при Топрахисаръ

На 6. октомври Макензенъ начева офенсивата по цѣлата линия на фронта, дългъ 70 километра. Буря отъ жѣлѣзо и огънь изригнати отъ устата на орждия отъ различенъ калибръ е хвърлена, въ 6 часа 30 минути предъ пладнѣ, върху нашите линии. Скоро, следъ началото на действието, можа да се отгатне немѣрението на неприятеля: той насочва главната атака срещу нашето лѣво крило, а особено срещу сектора Топрахисаръ. Тукъ е съсредоточена масата на неговата тежка артилерия. Тукъ се намира 127. германска дивизия, къмъ която е придадена за усиление и бригадата Бодѣ. Отъ една могила, отъ гдето погледа обхваща цѣлата добруджанска равнина, самъ Макензенъ, придруженъ отъ начал-

никъ щаба си, генералъ Таппенъ, ръководи лично боя. Въ дѣсно, на опашката на българските конни части, князъ Борисъ, наследника на престола, преминава задължителния публиченъ изпитъ за храбростъ.

Румънската позиция при Топрахисаръ е разположена въ откритото поле между това село и Амузача (Амзача). Първата отбранителна линия е образувана отъ стрелкови окопи и отъ единични прикрития за наблюдатели. Задъ нея се намира линията на телените мрежи, отъ бодливъ телъ, разположени въ 4 реда. На около 150 метра по назадъ е разположена главната отбранителна линия. Тя е образувана отъ извилисти редици дълбоки траншеи за стрелба стоешкото, свързани по между си и които се съобщаватъ съ тила чрезъ дълги подземни галерии. Въ тила на позицията сж разположени прикрития за резервите, покрити добре съ покривъ отъ треди и земя.

Обаче позицията при Топрахисаръ е силна повече по храбростта на защитниците си отъ колкото по техническата си стойностъ. Това е 19. дивизия на полковникъ К. Скжришоряну, която още отъ началото на кампанията въ Добруджа се намира непрекъснато въ борба съ неприятеля. Подъ командата на началникъ съ добри военни и душевни качества, тази дивизия — при всичките претърпени загуби — бѣ се обърнала въ бойна частъ, на която може да се разчита при трудни обстоятелства. Въ центъра на позицията сж разположени частите отъ бригадата Поеташъ — храбрите войници отъ 9. стрелковъ и 40. полкъ — Калугарени, героите при Амузача (Амзача). Сутринта, на 3. октомври, офицерите и войниците отъ 40. полкъ сж пожелали да се донесе въ окопите знамето на полка. Развито и развято, то е пренесено покрай войниците. И тогава, съ издигната ржка, всички се заклеватъ, че нищо нѣма да ги накара да отстъпятъ назадъ, че по скоро ще загинатъ, отколкото да оставятъ позицията си въ ржцетъ на неприятеля. И тѣ удържаха думата си.

Огъня, който е насоченъ срещу румънската позиция при Топрахисаръ, надминава по силата си всичко видено до тогава на добруджанския фронтъ. Обстрелването на позицията става съ орждия отъ калибръ 105—150 м.м. и две батареи отъ 210 милиметра. Огъня е ръководенъ отъ едно отдѣление отъ 5 аероплана, които хвърчатъ надъ нашите прикрития, като се спускатъ по нѣкога твърде ниско. Артилерията на 19. румънска дивизия състои отъ шестъ батареи, отъ които две нескорострелни, стрелбата на които е затруднявана отъ дима. Действието на неприятелската тежка артилерия е страшно. Сътресението отъ експлозиите разстройва механизмите на нашите орждия и ги вади отъ строя. Цѣли батареи, обхванати отъ неприятеля, сж извадени отъ строя

по причина на загубата въ войници и коне. Окопите и прикритията сж разрушени и войниците заровени въ пръстта.

Подъ прикритието на страшния артилерийски огънь, германската пехота тръгва, като се мжи да се доближи до нашите позиции. На нашето лѣво крило, къмъ Муратанъ, румънските части, които заематъ позицията, понеже сж унищожени всичките имъ картечници, като изгубватъ две третини отъ войниците си, се оттегляватъ на главната отбранителна линия. Въ 7 часа сл. пл., всичките части отъ дивизията сж разположени на главната линия — южната окрайнина на селото Топрахисаръ.

На главната позиция храбрите войници на полковникъ Поеташъ се държатъ непоколебимо въ продължение на три дни и две нощи. Атакующите вълни, съ приближаването имъ къмъ нашите линии, сж унищожавани. Въ продължение на два и половина дни неприятеля търпи само загуби, безъ да може да напредне ни най малко, освенъ нощемъ. Сами германците признаватъ извънредно голѣмите трудности на боя воденъ при Топрахисаръ. „Много прочутата атака при Сенъ Прива,* се повтори тукъ. Обаче, при Топрахисаръ, мѣстността е по-трудна отъ колкото при Сенъ Прива, а отбранителната сила на неприятеля по-голѣма по причина на модерната техника. Презъ нощта ротите се приближаватъ до телената мрежа. Тѣ се опитватъ да направятъ въ нея проходи за атаката. Неприятеля следи за движението имъ и обсипва съ огнените си вълни мѣстността. Отъ единъ офицерски патрулъ отъ 24 души, пратенъ да разузнава, се връщатъ само трима души. Това сж часове на извънредно нервно напрежение“**).

При всички направени усилия, на 6. и 7. октомврий, при всичкия разрушителенъ огънь, храбрите румънски войски отъ 19. дивизия оставатъ непоколебими на поста си. Неприятеля не може да настѣпва по нататъкъ и се окопава отъ своя страна; неговите най-предни позиции сж на 300 метра отъ нашите.

Боя между Муртанъ и езерото Тузла

Презъ времето, когато позицията при Топрахисаръ е отбранявана съ непоколебимъ героизмъ отъ войниците на

* Село около Мецъ, гдето на 16. августъ 1870. год. произлиза единъ голѣмъ бой между германците и французите. Най-важния моментъ на боя представлява атаката извършена отъ пруската гвардия, срещу французките позиции, заети отъ армията на Канробертъ. Шестъ хиляди пруси падатъ на открития гласисъ предъ селото Сенъ Прива.

** Kriegsberichte aus dem Grossen Hauptquartier; Heften 22, 23, 24, 25, 27.

дивизията Скарисоряну, подържани въ дѣсно, съ еднаква твърдостъ отъ сръбската дивизия, офенсивата на Макензенъ се нахвърля силно и върху лѣвото крило — на групата Рашку, образувано отъ 9. дивизия. Тази дивизия е разположена на линията Муртанъ-Первели-Татладжакъ — брѣга на морето. Както и въ съседния секторъ, една силна артилерия, образувана отъ 12 полски и четири тежки батареи, обсипва съ най-силенъ огънь нашите позиции. Артилерията на нашите два полка отговаря както трѣбва, но това сж орждия отъ малъкъ калибъръ и половината отъ батареите сж нескоро-стрелни. Две гаубични руски батареи, придадени къмъ дивизията, прекратяватъ борбата още на първия день и напускатъ мѣстото си.

На 6. октомврий неприятеля съсредоточава действието си между Первели и Татладжакъ, въ сектора отбраняванъ отъ 19. бригада. Тукъ той успѣва да пробие фронта и да предизвика общо отстъпление на дивизията, която вечерта се настанява на линията Муратанъ — на югъ отъ Урлукъй — западния жгълъ на селото Тузла. Боя продължава на 7. и 8. октомврий съ възрастающа сила. Неприятеля съсредоточава огъня на тежката си артилерия срещу Муратанъ, гдето частите отъ 40. бригада се държатъ съ трудъ. Други две тежки батареи, разположени на височината при Тузла, отъ дѣсно на фара, при входа въ провлака, който отдѣля езерото Тузла отъ морето, заетъ отъ русите, обстрелватъ надъ езерото — склоновете на височината, на северъ отъ Урлукъй и изкарватъ отъ строя едно следъ друго орждията на 3. полкъ, като заравятъ въ земята орждията и раклите и избиватъ прислугата и офицерите.

Пехотата е изморена и деморализирана; отъ три дни предоволствието не е възможно. Една маса отъ 20 неприятелски аероплани хвърля непрекъснато бомби върху службите задъ фронта. Кладенците, изчерпани отъ вода, вследствие голѣмата нужда на войниците и за поене на конете, сж пълни съ калъ. Съобщенията съ командването сж прекъснати.

Къмъ 11 часа пехотата отъ 19. бригада начева да отстъпва въ безредица; движението се предава въ дѣсно, като обхваща и 40. бригада. Цѣлия фронтъ на 9. дивизия, пехота и артилерия, е въ отстъпление; отстъплението е ускорено отъ обхвата на лѣвия флангъ. Презъ провлака, между езерото Тузла и морето, българската конница успѣва да настѣпи и да заеме Текиръ-гьолъ и Аджиджа, при всичко че тамъ има много руски войски, а въ морето се намира руската флота на адмирала Патонъ, образувана отъ броненосци, въоръжени съ тежки орждия. Руския адмиралъ, обаче, избѣгва да вземе действително участие въ боя отъ

страхъ отъ миноносцитѣ и отъ германскитѣ подвозници, за които той знае или мисли, че се намиратъ на близо.

Отстъплението е общо, по цѣлия фронтъ на 9. дивизия, на линията Махометча — Хаши-Дулукъ (Хасдорлюкъ*). 20. бригада отъ дивизията (полковникъ Фриму), държана въ резервъ на групата Рашку, се намѣсва и успѣва да спре, къмъ вечерята, неприятеля и да прикрие отсѣпающитѣ войски. Въ ровеветѣ на шосето, въ вода и калъ, войницитѣ отъ 7. стрелкови полкъ прикриватъ отстъплението на остатѣцитѣ отъ другитѣ две бригади отъ 9. дивизия презъ желѣзнопътната линия.

Паданието на Топрахисаръ и Кобадинъ

Позицията при Топра-хисаръ, следъ отстъплението на 9. дивизия, е открита отъ къмъ изтокъ. Макензенъ може да атакува както отъ фронта, така и отъ фланга „дупката на плъховетѣ“, която го спрѣ за цѣли два и половина дни.

Полковникъ Скарисоряну праща всичкитѣ резерви, съ които още разполага (две дружини отъ 11/51 и 39), да попълни празнината, която се е образувала въ лѣво и да продължи фланга на бригадата Поеташъ. Всичко е напраздно. Дѣсното крило на отсѣпващата съсѣдна дивизия е много назадъ въ Мусуратъ и героичнитѣ защитници на Топрахисаръ начеватъ да бждатъ бити отъ огъня на тежката артилерия въ флангъ и въ тилъ. Лѣвото крило на позицията при Топрахисаръ е обхванато подъ правъ жгълъ. Лишена отъ всѣкакъвъ резервъ, обстрелвана постепенно съ по-силенъ и по-силенъ огънь въ тила, дивизията напуска позицията си и въ 1 часа 30 минути следъ пладне, начева трудното отстъпление, презъ което особено 40. полкъ претърпява тежки загуби. Позицията при Топрахисаръ е въ ржцетѣ на германцитѣ.

Въ сѣщия день, 8. октомврий, Макензенъ атакува и центра на Добруджанския фронтъ, при Кобадинъ, отбраняванъ отъ руски войски. Въ подкрепление имъ сж предадени и румънски части отъ 5. дивизия. Руситѣ се съпротивляватъ твърде слабо. Едни отъ тѣхъ се предаватъ, други бѣгатъ, безъ да съобщатъ нищо на съсѣдитѣ си отъ дѣсно и отъ лѣво, които оставатъ съ открити флангове. Въ лѣво отъ руситѣ, сръбската дивизия, следъ една героическа отбрана, като претърпѣва голѣми загуби, отстъпва. При Кобадинъ и Качамакъ 8. полкъ (Бузжу) разпредѣленъ между рускитѣ части, останалъ самъ следъ избѣгванието на руситѣ, претърпява и той твърде голѣми загуби и отстъпва къмъ Меджидие, въ съставъ умаленъ до 200 души.

*) Руската триверстова карта.

Сега цѣлия центръ и лѣвото крило на румъно-руския фронтъ се намира въ отстъпление къмъ желѣзнопътната линия. Германцитѣ обявяватъ, че сж заловили 3300 пленници отъ които 3000 руси и 300 румъни. Малкото число румънскитѣ пленници свидетелствува за несравнения имъ героизмъ. Официалната германска реляция го потвърдѣва: „Румънитѣ предпочитаха да бждатъ застреляни отъ най-близко разстояние, отколкото да се предадатъ“. *)

Между румънскитѣ пленници е и полковникъ Тарноски, командира на 40. бригада, единъ ветеранъ отъ войната за независимостта, позиканъ на служба отъ запаса, въ 1916. година. При отстъплението на бригадата си отъ Муратанъ, като тичалъ на конъ отъ една частъ къмъ друга, за да насърдчава войницитѣ, подъ силния неприятелски артилерийски огънь, отъ експлозиата на една граната коня му е убитъ а той хвърленъ на земята. Намѣренъ отъ неприятелскитѣ санитарии, задушенъ отъ газовѣтъ при експлозията и съ строшена челюсть, той е заведенъ при Макензенъ. Героическото му държане предизвиква уважение и симпатия у неприятелския началникъ. Макензенъ заповѣдва да му върнатъ саблята и както презъ време на пренасянието му въ Германия, така и презъ време на пленничеството да бжде третиранъ съ особено военно уважение, дължимо на единъ юнакъ. **)

Изгубване на линията Чернавода—Кюстенджа

Въ туй време, когато на дѣсния флангъ на Добруджанския фронтъ позицитѣ при Расово сж още здраво въ нашитѣ ржце, отбранявани отъ частитѣ на 32. бригада и отъ мониторитѣ на Дунавската ескадра и прикриватъ тетъ-де-пона при Чернавода, на останалата частъ отъ фронта неприятеля начева, още следъ пладне на 3. октомрий, преследването на отсѣпающитѣ руско-румънски войски.

Една буря, придружена отъ проливенъ дъждъ, се разиграва върху бойното поле. Гръмотевицата отъ небето се слива съ гърмежитѣ отъ изстрелитѣ, блѣсъцитѣ на свѣтковицата съ експлозиитѣ на шрапнелитѣ. Отъ Кюстенджа се

*) Niederwerfung Rumaniens. Обаче, на стр. 15 отъ Kriegshberichte aus dem Grossen Hauptquartier, Heft 22. е казано: „Румънитѣ предпочитаха по-скоро, при бѣгането, да оставятъ да бждатъ застреляни отъ най-близко разстояние, отъ колкото да се предадатъ. Било имъ разказано, че въ пленъ тѣ ще загинатъ жестоко“. (Забележка отъ преводача).

**) На стр. 18 отъ Kriegsberichte aus dem Grossen Hauptquartier, Heft 22. е казано: „Единъ румънски полковникъ, който съ бригадата си, е трѣбвало да отбранява една околорѣсна линия предъ Кюстенджа, тичаше отдѣленъ отъ щаба си, нагоре, надолу по полето. Изпълниха му желанието и го вземаха въ пленъ.“ Дали казаното се отнася до сѣщия полковникъ, не може да се каже. (Заб. отъ преводача).

издигат черни облаци димъ като стълбъ, сетне се разширяватъ като една черна завеса. На този тъменъ фонъ, огненитъ езици на депозититъ отъ пристанището свѣтятъ зловещо. Следъ нашитъ голѣми загуби и деморализирани войски, неприятеля напредва, подържанъ непрекъснато отъ артилерията, която не прекратява огъня освенъ когато е необходимо да премѣсти позициитъ си напредъ. Отстъплението на нашата пехота е твърде *слабо прикрито* отъ руската конница, която бърза да избѣга първа отъ бойното поле.

Сутринта, на 9. октомврий, остатѣцитъ отъ 9. и 19. румънски дивизии и отъ сръбската дивизия, отстъпватъ на северъ отъ желѣзопътната линия Мурфатларъ — Кюстенджа, по която дълги тренове пренасятъ къмъ Черновода властитъ и жителитъ, които изоставятъ къщата и имуществото си плячка на неприятеля.

По шосетата, които водятъ къмъ северъ, по разкаленитъ отъ силнитъ дъждове пѣтища, кербани отъ кола и каруци тичатъ съ най голѣма бързина, като се смѣсватъ съ военнитъ паркове и транспорти и съ войскитъ, които отстъпватъ. Такова печално зрелище представлява изплашеното население, което бѣга, като оставя въ рѣцетъ на неприятеля цѣлата печалба на единъ богатъ съ трудъ животъ. Отъ къмъ югъ, голѣми стълбове отъ огънь и облаци димъ обозначаватъ настѣплението на неприятеля. Приятелитъ руси и неприятелитъ българи се надпреварватъ въ изкуството да разрушаватъ за смѣтка на нашата нещастна провинция докарана въ цвѣтуеще състояние съ румънски трудъ. Неприятелскитъ аероплани се въртятъ като голѣми хищни птици и хвърлятъ бомби върху агониращия градъ, върху треноветъ и гаритъ, върху моста при Чернавода, върху обозитъ, върху болници съ ранени. На 9. октомврий, на пладнѣ, германско — български пехотни колони и български конници се явяватъ въ Кюстенджа, запусѣла и разграбена. *)

*) Завземането на Кюстенджа е имало и друга страна, която би била комична, ако не бѣше отвратителна. Въ туй време, когато германцитъ, практични хора, заематъ силозитъ и димящитъ танкуве на пристанището, българитъ се предаватъ въ града на обикновенитъ жестокости и разбойничества, сетне се нахвърлятъ върху... Овидия! Голѣмия български националенъ поетъ Вазовъ, бѣ отпразилъ, чрезъ вестникъ Миръ, до заточеника въ Томи и до румънския народъ една ода, озаглавена: *До духа на Овидия* съ следующимъ елегантни стихове: Вие сте римския изметъ хвърленъ въ далечни страни; вѣчния Римъ се очисти отъ вонята, като се отърва отъ васъ, вие сте, както и прадедитъ ви развратени, разбойници, убийци и роби и пр.

Изглежда обаче че литературната полемика Вазовъ — Овидий не е задоволила напълно българитъ. За да помогнатъ на своя съотечественикъ, българскитъ войници вързватъ статуята на Овидия съ вѣжа, теглятъ я съ единъ автомобилъ — намионъ и я свалятъ на земята. Намѣсватъ се обаче германцитъ, засрамени отъ стореното отъ тѣхнитъ другари по оржие и издигатъ отново Овидия върху пиедестала му отъ вѣковна слава.

Нашитъ части отъ източното крило продължаватъ отстъплението въ непрекъснатъ боенъ контактъ съ неприятеля, по посока Карамуратъ — Бабадагъ. На 10. октомврий сжщо и Меджидие, гдето е шаба на генералъ Зойончковски и отъ гдето рускитъ войници отстъпватъ въ безредица като увличатъ съ себе си и 3. сибирска дивизия, която туку що е пристигнала на бойното поле, е заето отъ неприятеля.

На западното крило, обаче, Чернавода се намира още здраво въ рѣцетъ на румънитъ. 2. и 5. румънски дивизии, които заематъ фронта въ сектора Мирча-Вода, сж силно атакувани отъ неприятеля на 10. октомврий, както отъ фронта, така и отъ лѣвия флангъ, гдето руската бригада Медеръ отстъпва къмъ Меджидие, като оставя голѣма празнина. Румънитъ сж принудени да отстъпятъ отъ тѣкъ желѣзопътната линия. Числеността на 2. дивизия е намалена до 3500 души, а на 5. до 4000 души. Отстъплението на 5. дивизия е прикривано отъ артилерията на дветъ дивизии на втория денъ, при която атака артилерията бѣ останала невредима. Презъ цѣлия денъ двадесетъ и четири румънски батареи подържатъ преграденъ огънь, който държи въ респектъ неприятеля и дава възможностъ на парковетъ, сбозитъ и войскитъ да се изтеглятъ къмъ северъ.

На 11. октомврий нашия фронтъ взема формата на единъ жгълъ, обърнатъ съ върха си къмъ северъ. На западното крило той се начева на югъ отъ Чернавода, минава покрай източната ѝ страна и се насочва къмъ северо-изтокъ, достига до мѣстността Доробанцу-Каролъ I. — Карамуратъ, отъ гдето повръща къмъ северо-изтокъ, за да се упре на езерото Ташаулъ. Презъ този денъ, сутринта, Макензенъ недоволенъ и енервиранъ защото Черновода продължава да противостои, праща до българския началникъ на сектора заповѣдта: „Ще влезете въ Расово и Черновода. Очаквамъ щото Расово и Чернавода да бждатъ завладѣни още днесъ“.

Съ настѣплението на неприятелския фронтъ къмъ северо-западъ, положението на тетъ-де-пона при Чернавода става извънредно опасно. Чернавода може да бжде отрѣзана съвършено отъ линията на румънския фронтъ съ едно захождение съ рамото напредъ, което неприятеля би направилъ на северъ отъ града. Сждбата на Тутраканъ се мѣрка застрашително. За да се избѣгне тази катастрофа, румънската главна квартира дава заповѣдъ за напускане на Чернавода и за общо настѣпление къмъ Северъ. При все това, града е заетъ отъ неприятеля само следъ твърде крѣвопролитенъ бой, въ който взема участие, както артилерията, която го обхваща отъ югъ и отъ изтокъ, — така сжщо и пехотата. Артилерийскитъ оржидия на нашитъ монитори отбраняватъ града и водятъ боя съ много по-голѣма ефикасностъ и храбростъ, отъ колкото силната руска черноморска флота. По улицитъ

на града произлизат жестоки боеве с хладно оръжие между румъни и българи. От героичната 32. бригада командвана от полковник Кратеро, остават само 200 души.

Сега се налага една скръбна необходимост. За да не може да послужи на неприятели за прекарване войските си в Мунтения, величествения мост „крал Карол I.“, гордостта на румънската техника, трябва да бъде хвърлен в въздуха. За щастие големия мост при Чернавода противостои на всички опити за разрушение и остава непокътнат. На 15. октомври е разрушен мостът при Фетещи, през Борча, както и междинния мост през Балтж, от нашите морски и пионерни команди.

Съ разрушаването на моста, една дълбока пропаст ни отделя от нашата нещастна провинция от татък Дунава. *Никога не е била Ваша. Мръсни Румънски Газове, Мамка Виз. Маммигарика за ВБА*
Отбраната на Добруджа е оставена на грижата на русите.

Новият румънски командант за руската армия

Руско-румънската армия продължават отстъплението си към Северна Добруджа, като поддържат непрекъснатата борба с преследващия неприятели. На 13. октомври, Хърсово е завзето от неприятели. След няколко дни армията се разполага на линията Джени-Бабадаг. Румънските дивизии 2. 5. и 19. 9. много пострадали в боя и с твърде умалена численост, са изтеглени от боя. 2. дивизия е останала с един ефективен от 52. офицери и около 3000 души войници; 3. полк — Олт брзи още 3 офицери и 600 души войници. Някои части са разформирани, други са слети по две, или по няколко наедно. От всички четири дивизии са образувани две: 2./5. и 9./19. Остатъкът, който образуват тези две дивизии са събрани в северо-западния ъгъл на Добруджа, сетне са прекарани в Браила, за да бъдат допълнени с елементи от допълнящите части и отново приготвени за борба.

На мястото на румънските дивизии са докарани руски войски. Така щото отбраната на останалата още част от Добруджа е напълно поверена на русите. Генерал Зайончковски, който, с своята бездарност изгуби Добруджа, е смнен. За негов заместник е назначен генерал Сахаров, който се ползва с добра репутация; той е един от командующите на онзи три армии, с които Брусилов извърши офензивата си, през лятото на 1916. год. Сахаров е завладял Дубно и Радзивилов. Истина е, че той е спечелил славата си при действието срещу изгнилата австро-

унгарска армия. Неговата репутация пострада много от кампанията в Добруджа, гдето, при всичко че разполага с големи сили, които сега му са дадени в разпореждане, не направи нищо подобро от колкото своя бездарен предшественик.

По вънкашността той се показва строг и енергичен. При поемане на командването на войските в Добруджа той издава една заповед по армията, която стана прочута. Ето я:

Приказ

№ 1.

17. октомври 1916. година.

От командующия Дунавската армия

Заповядвам: Срамотното бягство да се прекрати веднага. Пратен съм тук щото ако не победим, поне да се бием, а не да се надпреварваме на бяг. Разпоредих щото картечниците и артилерията да стрелят срещу бяглците. Онзи офицери, които не си изпълняват дълга, без да се гледа на чина и на положението им, ще бъдат дадени под съд. Войниците не трябва да подражават на стратегическите движения на селяните, които бягат заедно с имуществото си. Негово Величество ме прати тук, за да победим, а не за да пестим нашата кръв или кръвта на нашите неприятели. В този момент нашият фронт е: Остров—Тополог—Бабадаг. Напред! Господ не помага на страхливите и на подлитите.

Заповедта на Сахарова е характеристична: тя представлява официално признание, направено от страна на руските началници за неспособността и подлостта на нашите съюзници, които ни изгубиха Добруджа.

В туй време, когато военните действия на руската армия бяха нула, когато Черноморската флота не свърши нищо, като допусна неприятели да настъпват спокойно покрай брега на морето, даже през провлака между езерото Тузла и морето, като обходи фланга на нашата армия, когато в Кюстенджа артилерията за действие срещу аеропланите и руските хидроплани не попречи на неприятелските аероплани да хвърлят всеки ден бомби върху нашите болници, въпреки щото това време руските войници се предаваха на опустошение и на грабеж за сметка на нещастното добруджанско население.

Още през време на първото отстъпление, след боя на добруджанската граница, офицерите и войниците на 36. бригада са били свидетели на едно зрелище, което ги е накарало да възнегодуват силно: русите отстъпват прибързано, оголват селата, през които минават; жителите бягат тъй, както са били заварени, а зад тях русите плякосват селата. Виждани са продоволствени кола, които

носят машини за шевъ и за готвене, шкафове, столове, а даже пияна.*)

Текиръ-гьолъ е билъ напълно опустошенъ отъ руситѣ като се начене отъ складоветѣ за вино и се свърши съ мебелитѣ, картинитѣ, огледалата, въ които пиянитѣ войници на шега сж стреляли въ цель. Опустошенията бѣха приписвани на една казашка дивизия, която самитѣ руси наричаха „дивата дивизия“. Въ действителностъ, такова поведение държаха руситѣ навсѣкжде, даже и въ Меджидие, гдето бѣше щаба на генералъ Зайнчковски. По причина на една паника, презъ която руската конница и артилерия избѣгватъ на северъ, града запусъва, населението избѣгва, като натоварва на бързо каквото може въ колата си. До когато се възстанови спокойствието и се върне населението, рускитѣ войници използватъ случая да опустошатъ и разграбятъ всичко.

Безреднитѣ отстъпления на руситѣ разпространяваха паниката на далечно разстояние и дезорганизираха общественния животъ въ Добруджа. Подъ впечатлението на произведената паника отъ прибързаното изнасяне на щаба на руския генералъ отъ Меджидие, властитѣ отъ Тулча напускатъ града и избѣгватъ заедно съ изплашеното население, къмъ Галацъ и Измаилъ. Намѣсата на нашитѣ войски възстановява спокойствието.

По следитѣ на варваритѣ

Добритѣ намѣрения и вънкашната енергия на генералъ Сахаровъ нѣмаха случай да бждатъ използвани за освободението на Добруджа. Настѣпването на германо-българитѣ къмъ северъ е имало повече за цель да маскира построяването на една много силна отбранителна линия, много по на югъ, въ най-тѣсната частъ отъ територията на Добруджа. На най-предната линия Бабадагъ-Островъ-Толологъ, контакта съ руската армия е билъ подържанъ само отъ конни части. Подъ постепенно увеличающия се натискъ на руската армия, германо-българитѣ начеватъ да се оттеглятъ, като запалватъ селата и като преобрѣщатъ въ развалини хубавата градина на срѣдна Добруджа. На дѣсното крило на руската армия настѣпва дивизията монитори отъ румънската флота и охранява фланга.

На 26. октомврий, Хърсово е отново заето отъ румънски отряди отъ пехота и моряци, дебаркирани отъ флота, когато руския фронтъ се намира още по на северъ. Града е съвършено разрушенъ и изгоренъ; българската окупация въ продължение на две седмици го бѣ преобрѣнала въ ди-

*) Georgescu Christodulo Lt. Col. Galatenii in razboiu.

маци развалини. Българското варварство не е могло да пощади нито най-хубавитѣ проявления на човѣческата дейностъ: чудния мѣстенъ музей на предприемчивия учителъ Котову, резултатъ на труда на единъ цѣлъ животъ, въодушевяванъ отъ благороденъ стремежъ, и той сжщо представлява само прахъ и пепель, както и видната съборна църква на града. Лувенскитѣ херои иматъ подражатели.

Нашата флота предшествува всѣкога настѣплението на руситѣ, като обстрелва фланговетѣ и тила на българитѣ. Следъ два дни, артилерията на мониторитѣ изгонва българитѣ отъ Топалу (Топалъ),*), което село е заето отъ румънитѣ. Следъ това тя продължава движението напредъ, до Боасчикъ и Сеймени-мари, като изпраща шлюпки за разузнаване чакъ до Чернавода, като пази нещастното румънско население отъ придунавскитѣ села не само отъ неприятеля, но и отъ руския съюзникъ, чийто войници се предаватъ на опустошения и разбойничества отъ всѣкакъвъ видъ.

Следъ оттегляването си, неприятеля се спира на една линия, която се простира отъ Боасчикъ на Дунава, минава на югъ отъ Геленджикъ и достига на югъ отъ езерото Ташаулъ, при носъ Мидия. Тази линия представлява това преимущество, че е кжса, не по-дълга отъ 60 километра, като затваря най-тѣсната частъ на Добруджа; тя е била твърде силно укрепена. Отбраната на тази линия е повѣрена отъ Макензенъ на българския генералъ Нерезовъ, комуто сж оставени две български и две турски дивизии и единъ германски полкъ.

Сахаровъ не намира за нужно да обезпокои приготовленията на неприятеля и го оставя свободенъ, както да укрепи позицията си, така и да оттегли една частъ отъ войскитѣ си и да ги прати на западъ, гдето се организира една нова армия, съ задача да премине Дунава въ равнината на Мунтения.

Свършването на Добруджанската кампания

Единъ голѣмъ периодъ отъ нашата война се свърши. Той се начена съ Тутраканъ и се свърши съ Кюстенджа. Добруджа е изгубена. Това е гробницата на около 10,000 синове на страната и на най-хубавитѣ илюзии. Оставихме въ ржцетѣ на българитѣ една частъ отъ нашата душа. Защото, въ продължение на четиридесетъ години, румънския трудъ успѣ да преобрѣне пустотията, за която говори Мѣлтке въ 1835. година, въ една градина, която предизвиква удивлението и на жестокия неприятелъ. Самъ Макензенъ се изразява както следва: „Пжтникъ, който влиза отъ България въ Добруджа получава впечатление, като че минава отъ Азия въ

*) Руска... 3. верстова карта.

Европа“. Въ нѣколко седмици българското нашествие разпространи язвата на разрушението върху румънската цивилизация. Цвѣтущите села сж обърнати на прахъ и пепель; жителитѣ сж се разбѣгали. Българитѣ успѣха да докаратъ Добруджа въ онова състояние, въ което се е намирала преди половинъ столѣтие. Добруджа не бѣше вече румънска!

Изгубихме и силния бастионъ, който, споредъ нашия планъ за войната трѣбваше да ни охранява отъ къмъ югъ, за да можемъ да имаме ржцетѣ си свободни на северъ. Изгубихме и вѣрата въ могъществото и чистосърдечността на нашия руски съюзникъ. Една грамадна коалиция отъ неприятели, която бѣше турила на чело най-добритѣ си военни началници, ни стѣгаше все по-тѣсно и по-тѣсно въ своя желѣзенъ и огненъ сбржчъ и въ срѣдата ѝ, изтощени, ний сме сами. Оттатъкъ неприятелския желѣзенъ обржчъ, великитѣ наши приятели, облекчени самитѣ тѣ чрезъ нашето хвърляне въ срѣдата на водовъртежа, ни пращатъ окуражителни думи и като съжеляватъ, че въ дадения моментъ не могатъ да ни пратятъ нѣщо повече, ограничаватъ се съ констатирането, *че сме биле по-слаби отъ колкото тѣ очаквали.*

Въ сжщото това време нашия воененъ материалъ, който трѣбва да ни изравни въ техническо отношение съ неприятелския се губи въ неизмѣримитѣ пространства на Русия, или пѣкъ е хвърленъ на дъното на океана отъ подводницитѣ на неприятеля. Въ нашитѣ огорчени души начева да си намира мѣсто подозрението: нашия главенъ съюзникъ ни предава. . . .

При тѣзи условия на материална слабостъ и на душевно угнетение се начева сега отчаяната борба за отбрана на земята на праѣдитѣ ни отъ нашествието на неприятеля.

.....

ГЛАВА V

4

Руситѣ напускатъ Добруджа

Отстъплението на руситѣ отъ равнината на Мунтения предизвика и отстъплението имъ отъ Добруджа. Генералъ Сахаровъ дойде да поеме командването на войскитѣ въ Добруджа, като замѣсти неспособния Зайончковски — увенчанъ съ слава, която бѣ спечелилъ въ Воиния. Той я загуби въ Добруджа. Ако и да разполага съ твърде многочисленни войски — четири корпуса и нѣколко конни дивизии — той не направи нищо за да отнеме изгубената територия и стоя неподвиженъ предъ българскитѣ позиции.

На 1. декемврий руситѣ начеватъ отстъпление отъ добруджанския фронтъ, преследвани отблизу отъ българитѣ. Добруджа повѣрена отъ насъ на руската отбрана е изоставена въ ржцетѣ на българитѣ. На 3. декемврий руския фронтъ е разположенъ на линията Печеняга — Бабадагъ; на другия день българската конница влиза въ Бабадагъ, на 10. декемврий — въ Тулча и Исачка. Рускитѣ войски преминаватъ въ Бесарабия по понтонитѣ мостове, построени въ тѣзи пунктове.

Въ Добруджа оставатъ само рускитѣ войски събрани въ Мачинския полуостровъ, като заематъ отбранителна линия по лѣсиститѣ височини, които лежатъ на провлака на този полуостровъ, отъ Гречи до Вжжжрени. Мачинъ образува тетъ-де-пона, който защитава Браила, на добруджанския брѣгъ. Тѣзи два пункта сж свързани съ единъ понтоненъ мостъ.

На 16. декемврий Макензенъ, като преследва съ дѣсното крило на Дунавската армия руситѣ, които отстъпватъ отъ Визирулъ къмъ северъ, начева атаката на Браила отъ къмъ югъ, тогава когато добруджанската армия атакува сжщия пунктъ отъ другия брѣгъ на Дунава, отъ къмъ изтокъ. На 22. декемврий, германски, български и турски войски влизатъ въ Мачинъ. На другия день, последнитѣ руски войски отъ Добруджа преминаватъ Дунава презъ Вжжжрени, въ Бесарабия. Въ сжщия день Браила, атакуванъ отъ югъ и отъ изтокъ, е заетъ отъ неприятеля; той е билъ съвършено ограбенъ отъ руситѣ: магазинитѣ, доковетѣ, депозититѣ, а даже и дюкенитѣ сж съвършено изпразднени.

Дунавската армия достига до блатливата мѣстность на югъ отъ Серетъ; на 24. декемврий настѣплението ѝ е съвършено спрѣно въ таз мѣстность.

смертъ на
румънските
тагове!

12. МИСЛИ ВЪРХУ ВЪЗПИТАНИЕТО ВЪ КАЗАРМАТА,
отъ **К. Соларовъ**, полковникъ отъ генералния щабъ, 20 л.
13. ОРГАНИЗАЦИЯ И ВОДЕНЕ НА НОЩНИЯ БОЙ
отъ **Георгиевъ Т.**, полковникъ отъ генер. щабъ, 30 л.
14. ОСМА ПЕХ.ТУНДЖАНСКА ДИВИЗИЯ ВЪ ВОЙНАТА
СРЕЩУ ТУРЦИТЪ 1912—1913. отъ **И. А. Русевъ**
генералъ отъ запаса 100 л.
15. ПРЕХРАНАТА ВЪ ВОЙСКАТА, отъ подполковникъ
Ив. Боневъ 30 л.
16. БАЛКАНСКАТА ВОЙНА 1912—13 г.—действията на
II. армия, обсада и атака на Одринската крепост,
отъ **Н. Ивановъ** зап. генералъ 85 л.
17. ПОЛСКА СЛУЖБА частъ I (герм. уставъ Führung
und Gefecht).—Преводъ отъ официалното германско
издание — полковникъ отъ г. щ. **Поповъ Цв.** 35 л.
- 17-б ПОЛСКА СЛУЖБА (германския уставъ Führung und
Gefecht) частъ II, превелъ отъ официалното немско
издание — полковникъ отъ г. щ. **Цв. Поповъ** 50
18. БОЙНА ПОДГОТОВКА НА ПЕХОТАТА ВЪ УПРА
ЖНЕНИЯ. Ч. I, Одѣлението и взвода, отъ под
полковн. **Щолбергеръ** — превелъ подполковникъ
Р. Димитровъ 40
- 18-б БОЙНА ПОДГОТОВКА НА ПЕХОТАТА ВЪ УПРАЖ
НЕНИЯ. ч. II. Рота, отъ подполк. **Щолбергеръ**
превелъ подполк. **Р. Димитровъ** 35 л.
19. БОЯТЪ ПРИ с. ДУБЪ отъ 14. до 25. септември 1917 г.
отъ **Георгиевъ Т.** полковникъ отъ генералиния щабъ 25 л.
20. НАПАДЕНИЯ ВЪ ПОЗИЦИОННАТА ВОЙНА.
ЩУРМОВИ КОМАНДИ ПРИ ПОЗИЦИОН. ВОЙНА.
ПАТРУЛНИ НАПАДЕНИЯ, извършени отъ 18. пех.
Егърски полкъ презъ 1917—1918 год. на южния
фронтъ 20 л.
21. ЧАТАЛДЖА. Спомени и впечатления на участникъ,
отъ **Христо Недѣлковъ** 12 л.
22. АРТИЛЕРИЙСКИЯТЪ ОГЪНЬ. — Размишления отъ
подполковникъ **Христо Луковъ** 20 л.
23. ПОДРОБНИ ТАБЛИЦИ ЗА ПАРАЛАКСА отъ кап.
Богдановъ 20 л.
24. БОЕВЕТЪ ЮЖНО ОТЪ С. ХУМА отъ зап. генералъ
М. Друмевъ 50 л.
25. ПЛЕННИКЪТЪ ВЪ ОСТРОВЪ КОРСИКА отъ **М.**
Гочевъ — **ГЖЛИНЪ** 25 л.
26. ВОЙНАТА НА БЪЛГАРИЯ СРЕЩУ БАЛКАНИТЪ
ДЪРЖАВИ 1913. г. отъ полковникъ **А. Христовъ**. 50 л.
27. СРАЖДЕНИЕТО ПРИ МАРНА отъ **А. Зайцевъ**. 50 л.
28. АРТИЛЕРИЯТА ПРИ ДОИРАНЪ отъ **П. Пейковъ** 50 л.
29. ДЕЙСТВИЯ НА 115 БРИГАДА ПРЕЗЪ 1912—1913. г.
отъ **Г. К. Абаджиевъ** ген. о. з. 35 л.

30. БАЛКАНСКАТА ВОИНА часъ II — действията на II.
Армия срещу съюзниците 100
31. СНАБДЯВАНЕТО НА АРМИЯТА ВЪ ВРЕМЕ НА
ВОИНА отъ Калинъ Г. Найденовъ, генералъ
лейтенантъ о. з. 25
32. ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕДЪ НА ОБЩОЕВРОПЕЙ-
СКАТА ВОИНА И УЧАСТИЕТО НА БЪЛГАРИЯ
ВЪ НЕЯ отъ А. Христовъ, генералъ-майоръ о. з. 200
33. АРМИЯТА И ВОЕННОТО ПРАВОСЪДНИЕ, отъ пол-
ковникъ К. Григоровъ 30
34. РАЗЧЛЕНЕНИЕ НА ПОХОДНИТЕ ДВИЖЕНИЯ ВЪ
ЗАВИСИМОСТЪ ОТЪ ДЕЙСТВИЯТА НА ВЪЗДУШ-
НИТЕ СИЛИ, отъ Валдемаръ Пфайферъ, капи-
танъ на разположение — превелъ полковникъ отъ
г. щ. Цв. Поповъ 4
35. УПРОСТЕНА НАУКА ЗА ПЕХОТНА ТАКТИКА отъ
кап. Лиделъ Хартъ — превели П. Дървинговъ,
полк. о. з. и Л. Бучковъ, капитанъ о. з. 40
36. СТРЕЛБА СЪ КАРТЕЧНИЦИ отъ пор. Донковъ Петъръ 40
37. СЪВРЕМЕОНАТА КОННИЦА, отъ генералъ-лейте-
нантъ Н. Н. Головинъ — превелъ подполковникъ
Ив. Стойчевъ 60